

**Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**

**ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞTE TÜRKİYE'DE
DEVLETÇİLİK POLİTİKASI**

Özkan KARATAŞ

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır**

ANKARA 2010

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum Çok Partili Siyasal Hayata Geçişte Türkiye’de Devletçilik Politikası adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

/ /2010

Özkan KARATAŞ

H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İş bu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU

Üye : Doç. Dr. Yasemin DOĞANER (Danışman)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kürşat GÖKKAYA

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2010

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Çok Partili Siyasal Hayata Geçişte Türkiye’de Devletçilik Politikası adlı bu çalışmamızda esas olarak, İkinci Dünya Savaşı yıllarıyla başlayan Türkiye’de Devletçilik Politikası uygulamasında yaşanan duraklama ile savaşın hemen akabinde Türk Siyasal Hayatında çok partili sisteme geçişe koşut olarak sosyo-ekonomik yapıda Devletçilik Politikasının tasfiye edilerek liberal politikalara yönelme biçiminde ortaya çıkan köklü dönüşümün incelenmesi ve Türkiye ekonomisi üzerindeki uzun dönemli etkilerinin tartışılması amaçlanmıştır.

Çalışmamıza tarihi gelişim süreci çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarındaki ekonomik durumu, temel ekonomi politikalarının belirlenmesi süreci ve liberal yoldan kalkınma deneyimi incelenerek başlanılmıştır.

Devletçilik Politikasına geçişin nedenleri ile başladığımız ikinci bölümde, Türkiye’de Devletçilik Politikasının nitelikleri ve misyonu ortaya konulmaya ve uygulamada devletçiliğin sonuçları irdelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Devletçilik Politikasının tasfiye sürecini hazırlayan İkinci Dünya Savaşı yıllarının Devletçilikte duraklama döneminin sosyo-ekonomik gelişmeleri ile iç ve dış konjonktürel koşullar üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde ise çalışmamızın ana temasını oluşturan, Türk Siyasal Hayatında çok partili sisteme geçiş süreci kısaca değerlendirilerek; buna koşut olarak sosyal ve ekonomik yaşamda ortaya çıkan köklü dönüşüm sonucu Devletçilik Politikasının tasfiyesi süreci ve günümüz Türkiye ekonomisine yansımaları tartışılmaya çalışılmıştır.

Savaştan zaferle çıkan hür dünya cephesinden dünyaya yayılan siyasi ve iktisadi etkilerin Türkiye’deki yansıması, siyasi hayatımızda çok partili siyasal hayata geçişi gündeme getirirken; bunun iktisadi alandaki tezahürü ise Batı

dünyası ve özellikle A.B.D. ile girilen ilişkilerde ÷lkemize önerilen ‘mukayeseli üstünlükler” anlayışı sonucu Türkiye’de tarım sektörü öncülüğünde kalkınmaya yönelme arayışı ile başlayıp Devletçilik Politikasının tasfiyesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Böylece esas olarak Marshall yardımları ile başlayan, borçlanma ve dışa bağımlılık olgusu ile bunların iç politikadaki etkileşim süreci bir daha geri dönülemeyecek biçimde Türkiye’nin gündemine yerleşmiştir.

Ülkemizin sosyo-ekonomik tarihindeki en önemli kırılma noktalarından birini oluşturan devletçilik politikasının tasfiyesi sürecine bir prizma tutmaya çalıştığımız bu çalışmamızın yakın tarihimiz üzerine yapılacak araştırma ve incelemelere yardımcı olacağını ümit ediyoruz.

ABSTRACT

In our study named “Statism policy in Turkey in the transition period to the multi-party political life”, it is essentially aimed to examine the stagnation experienced in Statism Policy implementation started in Turkey through the Second World War years and, parallel to the transition, elimination of Statism Policy in the socio-economic structure happened immediately after the war while radical changes towards liberal policy to the multi-party system in the Turkish Political Life and to discuss the long-term effects on the Turkey’s economy.

Our study is started with the examination, through framework of historical development, of economic situation during the foundation of the Republic of Turkey, the process of determining basic economic policies and the experience in liberal development way.

In the second part it is started with the introduction of reasons of transition to Statism Policy as well as discussion of results of implementation of the Statism by putting forward the nature and mission of Statism Policy in Turkey.

In the fourth part of our study, it is briefly evaluated the process of transition to the multi-party system in the Turkish Political Life and parallel to this radical transformation in the social and economic life emerged as a result of Statism Policy reflections of it on present Turkey economy is discussed.

The reflections in Turkey of the political and economic influence spanning from the free world, from the victories of the War, are in our political life is the transition to multi-party political life, while in the economic area is the elimination of Statism Policy which is the cause of the proposition called “comparative advantages” to Turkey from the Western world and

especially the USA which driven development in Turkey in the pioneering of agricultural sector and finally led to the elimination.

So, basically, debt and dependency cases started with the Marshall aid and their influence process in domestic policy are entered into Turkey's agenda irrevocably.

In this study I try to keep a prism on elimination of the Statism Policy which is one of the most important turning points in socio-economic history of our country and I hope this study will help to researchers who will carry out research and analysis on our recent history.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	V
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM KURULUŞ YILLARININ TEMEL EKONOMİ POLİTİKALARI	4
1.1. Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Mirası	4
1.2. Cumhuriyetin Kuruluşunda İktisadi Konjonktür.....	10
1.3. Temel Ekonomi Politikalarının Belirlenmesi.....	16
1.3.1. Türkiye İktisat Kongresi (İzmir 1923)	17
1.3.2. Lozan Barış Anlaşmasının Ekonomik Hükümleri	27
1.3.3. Teşvik-i Sanayi Kanunu	29
1.3.4. Yasal ve Kurumsal Diğer Düzenlemeler.....	32
1.4. Sermaye Kaynaklarının Gelişim Süreci	34
1.5. Dönem Sonu Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü	41
II. BÖLÜM DEVLETÇİ KALKINMA POLİTİKASI DÖNEMİ	45
2.1. Devletçiliğe Geçişi Hazırlayan Temel Nedenler.....	45
2.2. Büyük Buhran'ın Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri	48

2.3. Hakim İktisat Teorileri ve Az Gelişmiş Ülkeler	55
2.4. Kuramsal İktisadi Devletçilik Düşüncesinin Gelişimi	57
2.5. Devletçilik Uygulamasının Ana Unsurları	69
2.6. Devlet Öncülüğünde Planlı Sanayileşme	72
2.7. Birinci Sanayi Planı Uygulaması Sonrası Ekonominin Görünümü	84
2.8. İkinci Sanayi Planı	86

III. BÖLÜM SAVAŞ VE DEVLETÇİLİK POLİTİKASINDA DURAKLAMA 92

3.1.. Savaş Başında Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı	92
3.2. Dönemin İktisadi Aktörleri ve Yasal Düzenlemeler	99
3.2.1. Milli Korunma Kanunu Uygulaması	99
3.2.2. Karaborsa ve Yolsuzluk Süreci	107
3.2.3. Devletin Fiyatlara Müdahale Politikası	110
3.3. Savaş Ekonomisinin Finansmanı	114
3.3.1. Varlık Vergisi Kanunu (1942).....	117
3.3.2. Yüzde 25 Kararı	126
3.3.3. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu (1944).....	128
3.4. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (1945).....	130
3.5. 1945 Bütçe Görüşmeleri	137
3.6. Dörtlü Takrir	139

IV. BÖLÜM ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞTE

DEVLETÇİLİK POLİTİKASININ TASFİYESİ SÜRECİ	142
4.1. Çok Partili Siyasal Hayata Geçişi Sağlayan Faktörler	142
4.1.1. Dış Faktörler	142

4.1.2 İç Faktörler	147
4.2. Devletçilik Politikasının Tasfiye Süreci	154
4.2.1. Ekonomi Politikalarının Farklılaşması	158
4.2.1.1. 7 Eylül 1946 Kararları	162
4.2.1.2. Peker Hükümetinin Sona Ermesi	167
4.3. Savaş Sonrası Planlama Çalışmaları	169
4.3.1. İvedili Sanayi Planı	169
4.3.2. 1947 Türkiye Kalkınma Planı (Vaner Planı)	173
4.3.3. Vaner Planı'nın İktisat Politikasının Dönüşümündeki Önemi.....	176
4.4. 1948 Türkiye İktisat Kongresi.....	178
4.5. Dönem Sonu Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü.....	180
SONUÇ	187
KAYNAKÇA	195

ÖNSÖZ

Modernleşme tarihimizin en önemli dönüm noktalarından birini oluşturan çok partili siyasal hayata geçiş dönemi Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve sosyal hayatında rol oynayan aktörlerin karakteristik niteliklerinin belirgin bir biçimde açığa çıktığı önemli bir ayrışma dönemidir. Bu dönemde Türk siyasal hayatında meydana gelen köklü değişime koşut olarak ekonomi politikasında yaşanan değişim süreci günümüz gelişmelerinin temel belirleyicilerinin ana özellikleri hakkında pek çok ipucunu açığa çıkaracaktır.

Bu dönemde ortaya çıkan siyasal dönüşümle yaşanan çok partili siyasal hayata geçiş ekonomik değişimle bir etkileşim içerisinde gelişmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yıllara kadar izlenen milli dayanışma ve bütünlük anlayışı içerisinde Liberal kapitalist ekonomik düzenin olağan zamanların temel ekonomik ve siyasal kesimleri temel anlayış ve eğilimlerini bu dönemde açığa çıkarma imkânını bulmuşlardır. Devletçilik Politikasında duraklama ve gerileme sürecinin yaşandığı bu yıllarda ortaya konan tartışma ve gelişmelerin tetkiki bize devletçilik politikasının tarihi misyonu ve değeri hakkında çok önemli bilgiler verecek; ekonomik ve sosyal hayatın etkin kesimlerinin yaklaşım ve özelliklerini gösterecektir. Özellikle üzerinde yoğunlaşarak çalışmamızı yürüttüğümüz bu dönem Türk Siyasi ve İktisadi hayatı bakımından önemli bir laboratuvar niteliğindedir. Devletçilik üzerine yapılan pek çok araştırma ve çalışmanın konuyu kısaca savaş koşullarına dayandırarak geçiştirmekte oluşu bizi bu dönemin gelişmelerine dikkati çekme yoluna sevketmiştir. Bununla birlikte dönemin öncesi ve sonrası üzerine yaptığımız uzunca incelemelerimiz bize karşılaştırmalı bir analiz yapabilme imkânı sunmuştur.

Bu vesile ile çalışmam esnasında gösterdikleri teşvik ve yardımları için başta Enstitü Müdürü Prof. Dr. Mustafa YILMAZ olmak üzere, geçmişte gösterdiği yakın ilgisi ve önerilerinin yanısıra sağladığı zengin kitaplığından

istifade imkânı dolayısıyla değerli hocam Prof. Dr. Oğuz AYTEPE'ye, özellikle çalışmam üzerindeki yol gösterici önerileri ve titiz incelemeleri için tez danışmanım Doç. Dr. Yasemin DOĞANER'e ve ayrıca Enstitünün tüm değerli üyelerine içten teşekkürlerimi sunarım.

Özkan KARATAŞ

Mayıs 2010

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
B.B.Y.S.P.	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DP	: Demokrat Parti
D.U.I.	: Duyun-u Umumiye Idaresi
I.B.Y.S.P.	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
Matb.	: Matbaası
Müd.	: Müdürlüğü
M.K.K.	: Milli Korunma Kanunu
s	: Sayfa
S	: Sayı
S.B.F.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
S.C.F.	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
T.L.	: Türk Lirası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
V.V.K.	: Varlık Vergisi Kanunu
v.b.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Günümüz Türkiye'sinin siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerinin tam olarak çözümlenebilmesi, bu gelişmeleri belirleyen faktörlerin karakteristik özellikleriyle, aralarındaki ilişkilerin tarihi gelişim süreci içerisinde özellikle de bu süreçteki temel dönüşüm ve ayrışma dönemlerinin analizini ve yorumlanmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu bakımdan modernleşme tarihimiz içerisinde birincil derecede öneme sahip siyasi ve iktisadi dönüşümü oluşturan 1930'lu yılların Devletçilik uygulamalarının sebep ve sonuçları ile bu politikanın tasfiye süreci üzerine yapılan inceleme ve araştırmaların önemi ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte bu döneme ilişkin yapılan çoğu çalışmada haklı olarak vurgulanan husus Devletçilik uygulamalarının başarılı sonuçları olmakla birlikte, bizim dikkatimizi çeken nokta; 1930'lu yılları resmi devletçilik ve planlama politikasıyla, 1950'li yılları resmi liberal politikalarla kodlamanın Türkiye'nin kalkınma arayışındaki tarihsel gelişimi isimlendirmek bakımından yanıltıcı olacağı düşüncesi olmuştur. Bunun nedenleri, yalnızca resmi politikaların saf bir biçimde tam olarak uygulanmamaları değil, sözünü ettiğimiz dinamiklerin etkisiyle bu dönemler arasındaki bağlantı ve geçişlerin oldukça farklı başlıklar üzerinde gerçekleşmesidir. Diğer bir nedeni de, dönemlerin çözümlenebilmesi bakımından resmi çevreler dışında yürütülen tartışmaların da farklı veriler sunabilmeleridir.

İkinci Dünya Savaşı şartlarının getirdiği ağır yükün, Devletçilik uygulamasında duraklama ve tasfiye süreci üzerindeki etki ve önemini yadsınamamakla birlikte bu tür bir ön kabulün bir ölçüde sürecin diğer pek çok etkeninin açığa çıkarılmasını gölgelediğini görüyoruz.

Başlangıçta değindiğimiz günümüz Türkiye'sinin siyasi, sosyal ve ekonomik olaylarının anlaşılabilmesi bakımından bir prizma niteliğini taşıyan 1946'da başlayan Devletçilik Politikasından geri dönüş sürecinin analizi, en

az devletçilik uygulamalarına götüren nedenlerle, uygulamadaki başarısının incelenmesi kadar önem taşımaktadır.

Bu sebeple, çalışmamızda Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren Devletçilik Politikasına yönelişin tarihi nedenleri ile başlayıp, hızlı sanayileşme yoluyla kalkınma deneyimi olarak 1930'lu yıllarda uygulama şansı bulunan bu politikanın tarihi misyonunu ortaya koyarak; özellikle çalışmamızın konusunu oluşturan devletçilik politikasında duraklama ve tasfiye sürecindeki siyasi, sosyal ve ekonomik aktörlerin etki ve fonksiyonlarının sebep ve sonuçlarını çözümlenmeye çalışacağız.

Aradan geçen onlarca yıla rağmen, bugün dahi sanayileşme, planlama ve kalkınma kavramlarının ülkemizin gündemindeki önemli yeri ve devletçilik tartışmalarının halen özelleştirme tartışmalarıyla birlikte güncelliğini korumakta olması devletçilikte duraklama ve çözülme sürecinin yaşandığı çok partili siyasal hayata geçiş sürecinde ekonomik dönüşümün incelenmesinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Yaygın kanaatin aksine devletçilik uygulamasında duraklama ve tasfiye liberal uygulamalarıyla kodlanan Demokrat Parti iktidarı döneminde değil; daha öncesinde yaşanan ve İkinci Sanayi Planı'nın ertelenmesiyle başlayıp, savaş yıllarıyla birlikte Türkiye'yi çok partili siyasal hayata taşıyan süreçte yaşanmıştır.

Bu açıdan, devletçilik politikasının çözülme sürecinin, bu uygulamanın mimarı ve uygulayıcısı konumundaki tek parti iktidarı döneminde yaşanması, konunun önemini daha da artırmakta ve bu dönüşümü yalnız savaş koşulları ile izah etmenin yeterli olmayacağı sonucuna götürmektedir.

Ayrıca bu dönemin öne çıkan bir diğer özelliği ise yaşanan bu çözülme ve geri dönüşüme koşut olarak ortaya çıkan dış etkilerle iç faktörlerin etkileşimi sonucu meydana gelen süreçle birlikte ülkemizin çok partili siyasal hayata taşınması olmuştur. Bu köklü siyasal yöneliş sonrasında da devletçilik politikası ülkemizde bir daha uygulama şansını kesin biçimde kaybedecektir.

Devletçilik politikasının tasfiye sürecinin irdelenmesi ÷lkemizin etkileşim içinde bulunduğu dış âlem ve iç faktörlerin fonksiyon ve yöntemleri ile siyasal iktidarların etkinlik derecesi üzerindeki karmaşık ilişkiler ağının çözümlenmesine bir derece katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte ekonomiye yön veren temel dinamiklerin sahip olduğu iktisat kültürünün bu yapıdaki yerinin tartışılması da ayrıca önem taşımaktadır.

Biz bu çalışmamızda konuyu ağırlıklı olarak iktisat siyaseti bakımından ele alarak araştırma ve değerlendirmelerimizi bu çerçevede yürütecek ve mümkün olduğunca ekonometrik verilerle, istatistikî analizlerden kaçınacağız.

Çalışmamızı hızlı sanayileşme ve kalkınma arayışı içerisinde devletin ekonomi ve siyasal yaşamdaki rolü, dış âlemle etkileşim biçimi, Türk müteşebbisinin fonksiyonu ve diğer iç dinamiklerin etkisi temel kavramları çerçevesinde yürütmeye çalışacağız.

I. BÖLÜM

KURULUŞ YILLARININ TEMEL EKONOMİ POLİTİKALARI

1.1. Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Mirası

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik ve kültürel alanda gerileme sürecine girdiği dönem ile Batı Avrupa ülkelerinin sanayi devrimlerini gerçekleştirmeleri aynı zaman dilimine rastlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyıldan itibaren girdiği savaşlardan toprak kaybıyla çıkarken, devletin sosyal hayatın her alanında işlev gören kurumlarının eski dinamizmlerini kaybettikleri görülmüştür. Osmanlı Devleti yükselen Batı Avrupa karşısında görece gerilemeye başlamıştır.

Batının yükselişini sağlayan etkenler bilakis Osmanlı'da eksik olan, yeterince bir araya gelemeyen veya devlet bünyesindeki olumsuzlukları gideremeyen etkenlerdir. Batı Avrupa'nın yükselişi şüphesiz sanayi devriminin etkisiyle gerçekleşmiştir. Sanayi devriminden önce 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı devleti hemen her alanda; sanayi, bilim ve teknoloji alanlarında Batı Avrupa'dan daha ileri bir düzeydedir. Ancak Batı Avrupa'nın Sanayi Devrimini gerçekleştirerek bir çok alanda makineli üretime geçmesi ve Osmanlı'nın dışında kalması, aynı zamanda geleneksel kurumların bozulma sürecine girmesi siyasi, ekonomik ve askeri güç dengesinin Osmanlı Devleti aleyhine değişmesine yol açmıştır.

Batı Avrupa'da artan üretimin iç piyasalarda massedilememesi ve hammadde ihtiyacının artması serbest dış ticaret düşüncesinin gelişmesine yol açarken, önce sanayileşen İngiltere komşularını dış ticarete zorlamıştır. Diğer Batı Avrupa ülkeleri bir yandan geleneksel sanayilerini gümrük

duvarları ile korurlarken bir yandan da yeni teknolojileri süratle uygulama yolunu izlemişlerdir. Oysa Osmanlı Devleti aynı korumacı politikayı uygulayamamış, yeni teknolojileri almakta aynı çabukluğu gösteremediği gibi, 1838 tarihli serbest ticaret anlaşmasını da kabul etmiştir. Bazı Osmanlı devlet adamları da serbest dış ticaret anlaşmasıyla İmparatorluğun kötü gidişinin önüne geçileceğini sanmışlardır. Bu anlaşmayı diğer Avrupa devletleriyle imzalanan aynı mahiyetteki çeşitli anlaşmalar takip etmiştir. Oysa ki 1838 tarihli serbest ticaret anlaşması Batı Dünyasının Osmanlı ekonomisine nüfuz etmesinin yolunu açan önemli bir araçtır. 1838-1864 dönemi ticari ve mali anlaşmalar yoluyla Osmanlı İmparatorluğunun tamamen dış etkilere açıldığı açık bir pazar haline dönüştüğü ve iktisadi emperyalizmin bütün boyutları ile yürürlüğe konulduğu bir dönemdir. Bu dönemde İngiliz tüccarları Osmanlı topraklarında % 5 gümrükle mal satarlarken Osmanlı tüccarları % 8 ile % 12 iç gümrük ödemekteydiler.

Bu dönemde bir kısım Osmanlı devlet adamlarının yenilik ve sanayileşme çabaları büyük güçlüklerle karşılaşmış, İstanbul yöresindeki devlet sermayesi ile kurulmak istenen birkaç askeri malzeme, dokuma ve ayakkabı fabrikasından çoğu ithalatın yarattığı rekabete dayanamayarak kısa sürede kapanmıştır.¹ Osmanlı Devleti kısa sürede daha önce kendi ürettiği ürünleri ithal eder duruma düşmüş, dış ticaretin yapısı değişirken sınai tüketim malları ithal; tarımsal ve madensel hammaddeler ihraç eden bir yapı ortaya çıkmıştır. İthalat ihracattan daha fazla artarken dış ticaret bilançosu açık vermeye başlamıştır.

Dış ticaret bilançosundaki açıklar 1850'ye kadar altın ve gümüş ihracıyla, 1854'ten sonra ise Avrupa metropollerinden yapılan borçlanmalarla karşılanmaya başlanmış, böylece imparatorluğun serbest ticaret yolu ile Kapitalist Batıya olan bağımlılığına bir de mali bağımlılık eklenmiştir. İlk bor-

¹ Rifat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, T. İş Bankası Yay., Ankara 1988, s.4.

cun alınmasından 30 yıl geçmeden Osmanlı Devleti iflasını ilan ederken 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresi (DUİ) kurulmuştur. DUİ Osmanlı mali ve ekonomik tutsaklığının diğer bir zincirini oluşturmuştur.²

Bunlarla birlikte, Avrupa'nın 18. yüzyıldan itibaren "*hasta adam*" olarak gördüğü ve sürekli geriletği Osmanlıyı pek çok yönden kuşatması dolayısıyla, sudan bahanelerle çıkarılan savaşla toprak koparılması, elde edilen diğer imtiyazlar, kışkırtılan azınlıkların etkisi ve pek çok diğer etken imparatorluğun çöküşünde rol oynamıştır denilebilir.

Ayrıca Osmanlı Devletinin sürekli savaşlarla ve iç karışıklıklarla geçen son döneminde büyük maddi ve manevi kayıplara uğradığını eklemek gerekir Anadolu halkı Cumhuriyet öncesi son on yılı çeşitli cephelerde savaşarak geçirmiş, bu savaşların son dört yılı ise Anadolu'da ölüm kalım savaşı biçiminde sürmüştür.

Osmanlıda Batı anlamında iktisadi düşünce Tanzimat'la birlikte gündeme gelmiştir. Bu dönemde klasik iktisat öğretisi sürekli vurgulanmış, geleneksel provizyonist Osmanlı iktisadi düşüncesine karşı Liberalizm Osmanlı yönetimince de benimsenmiştir.³ Tekeller ve dahili gümrükler gibi ticareti kısırlaştıran engeller kaldırılmış, ekonominin parasallaşması doğrultusunda pazar göstergelerine öncelik tanınmıştır.⁴ Dış ekonomik ilişkilerde de benzer gelişmeler izlenmiş, ticaret sözleşmeleriyle serbestiyet politikası takip edilmiştir. Dış ticaret hacminde önemli artışlar gözlenmiştir.

İktisadi ve mali konularda yazarlar serbest dış ticaret politikasını benimsemişler ve önermişlerdir. İzlenen politikalarla iktisadi düşünce uyum içinde olmuştur. İlk eleştiriler Tanzimat'ın mali çöküntüsüyle birlikte serbest dış

² Şevket Pamuk, **Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988 s.207.

³ Ayrıntılı bir inceleme için Bkz. Ahmed Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Der Yayınevi, İstanbul 1986.

⁴ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3., s.635.

ticaret politikasına yapılmıştır.

Meşrutiyet dönemine de Liberalizm özelemleriyle başlanmıştır. İttihat ve Terakki'ye destek veren tüccar serbestiyetten yanadır. Tarıma önem verilirse sanayinin kendiliğinden gelişeceği düşüncesi hâkim olmuştur.

1907'de yayına başlayan Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nde kayıtsız şartsız serbestiyete ilk itirazlar görülmeye başlanmıştır. Gazete selektif ve ılımlı bir gümrük politikasından yanadır. Bazı kesimlerde korumacılık kaçınılmazdır. İlimli bir himayecilik izlenerek, tarımın yanı sıra tarıma dayalı sanayi ile sanayileşmeye başlanmalıdır.⁵

II. Meşrutiyet himayecilerinin genel kanısı, Tanzimat'tan beri süregelen gümrük politikasında kökten dönüşümlere gidilmesinin kaçınılmaz olduğudur. Sanayileşme yanlısı görüşler II. Meşrutiyetin ilk yıllarında doğmakta olan Ulusçuluk (Türkçülük) akımıyla uyum içerisinde gelişmiştir. Sanayileşmenin önemini vurgulayanların başında "Türk Yurdu" çevresi gelmektedir. Diğer tarafta "Müdâfa-ai Maliye ve İktisadiye" sanayileşmeyi savunan ve uluslaşmadan yana olan dönemin önemli yayın organlarından.

İttihatçıların yayın organı olan "İktisadiyat Mecmuası" istihalat-ı milliyeyi artırma meselesi'ni tartışmaya açar ve ziraat mı?, sanayi mi? sorusunu ortaya atar ve sanayinin bir devletin varlığını sürdürebilmesi için önkoşul olduğunu öne sürer. Diğer yandan sanayiden bağımsız bir tarım sektöründen ya da ticaretten söz edilemez.

II. Meşrutiyet yıllarında iktidardaki İttihat ve Terakki de tarım sanayi seçeneğinde uzlaştırıcı bir tavır alır. İttihatçı *İktisadiyat Mecmuası*, List'ten de esinlenerek "sanayi'den mahrum bir ziraat memleketi çolak bir adama benzer" demektedir. Bu dönem Osmanlı'da sanayileşme özelemlerinin doğduğu ve bu bilincin oluştuğu yıllardır.⁶

⁵ Toprak, a.g.e. C.3., s.636.

⁶ A.g.e. s.640.

II. Abdülhamit döneminde iktisat kültürü eğitim kurumlarında yaygınlaşmaya başlamıştır. Yine bu dönemde politika üzerinde durmanın tehlikesi, birçok kimseleri, eleştirilerini iktisat kanallarına sevketmeye mecbur etmiştir.

Jön Türkler yatırımın ve sermaye birikiminin önemini tam anlamıyla kavramışlardır. Kuşkusuz sermaye birikimini, ülkenin iktisadi sorunlarının kapsamlı bir çözümü olarak görüyorlardı. Avrupalıların kapitülasyonlar aracılığıyla yararlandığı ayrıcalıklara eş kredi olanakları, gümrük ve vergi muafiyetleri aracılığıyla Osmanlı burjuvazisini desteklemeye çalıştılar⁷.

Sonuçta Jön Türkler yabancı sermayeye karşı bir tavır takındılar⁸ ve Almanya ile Friedrich List'in "ulusal ekonomi" görüşüne kucak açtılar. Eylül 1914'te Osmanlı Devleti tek taraflı olarak Kapitülasyonları kaldırdı. Yabancılar Osmanlı yasalarına ve vergilerine tabi tutuldu ve gümrük vergileri % 4 oranında arttırıldı. 1908'den önce yalnız 9 adet Osmanlı anonim şirketi varken, 1918'e gelindiğinde çoğu 1914'ten sonra kurulmuş olan 129 anonim şirket faaliyet gösteriyordu.

Osmanlı ihracatının 1913'te GSMH'nin % 14'üne, ithalatın ise GSMH'nin % 19'una ulaşmış oluşu ve net tarımsal ürünün %26'sının ihraç ediliyor olması 18. ve 19. yüzyıllara nazaran ülkenin kapitalist dünyayla ne denli bütünleşmiş olduğunu göstermesi bakımından önemli bir veridir.⁹

Jön Türkler devlet kapitalizmine doğru ilerleyişi hızlandırdılar. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla İttihat ve Terakki Hükümeti iş imkânlarının millileştirilmesi için bir çığır açmıştı. Ancak İttihat ve Terakki'nin hem iktisadi hayatı kontrole gitmiş ve hem bir parti içi harp zenginleri çıkmasına müsaade etmiş olması paradoksu gündeme gelmiştir. Ziraat Bankası reorganizasyona tabi tutulmuş bir milli kredi bankası olan İtibar-ı Milli Bankası kurulmuş ve

⁷ Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995, s. 3.

⁸ Mardin, **a.g.e.** s.626.

⁹ Pamuk, **a.g.e.** s.656.

“Teşvik-i Sanayi Kanunu”nun kapsamı genişletilmiş, teşvik politikaları takip edilmiştir.¹⁰

Savaş döneminde gelişmelerin fikri altyapısını ise Ziya Gökalp oluşturuyor ve bu münasebetle “İktisadi Vatanperverlik” ismini verdiği yeni bir doktrin ortaya koyuyordu.

İmparatorluğun son devresinde hükümetlerin icraatları acil durumlara çare aramaktan ibaretti. Hâlbuki bu dönemde iktisadi meselelere ilgi uyandırdığı, çeşitli dergi ve gazetelerde iktisadi yazıların çıktığı ve 1877’de Mektebi Mülkiye’nin programına “ilmi servet” dersinin ilavesinden sonra ilginin daha da kuvvetlendiği bilinmektedir.

1884 ile 1914 arasında kalkınma hızının yıllık ortalama % 2,2 olduğu bilinse bile¹¹ bunun sanayisi gelişmemiş olan bir memleket için oldukça düşük olduğu açıktır. Genel refah düzeyinin oldukça düşük¹² ve ayrıca bölgeler ve köy-kent arası gelir farklarının önemli düzeyde olduğu bilinmektedir.

1913’de “Teşvik-i Sanayi Kanunu” çıkarılarak sanayiye bazı özendirmeler getirilmek istenmişse de önemli bir gelişme sağlandığı söylenemez. 1915 sayımında sanayide toplam işletme sayısı 282’ dir. Bunların 22’si devlet mülkiyetinde, 28’i anonim ortaklık, 214’ü özel işletmedir. Üretim büyük oranda dışa bağımlı olup tüketimin % 59’unu karşılayabilmektedir¹³

20. yüzyılın ilk yarısı Türkiye’de ulus-devlet kuruculuğu dönemi olarak değerlendirilebilir. Bu tür bir dokunun maddi tabanını oluşturma kaygısıyla “*Milli İktisat*” diye anılan bir politika benimsenmiştir. Aynı yıllar “*Milli Burjuvazi*” diye adlandırılan orta katmanın siyasete ağırlığını koyduğu bir evredir.¹⁴ Milli iktisat iki dünya savaşı arasında “Devletçilik” adını alacaktır.

¹⁰ Mardin, **a.g.e.** s.634.

¹¹ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara 1994, s. 235.

¹² Nazif Kuyucuklu, **Türkiye İktisadı**, İstanbul 1993, s.155.

¹³ **A.g.e.** s. 157-159.

¹⁴ Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, s.256.

İttihat Terakki ile birlikte bir yanda Türkiye’de kapitalist birikimi uyarmayı amaçlayan, diğer yanda da bu birikimi gerçekleştirmek için devlete başvurmaya yönelik görüşler, hükümetlerin iktisat politikasında belli birtakım uygulamaları gündeme getirdi.¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde iş başında bulunan asker bürokrat yönetici kadroya göre “Türkiye, Türkler arasında zengin insanlar bulunmadığı¹⁶ için fakirdi. “Bazı Türklerin zengin olmasına fırsat verilmelidir ki Türkiye zengin olsun” anlamına gelen bu gelişme anlayışı, ilk önemli uygulama fırsatını I. Dünya Savaşı’nda bulmuştur.

Yine dönemin iktisadi düşüncesine önemli katkılarda bulunan Ahmet Mithat Efendi’ye göre de milleti payidar kılacak olan ticaretin Türkler tarafından yapılması elzemdi.¹⁷ Savaştan zengin olmanın sırası şimdi Türklere gelmişti.

Devlet gücünün ve imkânlarının çeşitli yollarla, kişilerin zenginleştirilmesi için kullanılmasının ulusal ekonominin geliştirilmesi için gerekli görülmesi, Cumhuriyet dönemi yönetici kadronun içinde de sürüp giden bir anlayıştır.¹⁸

1.2. Cumhuriyetin Kuruluşunda İktisadi Konjonktür

Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen son on yılda verilen mücadeleyi savaştan ziyade, bir var olma mücadelesi biçiminde nitelendirmek gerekir. Bu yıllarda savaşlar üretim kaynaklarını azaltırken, spekülasyona dayalı kazançlar hızla artmış; buna bağlı olarak da altın ve döviz fiyatlarında muazzam artışlar görülmüştür. Ekonominin belkemiğini oluşturan tarımsal üretim ise yarı yarıya azalmış; bir kısım ihraç malları ile hayvancılık, madencilik ve sanayi alanında görülen üretim düşüşleri ise daha fazla olmuştur.¹⁹

¹⁵ Mardin, **a.g.e.**, s.627.

¹⁶ Pamuk, **a.g.e.**, s.665.

¹⁷ Mardin, **a.g.e.**, s.628.

¹⁸ Tezel, **a.g.e.**, s. 148.

¹⁹ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994,s.28.

Savaş giderlerini karşılamak için vergiler artırılırken, olağanüstü önlemlere başvurulmuş halktan para ve mahsül toplanmış, Osmanlı Duyun-u Umumiye İdaresi'nin gelirlerine ve Reji idaresinin tütünlerine el konulmuş ve Osmanlı Bankası ile Ziraat Bankası'nın her birinden bir buçuk milyon lira alınmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nden silah, araç-gereçleri ile bir milyon (altın) lira sağlanmıştır. Yine Hindistan Müslümanlarının yardımı olan 300 bin altın lira ise geçici olarak maliyeye devredilirken; daha sonra bu paranın 250.000 Lirası İş Bankası'nın kuruluş sermayesinin önemli bir kısmını oluşturacaktır.²⁰

Savaşın asıl yıkımı ise insan gücü alanında olmuştur. Özellikle Çanakkale ve Sakarya savaşları ülkenin önemli miktarda eğitilmiş insan gücünün kaybına yol açmıştır. Ayrıca azınlıkların büyük ölçüde ülkeyi terk etmek zorunda kalmaları ve nüfus değişimi nitelikli işgücü sorununu gündeme getirmiş ve böylece üretim yapan zanaatkarların önemli bir bölümü kaybedilmiştir.²¹ Şehirleşme oranı gerilerken, nüfusun etnik yapısı büyük ölçüde değişmiştir. Bu durumun, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemekle birlikte; uzun dönemde kendi içinde dil ve din bakımından daha türdeş, içindeki etnik karşıtlıkları daha azalmış bir toplumsal yapı ve iktisadi gelişme için daha elverişli bir ortam yarattığını söyleyen yazarlar da bulunmaktadır.²²

Savaş yıllarında özellikle sivil-asker memurlarla bir kısım büyük toprak sahibi Türklerin ticaret alanında hükümet himayesi altında azınlık ve yabancıların yerini almaya²³ başlamaları ise ulusal ticaret sermayesinin gelişimini hızlandırmış ve "Milli Tüccar Örgütleri"nin kurulmasının yolunu açmıştır.²⁴

²⁰ A.g.e., s.29.

²¹ Tefrik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**, İmge Kitabevi Ankara 2003, s.178.

²² Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi** (1923-1950), Yurt Yay., Ankara 1986, s.11.

²³ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Savaş Yay., Ankara 1982, s.13.

²⁴ A.g.e., s.12.

Lozan antlaşmasıyla, 1929 yılına kadar gümrük vergilerinin 1916'daki seviyesinde kalması ilkesi benimsenmişti. Bu yüzden sanayiye ciddi bir koruma sağlanamadığı gibi; aşırı ithalat nedeniyle, ödemeler dengesinde büyük açıklar yaşanmaktaydı. Böylece, Cumhuriyet Türkiye'si, uzun yıllar döviz kaynaklarının önemli bir kısmını, Avrupa sanayisinin tüketim mallarına aktarmak durumunda kalacaktır. Ayrıca, kambiyo kontrolü bulunmayışından, Türk parası, borsada spekülasyon konusu olacak ve sıkı bir kambiyo kontrolü ile bir Merkez Bankası ancak 1930'dan sonra kurulabilecektir. Spekülasyon ve aşırı tüketim malları ithalatı yüzünden sallanan Türk Lirasının değerini korumakta büyük güçlük yaşanmıştır.

Milliyetçi kadro, paranın dış değeri gibi, iç değerini korumak için de büyük titizlik göstermiş, sağlam para bağımsızlığın ve milliyetçiliğin bir gereği sayılmış ve bütçede titizlikle denklik ilkesi benimsenmiştir. Bu dönemde çok kısıtlı bir bütçeyle pek çok işi yapmak zorunluluğuyla karşı karşıya kalınmıştır. Güçlü bir ordu beslemek zorunda olan genç Cumhuriyet'in bütçesinin önemli bir bölümü milli savunmaya gitmektedir.

Lozan Anlaşmasıyla yüklenilen Osmanlı borçlarının 1930 yılı borç taksiti bütçenin yaklaşık % 15' ini tutmaktadır. Bu ağır borç ve savunma yüküne rağmen, yine de hayatî kabul edilen demiryolları politikasına girişmekte tereddüt edilmeyecektir.

Bayındırlık işleri, bütçenin yaklaşık yüzde 15'ini aldığından, tarım ve sanayi yatırımlarına bütçede pek az pay kalmaktadır. Bütçede İktisat, Ticaret ve Ziraat Bakanlıklarına ayrılan ödenek yüzde 4 gibi çok az bir miktardır. Bu ağır şartlar, borçlanmaktan çekinen ve hatta imtiyazlı yabancı şirketleri satın almayı arzulayan milliyetçi kadroyu yeni borç almaya zorlamıştır.²⁵ Ancak normal şartlarda borç bulmak da pek mümkün olmamış, nitekim Osmanlı Bankası'ndan alınan borcun şartları hayli ağır olmuştur.

²⁵ Boratav, a.g.e. s.10.

Kısıtlı imkânlarının elverdiği ölçüde devlet yine de kaynaklarını yerli müteşebbis yaratma yolunda kullanacaktır. Bu görüş, Gazi'nin imzasını taşıyan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 8 Haziran 1923 tarihli "Dokuz Umde"sinde belirtilecektir: "*Harp olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası hakkında devletçe ittihaz olunacak tedbirlerden başka inşaat ve tamiratı için yer yer şirketler teşekkülü teşvik etmek ve ferdi teşebbüsleri himayeye medar olacak ahkam vaz'olunacaktır.*"

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki nüfusun okur-yazarlık ve okullaşma oranı da bir hayli düşüktür. Sağlık hizmetlerinin yetersizliği, yaygın cahillik ve fakirlik nedeniyle salgın hastalıklar büyük ölçüde işgücü ve refah kaybına yol açmıştır.

Sermaye ve teknoloji açısından, İmparatorluğun Kapitalist dünya pazarlarıyla bütünleşme sürecinde tarımda ihracata yönelik bazı önemli ürün değişiklikleri ortaya çıkmış olmakla birlikte; 1920'lerin başlarında Türkiye'nin birçok bölgesinde üretim hala ilkel teknik ve araçlarla yapılıyordu. Tarım teknolojisi daha çok kıyı şeridinde ve demiryolu hattında gelişmişti. Büyük ölçüde ihraç ürünleri üretilen kıyı alüvyon ovalarında verimli topraklar ve daha çok tahıl üretimi yapılan iç alanlarda ise erozyon ve binlerce yıllık sürekli ekim nedeniyle verimsiz topraklar bulunmaktaydı.²⁶

Yerli fabrika üretiminin yurt içi tüketimini karşılama oranıysa oldukça düşüktü ve sermaye mallarının neredeyse tümü ithal edilmekteydi. 1913 sanayi sayımı Türkiye'nin 1923 sınırları içinde her biri 10 yada daha çok işçi çalıştıran 560 imalat sanayi iş yeri olduğunu ve bunlarda 35.000 kişinin çalıştığını göstermektedir. Bunlardan sadece 53 kuruluşta istihdam hacmi 100'er kişiyi geçmektedir. İmalat sanayii iş yerlerinde istihdamın % 80'i tekstil, gıda, tütün, kâğıt ve matbaacılık sektörlerindeydi. Burada 239 kuruluşun 22'si devlete, geri kalanların büyük çoğunluğu ise yabancılara ve onların himayesindeki gayrimüslimlere aitti.²⁷

²⁶ Kepenek-Yentürk, a.g.e., s.36.

²⁷ A.g.e., s.31.

Maden rezervleri, zengin bir çeşitlilik gösterse de, rezervler miktar ve kalite bakımından çok kısıtlıydı. Sadece Zonguldak Ereğli kömür havzası ekonomik bakımdan öneme sahipti. Kömür madenlerinin çoğu ve diğer maden yataklarının adeta tamamı yabancılar veya yerli gayrimüslimlerce işletiliyordu. Pek çok ayrıcalıklı yabancı şirket de, elde ettikleri işletme haklarını spekülasyon amaçlarıyla saklamakta, üretime geçmeye yönelik niyet ve hazırlıkları olmadığı halde önemli maden yataklarını kapalı tutmaktaydılar.

İmparatorluğun kapitalist dünya ile bütünleşmesini sağlamak amacıyla demiryolu hatları yapılmış olmasına karşın, ulaşım 1920 başlarında hala çok yetersizdi. 4.100 kilometrelik hatların en önemlisi, Trakya'dan başlayıp Anadolu'yu çapraz biçimde katederek Suriye ve Irak sınırına uzuyor ve bu hat ara hatlarla Kütahya ve Mersine bağlanıyordu. Diğer demiryolları Ege bölgesinde zengin tarım vadilerini ana ihracat limanı olan İzmir'e bağlıyordu.²⁸

1923 Yılında Türkiye'de Yatırımcı Yabancı Sermaye

Ekonominin Kesimleri	Kuruluşların Sayısı	Yatırılmış Sermaye (Milyon Sterlin)	Toplam Yabancı Sermayenin % Dağılımı
Demiryolları	7	39.2	62
Bankalar	23	10.2	16
Belediye Hizmetleri	11	5.0	8
Ticaret	35	3.6	6
Madencilik	6	3.0	5
İmalat	12	2.4	3
TOPLAM	94	63.4	100

Kaynak: Y. S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, s.107.

²⁸ Kepenek-Yentürk, a.g.e., s.36.

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere yabancı sermayenin demiryolu ulaşımı, bankacılık ve belediye hizmetleri gibi ülke ekonomisinin altyapısını oluşturan kritik sektörlerine hakim konumda ve ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Karayolu bakımından da durum pek iç açıcı olmayıp, yalnız iyi hava koşullarında kullanılabilen az miktarda karayolu mevcuttu. O günün koşullarında Ankara'dan İstanbul'a otomobille ancak 80 saatte ulaşılabilirdiği dikkate alındığında yolların durumu ve ulaşım teknolojisi hakkında bir fikir sahibi olunabilir.

Uzunca bir kıyı şeridine sahip olunmasına rağmen Türk limanları arası deniz taşımacılığı çok zayıftı. Altyapı sermaye stoku ulaştırma alanı dışında daha da yetersiz durumdaydı.

Kamusal eğitim ve sağlık hizmetlerinde okul ve hastane gibi tesisler çok sınırlı olup İstanbul dışında daha da azdı. Elektrik havagazı, su gibi belediye hizmetleri ülkenin ancak bir iki büyük limanında bulunmakta ve bunların da sahipliği ve işletmeciliği yabancıların elindeydi.

Ülkedeki sulama ve hidrolik enerji üretimi potansiyeli zengin olsa da 1920'lerin başında aşağı yukarı hiç kullanılmamış durumdaydı.

1.3. Temel Ekonomi Politikalarının Belirlenmesi

Olağanüstü koşullarda, ekonomik ve toplumsal değişimin hızlandığı, mülk edinme ve sermaye birikimi süreçlerinin değişik boyutlar aldığı ve bu gelişmelerin yeni kurumsal düzenlemelerle tamamlandığı kuruluş yılları ileri seviyede bir yeniden yapılanma dönemidir. Ortaya çıkan yeni yasal ve kurumsal düzenlemeleriyle bu yıllar, özellikle ekonomi politikasının temel

prensiplerinin ortaya konulduğu ve daha sonraki gelişmelerin niteliğini belirleyici bir dönemdir.

Milli Mücadele'nin muzaffer önderleri, askeri zaferden sonra asıl savaşın ekonomik alanda verileceğinin bilincindeydiler. Nitekim Gazi Mustafa Kemal, “İktisadiyat demek, her şey demektir” görüşünü savunurken “Halk devri, iktisat devridir” diyordu. O günün koşullarında temel iktisat politikası olarak kapitalizmden başka bir yol ise düşünülmüyordu.

Bu durumda ancak, kapitalist kalkınmanın başlıca iki olağan yolu olan, *Liberal* ya da *Müdahaleci* politikalardan birisi izlenebilirdi.²⁹ Sonuçları itibariyle Liberalizm zayıf Türk burjuvazisini kendi kaderine terk edip, onu yeniden Avrupa kapitalizmine teslim etmek anlamına gelecekti. Lozan'da Lord Curzon, “Birkaç yıl sonra kapımızı çalacaksınız, bugün reddettiklerinizi kabul edeceksiniz” derken, liberal kapitalist politikanın bu kaçınılmaz sonucuna işaret etmekteydi. Bu kaderden kurtulmak isteyen Milliyetçi Türkiye kısa zamanda müdahaleci yolu benimseyecek; devlet kendi kaynaklarını seferber etme yolunu tutacaktır.³⁰ Bu halde devlet kendini özel sanayici, çiftçi ve tüccar yetiştirmek için, gerekli önlemleri almakla yükümlü sayacak; milli tasarrufun oluşumunda aktif bir rol oynayacak, bu tasarrufları kısmen müteşebbislere aktaracak ve kısmen de bizzat kendisi kullanacaktır.

1930'ların başlarında devletçilik aşamasına varacak olan bu müdahaleci yöntem, ekonomik bağımsızlık özlemi taşıyan milliyetçiliğin kaçınılmaz bir sonucudur. Ekonomik bağımsızlığın levantenlerle azınlıkların yerini Türk işadamlarının almasıyla gerçekleşeceğine inanılıyordu. Nitekim I. Dünya Savaşı başında, İttihat ve Terakki'nin milliyetçi kadrosu, kapitülasyon zincirlerinden kurtulur kurtulmaz, bugün “devlet eliyle fert zengin etme” biçiminde eleştiri konusu yapılan, ve fakat o günlerde “*Milli İktisat*” adı verilen politikaya yönelmişti. Yeni Türkiye de bu politikayı deneyecektir.

²⁹ Korkut Boratav, “Türkiyede Devletçilik” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.2., s.414.

³⁰ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s.12.

Milliyetçi aydın kadronun ekonomik bağımsızlık özlemine cevap veren bu politika, yerli işadamlarının isteklerine tamamen uygun düşmekteydi. Kurtuluş Savaşı'na katılan Anadolu tüccar ve eşrafı, devlet desteğiyle zaferin nimetlerinden yararlanma arzusundaydı. Zaferden sonra İstanbul'un yerli tüccarı ise, "Osmanlı" etiketini derhal bırakarak "Milli" etiketini benimsemiş ve devlet yardımıyla İstanbul iş hayatına egemen olma isteğini açıkça beyan etmiştir.

1.3.1. Türkiye İktisat Kongresi (İzmir 1923)

Ekonomik bağımsızlık özlemi Kurtuluş Savaşı'nın daha başlarında, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde dile getirilmiş ve Mustafa Kemal yaptığı pek çok konuşmasında bu konuyu işlemiştir. Lider kadro "*İktisadi zaferlerle taçlandırılmadıkça, siyasal ve askeri zaferlerin uzun süreli olamayacağı*" görüşünü taşımaktaydı. Savaş sonrası ekonominin alacağı biçim ise ana hatlarıyla Şubat 1923'te Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde, İzmir'de toplanan³¹ Türkiye İktisat Kongresi'nde ortaya konulacaktır.³²

Konferansın kesilmesine neden olan gündem maddelerinin en önemlisi, ele alınan iktisadi ilişkiler olmuştur. Gerçekte batılı devletlerin Türkiye'nin uygulayacağı ekonomi politikası konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olmamalarından dolayı görüşmeler kesintiye uğramıştır. Bu durum Mustafa Kemal'i iktisadi konularda batılıları ikna edebilecek bir politikaya yöneltmiştir. Kongre Atatürk'ün özenle ve dikkatle planlamış olduğu bir siyaset stratejisi; diğer bir deyimle iç politikanın dayanabileceği seviyede bir dış politika stratejisini denemesi olarak değerlendirilebilir.³³ Bu politika modelindeki en önemli unsur ise, ekonomi politikasının tüm ulusun katılımıyla oluşacak bir kongrede şekillenmesi biçiminde ortaya çıkmıştır.

³¹ Yusuf Tuna, *Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye*, T.C. Dz. KK. Deniz Harp Okulu Komutanlığı, İstanbul 1990, s.61.

³² Kepenek-Yentürk, a.g.e., s.32-35.; Boratav, a.g.e. s.14-17.

³³ Yılmaz Karakoyunlu, *Türk Çağdaşlaşma Sürecinin Ekonomik Boyutu*, Diyalog Yay., İstanbul 1997, s. 84.

Kongreye başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Ankara'nın Muzaffer Liderleri, Meclis üyeleri, bazı büyük topraklı zengin çiftçiler, İstanbul'un Türk iş adamları, Anadolu esnafının önde gelenleri ve işçiler adına temsilciler katılmışlardır.³⁴

Atatürk, Kongrenin açılış konuşmasında, ekonomiye verdiği önemi şu sözlerle ifade etmektedir: *“Yeni Türkiye'mizi lâıyk olduğu kuvvete yükseltebilmek için birinci derecede ve en çok ekonomimize önem vermek mecburiyetindeyiz. Zamanımız tamamen bir ekonomi devrinden başka bir şey değildir. Milli egemenlik, ekonomik egemenlikle kuvvetlenmektedir. Yeni devletimiz yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları ekonomi programından çıkmalıdır.”*³⁵

Kongrenin başta tüccarlar olmak üzere çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini belirlemek ve bu kesimlerin siyasal yönetim ile bütünleşmesini sağlamak ve de yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi ilan etme isteği gibi iki ana amaçla toplandığını söylemek mümkündür. Bir başka açıdan, kongre ile yönetici kadronun iç ve dış sermaye kesimlerine güvence vermek istediğini söyleyebiliriz.³⁶

Kongrede iktisadi gelişme konusunda üzerinde en çok durulan husus *“hızlı sanayileşme”* gereği olmuş ve *“ulusal bütünleşme”* anlayışı belirleyici ana unsur olarak ortaya çıkmıştır.³⁷ Kongre geleceğin ekonomisinde temel öğe olarak *“Türk”ü* esas tutmuş ve böylece Kurtuluş Savaşını gerçekleştiren öğelerin etnik niteliği, ekonomik alanda da somutlaştırılmak istenmiştir. Benimsenen Misak-ı İktisadi esaslarında romantik bir dille, Türk halkının tutum

³⁴ A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, 4. bs., Sermaye Piyasası Kurulu Yay. No: 59, Ankara 1997, s.8.

³⁵ Vildan Serin, *Para Politikası: Tarihi-Teorik Gelişmeler ve Türkiye Uygulaması*, Marmara Üniversitesi Yay. No:440, İstanbul 1987, s.255.

³⁶ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Ankara 1997, s.32.

³⁷ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Tekin Yay., İstanbul 1977, s.342

ve davranışları hakkında görüş ve ilkelere yer verilmiştir. Milli iktisat, devlet ve özel girişimi birbirine bağlayan bir kavram olarak ortaya konulmuştur.³⁸

Kongre'yi açış konuşmasında Atatürk, Türkiye'nin arazi varlığı ve doğal kaynaklarına göre nüfusunun yetersiz olduğunu, işgücü eksikliğini, sermaye-yoğun üretim teknikleri kullanılarak giderilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yerli Gayrimüslimlerin ticarete sahip olduğu etkinliğin azaltılması için hükümetin önlemler alacağından söz etmesi ise özellikle İstanbullu Türk tüccarları oldukça hoşnut etmiştir.

Gazi Paşa'nın yabancı sermaye konusunda beyan ettiği görüşleri de oldukça ilgi çekicidir. Bir yanda: *"Bir devlet ki tebaasına koyduğu vergiyi ecnebilere koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için resim muamelesi ve saire tanzimi hakkında menedilir, bir devlet ki ecnebler üzerinde hakk-ı kazasını tatbikten mahrumdur, o devlete müstakil denemez... Osmanlı ülkesi ecneblerin müstemlekesinden başka bir şey değildir."* diyerek geçmişteki bağımlılık ilişkilerinden yakınmakta; diğer yanda ise, Türkiye'de yeni oluşmakta olan devletin siyasal bağımsızlığına aykırı düşecek arayışlar içinde olmamak koşuluyla, yabancı sermaye ile işbirliği yapılmasından yana³⁹ bir anlayışı dile getirerek demiştir ki: *"Zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vasidir. Çok say ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim say'imize inzınam etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin."*

Hükümetin Kongre'ye sunduğu raporla, bir finans kredi sistemi alt yapısının oluşturulması gereği ele alınarak, sanayileşmenin can alıcı bir önem taşıdığından bahisle; devletin özel girişimlere kredi ve teknik yardım sağlayıp koruyucu bir gümrük politikası getirerek sanayileşmeyi hızlandırabileceği ileri sürüldü. Tarımdaki üreticilerin vergi yükü çok ağır bulundu ve köylülerin kooperatifler etrafında yeniden örgütlendirilmesinin yararlı olacağı hususları vurgulandı. Bütünleşmiş bir iç piyasa oluşturulmasının iktisadi gelişme için

³⁸ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C.I. 1929-1932. A.Ü.S.B.F. Yay. No.: 569, 1. Bölüm, Ankara 1988, s.36.

³⁹ Boratav, **a.g.e.** s.24-32.

taşıdığı önem vurgulanarak, demiryolu ve karayollarının yapımına büyük ağırlık tanınması gereği üzerinde durulmuştur.

Kongrede alınan kararların çoğunun büyük tüccar ve toprak sahiplerinin yararına olduğunu söyleyebiliriz. Ne istediğini iyi bilen ve Avrupalılarla Rum ve Ermenilerin yerini almaya oldukça istekli İstanbul tüccarı Kongrede önemli rol oynamıştır.⁴⁰ Esasen Kongre, bu tüccarların henüz işgal altındaki İstanbul'da bir iktisat kongresi düzenleme isteği üzerine Hükümetin harekete geçmesi üzerine toplanmıştır.⁴¹

İstanbul tüccarı daha Kurtuluş Savaşı kazanılır kazanılmaz örgütlenmiş ve çalışmalarını başlatmıştır. İstanbul'a ilk gelen kumandan Refet Paşa'nın desteği sağlanarak esas amacı Levantenlerle Rum ve Ermenilerin ellerindeki ticari mevkiileri milliyetçi havadan yararlanarak elde etmek ve yabancı sermaye ile ortaklıklar kurmak olan "Milli Türk Ticaret Birliği" kurulmuştur.

Bu iş için mutlaka devletin yardımı ve etkin müdahalesi gerekmektedir. Liberal görüş ve serbest rekabet şartları içinde ticaretin millileştirilmesi, iktisadi hâkimiyetin Türk milletinin eline geçmesine imkân olmadığı için, başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunluluğuna inanılıyordu. Aydınların uzun yıllar tartıştıkları Liberalizm mi?, Devletçilik mi? konusunda tüccarın tercihi Devletçilikten yanadır.

Ancak devlet gücünü arkasına alıp imtiyazlar elde ederek, azınlıkların elindeki mevkilere yerleşme arzusundaki tüccar kesimi, milli sanayiden değil ithalat, ihracat ve toptan ticaretten söz etmektedir. Bu durum Milli Türk Ticaret Birliği nizamnamesinde de açıkça görülmektedir.⁴² Bundan başka, memleketin tabii servetini işletecek yabancı sermayeye yol göstermek ve onların kuracakları şirketlerde Türklerin çoğunluğu elde etmelerine çalışmak, Türk tüccarları arasında mesleki dayanışmayı sağlamlaştırmak ve tüccarların kitle hareketlerinde temsilcisi olmak gibi hedefler de, nizamnamede yer almıştı.

⁴⁰ Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi**, Cem Yay., İstanbul 1993, s.86.

⁴¹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.341.

⁴² Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s.342.

Kongreye egemen olan görüş “*devlet karışmasın biz yapalım*” değil, “*devlet, bizi her planda desteklesin*” görüşü olmuştur. İktisat Kongresi'nin kabul ettiği, “özel faaliyet inisiyatifinin son bulunduğu noktada devletin görevleri başlar” ilkesi, devletin çeşitli müdahalelerle bu inisiyatifi yaratmasına ve geliştirmesine engel sayılmamaktadır. O dönemde Liberalizm ideolojik planda savunulmakla birlikte, bazı aydınların samimiyetle inandıkları ve fakat iş çevrelerinin aslında reddettikleri bir anlayıştır.⁴³ Özel teşebbüse dayanan, himayeci bir kalkınma politikası belirlenmiştir.⁴⁴

Bu arada Ankara'daki milliyetçi havaya yabancı firmalar da çok çabuk uymuşlar, hükümetle ilişkilerini iyi yürütmek ve kolaylık görmek amacıyla temsilciliklerini Rum ve Ermeni'lerden Türk'lere doğru kaydırmışlardır. İstanbul'daki Rum Ermeni ve Yahudi tüccarlar da Türk ortaklar ve hatta paravan Türkler bularak durumlarını korumayı deneme yoluna gitmişlerdir.

Milli Türk Ticaret Birliği, yalnız tüccarları değil, esnaf ve işçileri de örgütleyerek, İstanbul Esnaf Birliği ve Türkiye Umum Amele Birliğini kurdurmuş; Esnaf Birliği yalnız bir isimden ibaret kalmışsa da Amele Birliği bir hayli faaliyet göstermiştir. Tüccar eliyle işçi birliği kurulmasının gerekçesi Sovyet akımlarından ülkeyi korumak, düzensizliği önlemek ve iktisat savaşı kazanılmak istenmesidir.

Ticaret Grubunun Kongrece benimsenen başlıca ilkeleri; “hükümetin de ortak olacağı bir ticaret ana bankası kurulması ve bu bankanın banknot basması, kambiyo ve borsa işlerinin düzeltilmesi, madenler ve ormanlarla ilgili yasaların, deniz ticaretinin, ticaret işlerinin ve gümrük işlemlerinin yeniden düzenlenmesi, tekellerin kaldırılması, ticaret odalarının düzenlenmesi, dış ticaretin ortaklıklarla ilgili yasa hükümlerinin düzeltilmesi, dış ticarete hükümetin tacirlere piyasa araştırmaları ve bilgi mekanizmaları ile yardımcı olması, iktisat eğitimine önem verilmesi ve gelir vergisi, ulaştırma ve

⁴³ A.g.e., s.33.

⁴⁴ Memduh Yaşa v.d., **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Akbank Kültür Yay., İstanbul 1980, s.78.

haberleşme alanlarında ticari işlemlere kolaylıklar sağlanması,” gibi noktalarda toplanmaktadır.

Ayrıca Ticaret Grubu, yabancı sermayenin hangi koşullarda kabul edileceğini belirten ilkeler geliştirmiş ve bunlar kongrece de benimsenmiştir. Şüphesiz yabancı sermayeye kayıtsız kalınamazdı; ancak bunun ülke yasalarına bağımlılığı sağlanmalı; ayrıcalık tanınmamalıydı. Kongre ayrıca hangi koşullarda yabancı ortaklıkların Türk sayılacağını esasa bağlıyordu.⁴⁵

İleri sürülen diğer görüşler arasında, gelir vergisi kanununun yeniden gözden geçirilmesi, önemli iktisat politikası kararları alınmadan önce hükümetin Türk işadamlarına danışması gibi hususlar yer almaktadır.

Kongre yabancı sermaye hakkında ayrı bir karar aldı. Bu kararın birinci maddesinde “*Ecnebi sermayesinden müstağni kalamayacağımız aşikardır*” denildi, ancak yabancı sermayenin ülkeye gelişinin belli bir denetim altında olmasının sağlanması istendi. Yabancıların yerli ortaklarla birlikte karma şirketler kurması tercih edilecek, yabancı sermayeye ait pay oranları ise sektörlere ve kurulan şirketlerin mali büyüklüğüne göre ayarlanacaktı.

Kongrede kabul edilen genel Misak-ı İktisadi’de dikkat çeken bir madde de yabancı sermaye hakkında olanıydı. Bu konuda Misak’da: *Türk, dinine, milliyetine, toprağına,... düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz.. her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.*⁴⁶ Bununla birlikte Misak-ı İktisadi; lüks ithalattan kaçınılması, yerli üretimin teşviki, girişim ve yatırım özgürlüğü, tekeliciliğin men’i ve ekonomik kalkınmamıza katkısı olmak ve kanunlarımız çerçevesinde olması şartıyla yabancı sermayeye izin verilmesi temel ilkelerini içermektedir.

Sanayicilerle ilgili esaslar ise, koruyucu gümrük tarifesi ve dış ticaret politikası uygulanması, sanayi makine ve gereçleri ithalatının gümrükten

⁴⁵ Tezel, a.g.e., s.146.

⁴⁶ Gündüz A. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir**, A.Ü.S.B.F. Yay. No: 262., Ankara

bağışık tutulması, 1923 “Teşvik-i Sanayi” kanununun getirdiği kolaylık ve yararların daha da genişletilmesi, bir sanayi kredi bankasının kurulması, sanayi üretiminin girdi ve çıktılarında kamu deniz ve demiryolu taşımacılığında düşük tarifeler uygulanması gibi ilke kararlarını içermekteydi.

Çiftçiler hakkındaki esaslar olarak, iç bölgeleri başlıca ihraç limanlarına bağlayacak demiryolu ve limanların yapılması, tütün tekelinin kaldırılması ve bu ürünün ekimindeki sınırlamalardan vazgeçilmesi, ülkede asayiş ve kanun egemenliğinin sağlanması, tarım makineleri, gereçleri ve girdileri İthalatının gümrükten bağışık tutulması gibi istekler Kongre’ye katılanların oy birliğiyle ilke kararlarına bağlandı. Aşarın kaldırılmasıyla ilgili karara tüccar ve sanayici grupları: “*Ecnebilere hakk-ı mülkiyet tanımamak şartıyla arazi-i emiriyede hakk-ı mülkiyetin mutasarrıfına bila kayd-u şart temini*” ile ilgili karara ise işçiler ve bazı tacirler muhalif kaldılar.

İşçiler hakkındaki esaslar arasında, işçilere sendika kurma ve grev yapma haklarının tanınmasıyla ilgili ilke kararı oy birliğiyle kabul edildi. Ayrıca asgari ücret, kaza ve yaşlılık sigorta ve ücretli yıllık iznin uygulanması, daha iyi çalışma koşullarının sağlanması için önlemler alınması, “Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-ı say ve ameline tahsis” gibi ilke kararları da alındı. İşçilerin “imtiyazlı ecnebi müesseselerinin devletleştirilmesi” için verdikleri önerenin kongrede işçiler dışındaki oy birliğiyle reddedilmiş olması da ilgi çekiciydi.

Sonuçta, Kongre’de Osmanlı’dan devralınan ekonomik yapı, milliyetçi bir anlayışla onaylanırken, ekonomik faaliyetlerin etkinlik kazanması için yasal ve kurumsal düzenlemeler isteniyordu.⁴⁷ İktisat Kongresi’nde özel girişimciliğin canlandırılması ve bunun için, kredi olanaklarının ve eğitim, ulaştırma, haberleşme gibi altyapı ve teknik hizmetlerin hükümetçe sağlanması; gerekli yasal düzenlemelerin yapılması öngörülmüyordu. Kongrenin bir diğer önemli

⁴⁷ Kepenek-Yentürk, a.g.e., s.33.

özelliği de diğer iktisadi reformlardan farklı olarak, halka yönelik iktisadi kaygılara değinilmiş olmasıydı.⁴⁸

Kongrede ülkenin iktisat politikalarının belirlenebilmesi için, ağırlıklı olarak yerli sanayiye koruyucu ve özendirici önlemler tartışılmıştır.⁴⁹ İktisat Kongresinin önemli kararlarında birisi de Fransa'nın elinde bulunan tütün tekeline son verilmesi olmuştur.⁵⁰

Yönetici kadro, alınan kararları, işçilerle ilgili olanlar dışında, dikkatle uygulamaya çalıştı.⁵¹ Mustafa Kemal'in 1923 Nisanında yaptığı, Halk Fırkası'nın ana ilkeleriyle ilgili açıklamasının iktisadi bölümü Kongre kararlarının bir özeti niteliğindedir. Dönemin hükümet programlarının iktisadi bölümleri de geniş ölçüde kongre kararlarına dayandırılmıştır. Başlıca iktisat politikası uygulamaları için de aynı şeyi söylemek mümkündür.

1925 yılında aşarın kaldırılması, 1926 yılında Medeni Kanunun kabul edilmesiyle taşınmaz mallar hakkında son derece az sınırlanmış bir özel mülkiyet hukukunun getirilmesi, ticaret kredisi sağlanması için 1924 yılında İş Bankası'nın ve sanayi kredisi sağlanması için 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankasının kurulması, 1927 yılında yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkartılması, Kongrede alınan kararların uygulamaya konulmasının önemli örnekleridir. İşçilerle ilgili Kongre kararlarına gelince, hükümet bunları uygulamadığı gibi, bu konuda aksi yönde bir politika izlemiştir ki, 1930'larda sendika kurma ve grev yapma haklarının yasaklanması, bunun en çarpıcı göstergelerinden biridir.

İktisat Kongresinin kararları hükümeti bağlayıcı nitelikte olmamakla birlikte ekonominin temel aktörlerinin düşünce ve isteklerini ortaya koyması

⁴⁸ Oktay Yenal, **Cumhuriyetin İktisat Tarihi**, Homer Kitabevi, Ankara 2003, s.49.

⁴⁹ Halil Seyidoğlu, **Türkiyede Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Turhan Kitabevi Ankara 1982, s.6.

⁵⁰ Yenal, **a.g.e.**, s.49.

⁵¹ Mustafa Aysan-Selahattin Özmen, **KİT Türkiye'de ve Dünyada Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1981,s.33.

bakımından önemlidir.⁵² Bu bakımdan toprak reformunun reddi ve grev hakkının geçiştirilmiş oluşu dikkat çekicidir. Burada, kongredeki çiftçilerin hangi çiftçi kesimlerini ettiği hususu ilgi çekicidir.

Cumhuriyet kurulduğunda 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun hala yürürlükte olmasına rağmen, 1923 İktisat Kongresine katılanlar sanayiye teşvik için daha kapsamlı bir program yapılmasını önermişlerdir. Sanayicilerin hazırladığı raporda, devletten büyük ölçekli sanayinin kuruluşuna yönelik gerekli koşulların sağlanması ve ayrıca özel yatırımcıların yapamayacağı bazı yatırımların devletçe üstlenilmesi isteniyordu.⁵³

Türkiye İktisat Kongresi sonuçları itibarıyla, esas olarak ekonominin savaş sonrasında alacağı yönün tayini hususunda son derece etkili olacak ilkelerin ortaya konulmasını sağlamıştır.

Kongrede milliyetçi bir yaklaşımla Osmanlı'dan devralınan iktisadi yapının onaylanarak sürdürülmesi yaklaşımı belirlerken, ortaya konulan temel iktisat politikası ise yeni Türkiye'nin ekonomisine kapitalist müdahaleci bir sistemin hâkim olacağını belirledi.

Kongre Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde gerçekleştirilmiş olması dolayısıyla yabancı sermayeye ve dış dünyaya yeni Türkiye'nin gelecekte izleyeceği ekonomi politikası konusunda bir güvence verilmek istenilmiş ve bunda da başarılı olunmuştur.

Ayrıca Kongre ekonominin yurt içi aktörlerinin temel beklenti ve eğilimlerinin ortaya konulması ve yeni hükümetle iletişim kanallarının güçlendirilmesi bakımından son derece başarılı olmuştur denilebilir.

Kongrede ele alınan konularla varılan sonuçlar değerlendirildiğinde, dönemin ekonomi aktörlerinin batı ekonomilerinin çalışma prensipleri ve

⁵² Avcıoğlu, a.g.e., s.340.

⁵³ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929**, Yurt Yayınevi, Ankara 1982, s.86.

Türkiye ekonomisinin konumu hakkında bilgi sahibi ve duyarlı oldukları görülmektedir.

Dönemin kalkınma arayışları içerisinde tartışılan temel konu olan “hızlı sanayileşme” kavramı üzerinde ehemmiyetle durulmakla birlikte, iç ve dış konjonktürün zorlaması dolayısıyla sanayileşmenin özel kesim eliyle gerçekleştirilmesi yönünde bir tercihte bulunulmuştur. Bu tercihte kongrede faal grupların etki ve başarıları da gözden uzak tutulmamalıdır. Bununla birlikte Kongrede ortaya çıkan temel görüş “*devlet özel sektöre karışmasın*” değil de “*devlet her alanda özel sektörü desteklesin*” görüşünün ağırlık kazanması Türk müteşebbisinin ekonomiye yaklaşımını anlamak ve Devletten beklentilerini belirlemek bakımından son derece dikkat çekicidir.

İzleyen dönemde uygulanan ekonomi politikaları ile yeni kurumsal ve yasal düzenlemeleri belirleyici özelliği itibarıyla Türkiye Ekonomisinin alt yapısının şekillenmesi bakımından İktisat Kongresinin etkili ve başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan Lider Kadro ile ekonominin aktörleri arasında iletişim kanallarının güçlendirilmesiyle de Kongrenin kendisinden beklenen başarıyı elde ettiği söylenebilir.

Kongrede esas olarak kapitalist yoldan kalkınma modeli izlenmesi benimsenmiş ve kapitalist kalkınma modellerinden birisi olan müdahaleci bir sistem önerisi ön plana çıkmıştır. Sonuçta devlet imkânları ile desteklenen ve korunan özel girişim yoluyla kalkınma denenmesi önerisi uygulama şansı bulacaktır. Ancak bu öneri sanayi kesiminin isteklerinden ziyade tüccar grubunun beklentilerini ortaya koyan bir yaklaşımdır.

Lozan’da elde edilen sonuçlarla birleştirildiğinde İktisat Kongresi kararlarının ekonomik gelişmenin Cumhuriyet döneminde alacağı biçim ya da ekonomi politikasının ilkeleri üzerindeki etkisi daha da açıklık kazanmaktadır. Daha sonraki yıllarda gerçekleştirilen ve hemen tamamı Batı’dan alınan yasal düzenlemelerle ekonomi politikasının yasal ya da kurumsal çerçevesi tamamlanacaktır.

Dönemin yöneticilerinin “Yeni Türkiye karma bir iktisat sistemini takip etmelidir” görüşü Kongrede temsil edilen grupların aldığı kararlar doğrultusunda şekillenmiştir.⁵⁴

1.3.2. Lozan Barış Anlaşmasının Ekonomik Hükümleri

Lozan Barış Anlaşması'nın ekonomik ve mali hükümlerinin o günün koşullarında olağanüstü bir başarıyla Türkiye'nin yararına düzenlendiği söylenebilir. Lozan'da Türkiye'nin amacı bütün unsurlarıyla siyasal ve ekonomik bağımsızlığı sağlamaktır. Üzerinde durulan başlıca konulardan ekonomiye ait olanları ise; kapitülasyonların kaldırılması, yabancılara verilen ayrıcalıklar sorunu, Osmanlı borçları, gümrük düzenlemeleri, savaş zararları, nüfus değişimi ve Musul sorunu olarak özetlenebilir.

Birinci Dünya Savaşı başında Osmanlı Devleti kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını duyurmakla birlikte, uzun tartışmalardan sonra kapitülasyonlar tümüyle ancak Lozan'da kaldırılmıştır. Bu durumda, yabancı uyruklu şirket ve şahıslar, ülke yasalarına göre faaliyet gösterecek, ilgili yasalar yeniden düzenlenecek ve özellikle de yargıç güvencesi sağlanacaktı.

Yabancılara tanınmış olan Kabotaj hakkı da Lozan'da kaldırılarak, Türkiye'de deniz ulaşımı yetkisi yalnız Türk gemilerine tanındı. Bunun sonucu olarak bir yandan ulaşım olanaklarının yetersizliği taşıma ücretlerinin artışına yol açarken, diğer taraftan da yabancı sermayenin ülkeyi terk edişi hızlanmıştır.

Lozan'da Osmanlı kamu dış borçlarının, İmparatorluğun savaş öncesi toprakları arasında oransal olarak dağılımı ilkesi benimsenmiştir. Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte toplam borç 129,4 Milyon Lira olup, bunun 85,6

⁵⁴ M. Adil Salepçioğlu, **Küreselleşme Süreci Bağlamında Yalın Kalite Analizi**, Yayınlanmamış

Milyonu Türkiye'nin payını oluşturacak ve Türkiye yılda 5,809 Milyon Lira ödeyecekti. Lozan Anlaşmasına göre ödeme 1929'da başlayacaktı. Ancak daha sonra, 1928'de Milletler Cemiyeti aracılığı ile Türkiye'nin borç ödemesi yeni esaslara bağlandı ve Türkiye, Osmanlı borçlarından 1912 öncesi olanların %62'sini; 1912 sonrası doğanların %79'unu ödeme durumunda bırakıldı. Görüşmeler, 1933 yılına kadar sürdü ve sonunda Türkiye'nin 8 milyon altın lira, ödemesi karara bağlandı. Türkiye bu borçları 1954 Mayısında tamamen ödemiştir.⁵⁵

Gümrük tarifeleri konusu Lozan'da en önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Sonuçta Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1 Eylül 1916 tarifesinin beş yıl süre ile yürürlükte kalması görüşünü benimsemek durumunda kaldı. Bunun sonucu olarak ithalat ve ihracatta bazı olağanüstü durumlar dışında herhangi bir düzenlemeye gidilememiştir.

Türkiye ve Yunanistan arasında önemli bir sorun olan nüfus değişimi konusu anlaşmaya göre 10 Ekim 1918'de, İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler dışında kalan Rumlar Türkiye'yi, Türkler de Yunanistan'ı terk edecek biçimde çözüldü. Sonuçta 1 milyon 300 bin dolayında Rum Yunanistan'a, 400 bin Türk de Türkiye'ye göç etti. Bu durum, kentli nüfusun azalmasına ve ekonominin nitelikli işgücü sorunlarıyla karşılaşmasına neden olmuştur.⁵⁶

Özünde petrol çıkarları ile ilgili olan Musul Sorunu Lozan'da bir sonuca bağlanamadı. 1926'da Milletler Cemiyeti'nin aracılığı ve İngiltere'nin baskısıyla Türkiye'nin 25 yıl süre ile yıllık petrol gelirlerinden bir miktar pay alması biçiminde bir anlaşmaya varıldı.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki on yılda, genel ekonomi politikasının İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ve Lozan'da belirlenen sınırlamalar

Doktora Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul 1999, s.247-253.

⁵⁵ Kepenek- Yentürk, **a.g.e.**, s.34.

⁵⁶ **A.g.e.**, s.34.

çerçevesinde belirlendiği söylenebilir. Bu dönemde, genellikle liberal bir ekonomi politikası izlendiği kanaati yaygın olmakla birlikte, bunu klasik anlamda, devletin ekonomiye doğrudan karışmaması anlamına değil, diğer dönemlerle karşılaştırıldığında, ya da görelî olarak geçerli saymak daha doğrudur. Gerçekten, sınai ürünlerin dışalımını ve ticareti alanında kurulan tekeller, sanayiye teşvik girişimleri ve özellikle demiryolları başta olmak üzere yürütölen yaygın kamulaştırma işlemleri, bu dönemde de hükümetin ekonomiye etkin bir biçimde karıştığını göstermektedir. Dönemin iç ve dış koşulları ile yeniden düzenleme girişimleri ele alınırsa bu politikanın bir zorunluluk olduğu anlaşılacaktır.

1.3.3. Teşvik-i Sanayi Kanunu

Sanayiye teşvik etmek amacıyla 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkati'nin uygulanmasıyla elde edilen deneyimler göz önünde bulundurularak; Türkiye İktisat Kongresinde belirlenen ilkelere göre, sanayicilere kredi sağlanması ve milli sanayiye teşvik edecek unsurların benimsenmesi gibi ilkeler çerçevesinde 1927 yılında yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun, 1913 tarihli kanunda belirtilen esaslarla birlikte; gümrük tarifeleri, vergi ve harçlardan muafiyet, ulaşım indirimi gibi teşvik muafiyetlerini kapsamaktadır.⁵⁷

Teşvik-i Sanayi Kanunu, sermaye gelirlerinin milli unsurlara aktararak yatırıma dönüşmesi şeklinde ifade edilen, Milli İktisat kavramını yansıtan en önemli belge niteliğindedir. Cumhuriyetin geniş kapsamlı bu ilk teşvik kanunu 1927-1942 tarihlerini kapsamak üzere özel teşebbüsü teşvik amacıyla tanınacak olan imtiyazları içerir. Kanunun uygulanmasına Lozan Anlaşmasının

⁵⁷ A. Gündüz Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını No: 58, s.99.

kısıtlayıcı hükümleri nedeniyle 1929'dan önce başlanamamıştır. Kanunla özel sektöre yeni teşvik imkânları tanınırken, devlet daha çok altyapı yatırımları ve yabancı sermayenin elinde bulunan işletmelerin devletleştirilmesi yönünde faaliyetlerini yürütecektir.⁵⁸

Bu dönemde devlet işletmeciliği devletin müdahale maksadıyla değil, Osmanlı döneminde var olan fabrika, işletme ve tekellerin zorunlu olarak, Cumhuriyet hükümetine intikali biçiminde olmuştur.⁵⁹ Teşvik-i Sanayi Kanununda sanayi işletmeleri büyüklükleri bakımından dört ayrı sınıfa ayrılarak, her biri için ayrı teşvik ve muafiyetler belirtilmiştir.⁶⁰

Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan İstifade Eden Müesseseler

		MÜESSESELERİN HUKUKİ ÖZELLİKLERİ		
		ÖZEL		RESMİ
Yıllar	Müessese Sayısı	Bir Kişinin Elinde	Şirket Halinde	Devlet, Hususi İdare ve Belediye Elinde
1932	1473	831	611	31
1933	1397	806	555	36
1934	1310	738	534	38
1935	1161	631	474	56
1936	1101	554	461	86
1936	1116	562	465	89
1936	1103	529	470	104
1936	1144	522	511	111

Kaynak: Köksal-İlkin, **Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi**, Yapı Kredi Bankası Yay., 1973, s.92.

⁵⁸ Tuna, **a.g.e.**, s.62.

⁵⁹ Boratav, **a.g.e.**, 23.

⁶⁰ Bilge Aloba Köksal-A. Rasih İlkin: **Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi**, Yapı Kredi Bankası Yay., 1973, s.87.

Genel olarak sermaye payının % 75'inin Türklere ait olduğu şirketlerin teşvik ve muafiyetlerden faydalanabileceği esası kabul edilmiştir.⁶¹ Kanun kapsamına giren işletmelerin sektörler itibarıyla dağılımları ise; % 43.59 tarımsal sanayi, % 23.83 dokuma sanayi, % 22.61 madencilik ve maden işletme sanayiidir.⁶² Bununla birlikte kağıt sanayii ile kimya sanayii dalının da önemli yeri bulunmaktadır.

Teşvik-i Sanayi Kanununun uygulandığı 15 yıllık dönemde ekonomide olumlu gelişmeler gözlenmiştir.⁶³ Devletin elinde bulunan işletme sayısı 1932'den 1939'a 31'den 111'e yükselmiştir. Özellikle şahıs şirketlerinin sayısı giderek azalmıştır. Sermaye azlığı nedeniyle özel sektörün, yeterince gelişme gösteremediği görülmüştür.⁶⁴ Özellikle yerli hammaddeye dayalı sanayide genel bir büyüme söz konusu olmuştur.⁶⁵ Yatırım hacminde artış kaydedilmişse de söz konusu yatırımların ne kadarının kanunun etkisiyle yapıldığının tespiti imkânsızdır.

1.3.4. Yasal ve Kurumsal Diğer Düzenlemeler

Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, çeşitli Avrupa ülkeleri yasalarının (medeni, ceza, ticaret, yargılama usulleri vd.) çok kısa sürede ve birtakım değişikliklerle alınması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu suretle, hukuk düzeni dinsel öğelerden arındırılırken çağdaş, laik bir çerçeveye oturtuluyordu. Bunlara özellikle yazı, tartı, takvim, giyim ve kadın hakları gibi alanlarda getirilen yasal düzenlemeler

⁶¹ Şanlı , **a.g.e.**, s.60.

⁶² Çavdar, **a.g.e.**, s.180.

⁶³ Tuna, **a.g.e.**, s.66.

⁶⁴ Başol, **a.g.e.**, s.63.

⁶⁵ Köksal-İlkin, **a.g.e.**, s.95.

de eklendiğinde, yasal değişikliklerin boyutları ortaya çıkmaktadır. Oluşturulan yeni hukuksal yapı, özel mülkiyeti ve girişim serbestisini esas alan gelişmiş kapitalist ülkelerin düzenlemelerine dayanıyordu.

Anayasaya yansıyan dönemin temel yaklaşımı çoğulcu bir yapıyı benimsemiyor; köylüler, işçiler, esnaf ve sanatkârlar, serbest meslek sahipleri, sanayici ve tacirler ulusal bütünlüğün öğeleri sayılıp, bunların arasında çıkar çatışması değil dayanışma isteniyordu. Aynı sürecin bir sonucu olarak, çok partili siyasal düzenlemeye gidilemediği gibi bu alandaki deneyimler de başarısız oldu.

Devletin uygarlık düzeyine hızla ulaşmak isteği ancak sermaye, girişim gücü, bilgi, beceri yeterli emek gücü ve inanç temelleriyle gerçekleşebilirdi. Ülkede tarımdan servet biriktiren bir miktar Türk'e karşın dış ticarete aracılık yapan ya da onu tekelinde tutarak servet yapmış olan oldukça geniş bir azınlık grubu bulunuyordu. İnançlı, bilgili, girişimci ellerde bu sermayelerle bir kalkınma çabasına başlamak tasarlanabilirdiyse de bunlar sosyal dayanışma inancından yoksun kişilerdi. Asırlarca sürüp gelen Batılı Devletlerin şartlandırması ile de geniş kitlelerde sanayi işinin sihribazlık ya da üstün insan işi olduğu inancı yaygındı.⁶⁶

1920'lerde, Türk hukuk sistemi Batı toplumlarına göre çağdaşlaştırılırken, Türkiye'de kapitalist mülkiyete dayanan bir yasa düzeni yerleşmiş oluyordu. 1924 Anayasası özel mülkiyet ve miras haklarını en temel haklar arasında güvence altına aldı. İsviçre Medeni Kanunu'ndan uyarlanmış Türk Medeni Kanununun 1926 yılında kabul edilmesiyle, Osmanlı hukuk yapılarının taşınmaz mallarda özel mülkiyet rejimiyle bağdaşmayan bütün kalıntıları tasfiye edildi. 1926 ve 1929 tarihli yeni ticaret kanunları, çeşitli usul kanunları ve bu kanunlara uygun adalet örgütlerinin kurulmasıyla Türkiye'deki hukuk yapısının batılılaşmasını tamamladılar.

⁶⁶ Aysan- Özmen, a.g.e, s.32.

1925'te çıkarılan bir kanunla, tüccar ve sanayicilerin Ticaret ve Sanayi Odaları'nda örgütlenmelerine yasal bir zemin sağlandı. Yine 1925'te, tarım ürünleri için İstanbul Ticaret Odasının önderliğinde kurulan İstanbul Borsası hızla gelişti. Türkiye'nin diğer belli başlı ticari merkezlerinde benzer borsaların kurulmasına öncülük etti.

1927'de araştırmalar ve programlar yoluyla iktisadi gelişmeyi hızlandırmak ve kararlar alınmasına yardımcı olmak amacıyla Âli İktisat Meclisi kuruldu. Âli İktisat Meclisi, başta Türkiye'nin ödemeler dengesiyle ilgili önemli bir çalışma olmak üzere yürüttüğü bazı araştırmalarla, dönemin iktisat politikasıyla ilgili bilgi ve tartışma zeminini bir ölçüde genişletmeye başladı.

İktisat politikası oluşturmanın bilgi zeminini genişletmek açısından can alıcı önem taşıyan bir başka yenilik de, 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıydı. Türkiye nüfusunun kaç milyon olduğunun bile bilinmediği bir ortamda yapılan 1927 nüfus tarım ve sanayi sayımlarının sağladığı bilgiler, bütün eksikliklerine karşın, çok değerliydi. İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kuruluşundan sonra düzenli olarak yaptığı çalışma ve yayınlar, Türk toplumu ve ekonomisiyle ilgili temel sayısal kaynakları oluşturdu.

1928 yılında Tarım ve Ticaret Bakanlıklarının birleştirilmesiyle İktisat Vekâletinin kurulması da hükümetin iktisat politikası konularında daha etkili olmayı sağlamaya yönelik bir arayışın yansımasıydı. Özellikle 1929 sonrasında politika değişikliklerinde ve 1930'lardaki devletçi uygulamalarda İktisat Vekâleti artan bir önem kazanacaktır.

Kısaca bahsedilen dönemin yasal ve kurumsal gelişmelerinin toplumun tüm kesimlerine yansması ve geleneksel düşünce alışkanlıklarının yerini alması daha sonraki yıllarda sermaye birikimindeki gelişmelerle birlikte gerçekleşti. Denilebilir ki, gerçekleştirilen yasal ve kurumsal düzenlemeler ekonomik ve toplumsal gelişmeden önce, bunu sağlamak üzere ortaya çıktı ve bu durum ekonomik ve toplumsal gelişme sürecinde daha sonra bir kısım uyumsuzluklara neden olduysa da genellikle kalıcı oldu.

1.4. Sermaye Kaynaklarının Gelişim Süreci

Sermaye birikimi konusunda kuruluş yıllarındaki gelişmeler, daha çok istikrarlı bir ortam yaratılması ve bunun gerektirdiği yasal ve kurumsal düzenlemelerin sağlanması biçiminde ortaya çıkmıştır. Nitekim Hükümet para miktarını artırmadığı gibi, kamu harcamalarını gelirlere eşit tutmaya çalışmış ve özellikle bu konuda kesin denetim biçimleri geliştirmiştir. Yabancı sermaye de giderek artan biçimde ülkeyi terk etmiştir.

İzmir İktisat Kongresi'ndeki ifadelerinden Atatürk'ün yabancı sermayenin ülkemize gelmesinde önemli bir sakınca görmediği anlaşılmaktadır. Genel kanının aksine bu dönemde ülkeye önemli miktarda yabancı sermaye girişleri olmuş, fakat Osmanlı döneminden farklı olarak yabancı sermaye girişi bağımsız değil, Türk vatandaşları ile ortaklıklar kurarak gerçekleştirilmiştir.⁶⁷

Kamu maliyesine egemen olan temel anlayış "denk bütçe" amacına ulaşılmasıdır. Bütçenin ulusal gelir içindeki payı giderek artmakla birlikte, açık harcamaya gidilmediğinden bu dönemde genel fiyat düzeyi istikrarlı kalmıştır.

Savaşın yarattığı kaynak sorunu, altın para yerine kâğıt paranın kullanımı sonucunu doğurmuş; buna karşın Cumhuriyetin ilk on yılında para miktarı artırılmamış ve hatta bir oranda azaltılmıştır. Bu durumda paranın değeri, hükümet karışmadığı ölçüde, iç ve dış piyasa koşullarınca belirlenmiştir. O dönemde, altın ve gümüş de aynı zamanda para olarak kullanıldığından paranın iç piyasada madenî paralar karşısında değeriyle yabancı paralar karşısındaki değerinin korunması gerekmesine karşın Hükümet para değerini koruyacak yasal yetkilerden yoksun bulunduğundan, bunu piyasa koşullarına bırakmak durumundaydı. Bu dönemde yılda ortalama % 4 dolayında bir fiyat

⁶⁷ Ökçün, a.g.e., s.252-253.

artışı görülmüştür. Para konusunda hükümetin gerekli yetkilerle donatılması, ancak 1930'da Merkez Bankası'nın kuruluşu sonucunda sağlanabilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, banka sistemi içinde yabancı bankaların hâkim konumu ülkenin dışa bağımlılığının bir göstergesiydi. Dolayısıyla para politikaları hükümetin belirlediği esaslardan çok, yabancı mali çevrelere bağımlı halde yürütülebiliyordu.⁶⁸

Milli bankaların kurulması ile ilgili ilk öneriler, Türkiye İktisat Kongresi'nde Mahmut Esat Bozkurt tarafından dile getirilirken; iktisadi gelişmenin ancak milli bankalar kurulmasıyla başlayacağı ifade edilmekteydi.⁶⁹

Bankacılık alanındaki önemli bir gelişme de bölgesel bankalarla birlikte, uzmanlaşma ilkesine dayalı devlet desteğinde ulusal bankaların kurulması ve gelişimidir. Cumhuriyetin ilk on yılında bankacılık "ulusal bankacılık" yönünde gelişmiştir. Sürecin en başarılı örneği ise, 1924 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğiyle, özel hukuk alanında bir anonim şirket biçiminde kurulan Türkiye İş Bankası olmuştur.⁷⁰ Sermayesi 1927'de Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında kurulmuş İtibar-ı Milli Bankası'yla birleşmesi sonucunda 4 milyona yükseltilen İş Bankası hızla gelişti ve 1930 yılında Ziraat Bankası'ndan sonra ülkenin ikinci büyük bankası haline geldi. İş Bankası'nın yöneticileri iktisat politikasını özel girişimden yana etkilemeye çalışan güçlü bir baskı grubu oluşturdular.⁷¹ Banka, Atatürk'ün isteğiyle, sanayi yatırımlarının finansmanında da önemli rol oynadı.

1923-1929 arasında, İş Bankası'ndan başka küçük ölçekli yöresel sermayelere dayanan birçok özel banka kuruldu.⁷² 1920'lerde kurulan Türkiye

⁶⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, ODTÜ Yayını, Ankara 1981, s.52-53.

⁶⁹ İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları ve Uygulamaları*, Ezgi Kitabevi, İstanbul 1998, s.24.

⁷⁰ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.55.

⁷¹ Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, s.34.

⁷² Tekeli-ilkin, a.g.e., s.56.

Sanayi ve Maadin Bankası⁷³ ise 1925 yılında özel sanayi işletmelerine orta ve uzun vadeli kredi ile teknik ve malî konularda bilgi yardımı sağlamakla görevlendirildi. Banka devletin ilk kez sanayi kredisi ve iştiraklerini örgütleme çabasından doğmuştur.⁷⁴ Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan devlet fabrikalarının işletilmesi bu bankaya bırakıldı.⁷⁵ Banka 1920'lerdeki özel sanayi birikimine destek olmaya çalıştı. Fabrikalarla uğraşmanın getirdiği sorumluluklar giderek bankanın en önemli etkinlik alanı haline geldi. Özel sermayenin yetersizliği nedeniyle devlet eliyle sanayi kurulmasında bankacılığı sanayi kurmaya yönelten bu model başarılı olamamış⁷⁶ ve Banka 1932 yılında kapatılarak işletmecilik faaliyetlerini yürütmek üzere Devlet Sanayi Ofisi; bankacılık faaliyetlerini yürütmek üzere ise Sanayi Kredi Bankası kurulmuştur. Banka 1933'te yerini Sümerbank'a bırakmıştır.⁷⁷

1928'de kurulup daha sonra Emlak Kredi Bankası adını alacak olan Emlak ve Eytam Bankasının işlevi özel konut kredilerini kurumlaştırmaktı. Özellikle, yeni Ankara kentinin yapımında özel konutların finansmanına yardımcı oldu.

1920'lerin bankacılık alanındaki en önemli gelişmelerinden birisi de kuşkusuz ki, Ziraat Bankası'nın yeniden örgütlenmesiydi. Banka 1920'lerde 300 kadar şubesiyle milli bankacılık sisteminin belkemiğini oluşturuyordu.

1924 yılından 1929'a kredi hacminin, % 55 oranında artış gösterdiği bilinmektedir. Bu dönemde devlet-özel sermayesinin birlikte yer aldığı karma şirket tipine özel bir önem verilmiş, mevcut tekellerin hemen hemen hepsi devlet tarafından sözleşmelerle yabancı sermayeli özel şirketlere devredilmiştir. Tuz tekeli bir anonim şirkete, petrol-benzin tekeli bir Amerikan Şirketine, ispiro ve alkollü içkiler tekeli 1927'ye kadar bir Polonya şirketine,

⁷³ Tuncay Artun, **Türkiye'de Bankacılık: İşlevi-Gelişimi-Özellikleri ve Sorunlarıyla**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1980, s.42.

⁷⁴ Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, s.247.

⁷⁵ Tezel, **a.g.e.**, s.231.

⁷⁶ Kuruç, **a.g.e.**, s.39.

⁷⁷ Yaşa v.d., **a.g.e.**, s.234.

liman tekelleri Devlet sermayesi ile özel sermaye ortaklığından meydana gelmiş anonim şirketlere verilmiştir.⁷⁸

Milli bankaların kurulmasından sonra yerel bankalara ağırlık verilmesi düşünüldüyse de, 1929 krizi ve devletçi politikalar tasarrufları yatırım ağırlıklı kamu bankalarına yöneltmiştir.⁷⁹ 1930-1932 yılları arasında ticaret hacmindeki daralmaya rağmen Türk bankalarının sermayelerini sanayiye yatırımları sayesinde kârları devamlı olarak artarken yabancı bankaların zararları artmış ve yerini yerli sermayeyle kurulan bankalara bırakmışlardır.⁸⁰

Bankacılık sisteminin esası mevduata dayandığından 1930'lu yıllara gelindiğinde ekonomide para kullanımı ve gönüllü tasarruf olgusu, yeni oluşmaya başladığından milli bankaların ekonomideki varlığı da sınırlı kalmıştır. Bu nedenle 1933 yılında yürürlüğe giren Mevduatı Koruma Kanunu bankacılığın gelişiminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. 1935 yılında çıkarılan Bankalar Kanunu da tamamlayıcı bir dönüm noktasıdır.⁸¹ Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra bazı mahalli bankalar sektörden çekilmek zorunda kalmışlardır.⁸²

Yabancı sermayeli bankalar ülkemizde sermaye birikimi yaratmaktan çok, yine yabancı sermayenin öz kaynaklarla finansmanı amacıyla faaliyet göstermekteydiler.⁸³ İş Bankasının gelişimi ve ülke içinde etkinliğinin artmasıyla yabancı bankaların mudileri hızla Türk sermayeli bankalara kaymaya başladı.⁸⁴ İş bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası finansman kaynağı yaratılmasında öngörülen başarıya ulaşamamışlardır.⁸⁵

⁷⁸ Dündar Sağlam, **Devletçilik İlkesi İçinde Özel Sektör-Kamu Sektörü Dengesi, Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği**, İ.Ü.İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul 1981. s.85.

⁷⁹ Zafer Toprak, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik**, 1.bs. Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s.80.

⁸⁰ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s.222.

⁸¹ Kuruç, **a.g.e.**, s.156.

⁸² Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**. s.277.

⁸³ Artun, **a.g.e.**, s.41.

⁸⁴ Tezel, **a.g.e.**, s.124.

⁸⁵ Şanlı, **a.g.e.**, s.61.

Bankalar Sisteminde Yabancı, Özel Türk ve Devlet Bankalarının Payı

Yıllar	Toplam Mevduatta Paylar (%)			Toplam Kredilerde Paylar (%)		
	Yabancı Bankalar	Özel Türk Bankaları	Devlet Bankaları	Yabancı Bankalar	Özel Türk Bankaları	Devlet Bankaları
1924	78	12	10	53	5	42
1924-1929	57	20	23	47	15	39
1930-1934	30	27	43	32	23	45
1935-1938	22	35	43	25	26	49
1939-1945	19	33	48	15	28	57

Kaynak: Y. Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 1923-1950, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.124.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, 1924 yılında yabancı bankaların % 78 olan toplam mevduatta payları hızla düşerek 1935-38 döneminde % 22 olarak kaydedilmiştir. Buna karşın aynı dönem içinde özel Türk ve devlet bankalarının payı % 10'dan % 30 seviyelerine ulaşmıştır. Yine toplam kredi payları değerlendirildiğinde de yabancı bankalar yerlerini özel Türk ve devlet bankalarına bırakmaktadır.

Batı sanayi devriminin temelinde toprak reformunun yattığı bilinmektedir. İngiltere'nin büyük liberal iktisatçıları dahi, kapitalizmin gelişmesini engelliyor diye toprağın millileştirilmesini isteyecek kadar ileri gitmişlerdir. Ne var ki, Çağdaş uygarlık yolunda atılması gerekli ilk ve en önemli adım olan toprak reformu meselesine Cumhuriyet Türkiye'sinin köklü bir çözüm getirdiğini söyleyemeyiz. 1924-1936 arasında CHP'nin söylemlerinde, çiftçiyi topraklandırma sözleri yer almışsa da, bu daha ziyade hazine arazisinden köylüye toprak vermek anlamını taşımıştır.

Toprak sahipliği konusunda yeni bir dönem ortaya çıkmış, toprak mülkiyeti 1924 Anayasası ile güvenceye alınmış ve Medeni Kanununun kabulüyle bu hak daha da belirginleşmiştir.⁸⁶ Toprak reformu yapılamayışındaki asıl engel, eşrafın gücünden kaynaklanıyordu. Toprak Ağaları, Medeni Kanundan da yararlanarak, topraklarını genişletmeye ve durumlarını meşrulaştırmaya devam etmişlerdir. Toprak reformu konusunda ancak Ziraat Bankası kanalıyla yapılanlarla yetinilmiştir. Tarımda vergi konusunda en önemli gelişme, Şubat 1925’de aşarın kaldırılmasıyla geleneksel olarak tarımı vergilendiren bir yaklaşımın sona erdirilmesidir.

Cumhuriyetin ilk on yılında sanayinin geliştirilmesi bakımından 1923 İktisat Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankasının kurulması, 1927 yılında çıkarılan Sanayii Teşvik Yasası, ihracata yönelecek sanayilerin ithal girdilerinin vergiden bağışlanması ve esnaf ve sanatkârların örgütlenmesi ve ilgili yeni düzenlemeler önemli gelişmelerdir. Bu düzenlemeler özel kesim aracılığıyla olabildiğince sanayileşmeyi öngörmektedir. Yerli sanayinin dış rekabet karşısında korunması ise ancak 1929’da gümrük saptama serbestisi kazanılmasıyla sağlanabilmiştir.

Sınai üretim temel tüketim gereksinmelerini karşılamaktan çok uzaktır. Temel tüketim gereksinmelerinin çok büyük bir bölümünün ithalatta karşılanması, ithalat yerine yerli üretim (ithal ikameci sanayileşme) politikası doğrultusunda görüşler oluşturulmasına yol açmıştır.

Cumhuriyetin ilk on yılında sanayi alanında özendirmelemlerle, sınırlı bir korumacılık ve kamu ortaklıkları gibi yöntemlerle özel sanayinin geliştirilmesine çalışılmışsa da bu alanda önemli bir gelişme sağlanamamıştır. Dönem bir bakıma, değişik sanayileşme politikalarının koşullara göre denenmesine tanıklık etmiştir.

Dönemin başlarında iç ticareti örgütleme amacıyla ticaret odaları ve borsaları konusunda yasal düzenlemeler getirilmiş ve bu düzenlemelerle iç

⁸⁶ Çavdar, a.g.e., s.181.

piyasada fiyatların mevsimlik dalgalanmalarının önlenmesi ve daha kararlı olmaları amaçlanmıştır.

Dış ticaret alanında köklü değişmelerle bir taraftan hükümetin gümrük saptama yetkisini elde etmesiyle getirdiği düzenlemeler, diğer taraftan da ülkenin dış ekonomik ilişkilerinde önemli yeri olan ülkelerde görülen ekonomik bunalım, dış ticaret hacminin giderek daralmasına yol açmıştır denilebilir. Dönem sonunda ekonomi daha içe dönük bir nitelik kazanmıştır. Bu durum daha sonraki yıllarda genel ekonomi politikalarının tespitinde dış ticaretin daha az etkin olması sonucunu verecektir.

Bu dönemde eğitim toplumsal ve ekonomik gelişmenin en önde gelen belirleyici etmeni olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda dini eğitime öncelik veren okullar ve medreseler kapatılırken o yıllarda yalnız İstanbul'da bulunan üniversite yeniden düzenlendi. Kamu bürokrasisiyle ilgili yüksekokullar ya Ankara'ya alındı ya da yenileri kuruldu. Sayıları azaltılmış bulunan yabancı dilde eğitim veren okulların üzerindeki denetim artırıldı. Eğitim-öğretim alanındaki dağınıklığı gideren 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Yasası laik ve çağdaş eğitime geçişi amaçlıyordu.

Eğitim öğretim alanındaki düzenleme ve uygulamaların asıl etkisi ve yararı daha sonraki yıllarda görüldüğü ve ekonominin nitelikli işgücü darboğazıyla karşılaşmadığı söylenebilir. Buna ilaveten etkin sayılabilecek bir kamu yönetimi yapısı da oluşturulmuştur.

1.5. Dönem Sonu Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü

1923-1931 döneminde izlenen iktisat politikasının oluşmasına etki eden başlıca gelişmeler; Türkiye İktisat Kongresi, Teşvik-i Sanayi Kanunu, Milli Türk Ticaret Birliği ile yeni Kurulan İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası gibi milli bankaların kurulması biçiminde özetlenebilir.

Kuruluş yıllarında uygulanan liberal politikalar ve teşvik edici tedbirlere rağmen sanayinin beklenen ölçüde gelişme gösterdiği söylenemez.⁸⁷ Bu dönemde özel kuruluşlar, küçük imalathaneler olarak nitelendirilebileceğimiz teknolojik açıdan yetersiz ve daha çok tarım ürünlerinin değerlendirildiği bir görünüm arz etmektedir.⁸⁸

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, faaliyet gösteren işletmeler daha ziyade küçük ölçekli işletmelerdir. İşyeri başına ortalama 4 işçi düşmektedir.

1927 Sanayi Sayımı Sonuçları

Sanayi Kolları	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı	Gayri Safi Üretim Değeri (1000TL)
1. Maden Çıkarma Sanayi	556	18.932	12.380
2. Tarım Sanayi	28.439	110.480	281.601
3. Dokuma Sanayi	9.353	48.025	76.366
4. Ağaç Sanayi	7.896	24.264	15.161
5. Kağıt ve Karton Sanayi	348	2.792	4.238
6. Metal Sanayi	17.752	33.866	14.444
7. Bira ve İnşaat Sanayi	2.877	12.345	3.816
8. Kimya Sanayi	697	3.108	17.244
9. Elektrik Sanayi	106	1.805	122
10. Çeşitli Sanayi	221	1.239	7.364
TOPLAM	65.245	256.855	432.740

Kaynak: Yalçın Acar, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)**, Uludağ Üniversitesi Basımevi 1991, s.33.

Savaş sonrası ekonomik durum, dış borçlar, Osmanlı Devletinden devralınan ekonomik yapı, ayrıca tasarrufları yatırıma yönlendirecek bir

⁸⁷ Dilek Acar, **Ekonomi Politikası Açısından Devletçilik ve Cumhuriyet Dönemi Devletçilik Uygulamaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.S.B.E. İstanbul 2006, s.43.

⁸⁸ Koray Başol, **Türkiye Ekonomisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Yay. No: 2, İzmir 1983. s.61.

banka sisteminin gelişmemiş olması ve koruyucu gümrük vergilerinin konulamaması gibi koşullar, 1929 krizinin patlak vermesiyle birlikte sınai gelişme ve kalkınmayı engelleyici etkide bulunmuştur.⁸⁹

Krize kadar geçen süreçte gerek liberal politikalar gerekse teşvik tedbirleri ile özel teşebbüs desteklenmişse de sermaye, tasarruf ve teknik bilginin yeterli olmayışı nedeniyle başarılı olunamamıştır.⁹⁰ İstenen sonuç alınamadığı gibi devlet sanayi alanında atılım da yapamamıştır.⁹¹

Özel teşebbüs önderliğindeki bu dönem kalkınma çabalarının başarılı olamayışının başlıca sebepleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:⁹²

- 1) Ülkede sermaye birikimi yok denecek seviyede idi ve yeni sermaye birikimi ise oldukça yavaş seyrediyordu. Milli gelir seviyesi tasarruf yapmaya imkân vermeyecek düzeydeydi.
- 2) Teknik bilgi seviyesi düşük ve yetişmiş işçi ve teknisyen sayısı azdı.
- 3) Girişim seviyesi ve iş tecrübesi yok denecek kadar azdı. Nüfus mübadelesi sonrası tüccar sanayici ve zanaatkârlardan oluşan azınlıklar ülke dışına gönderilmiş, bunun yerine daha çok çiftçi ve işçi durumundaki Türkler gelmişti.
- 4) Bu kötü koşulların üzerine 1929 Buhranının etkileri hissedilmeye başlanmıştı. Dış ticaret hacmi daralmış ve dış açıklar artmıştı.

1923-1931 dönemi, özel teşebbüs üzerinde devlet müdahalelerinin ve devlet işletmeciliğinin asgari düzeyde tutulması itibarıyla, liberal dönem olarak adlandırılabilir. Ancak devletin Teşvik-i Sanayi Kanunu, ihale ve sözleşmeler yolu ile ekonomiye müdahaleleri söz konusu olduğundan dönemin iktisat

⁸⁹ Memduh Yaşa v.d., **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 181.

⁹⁰ Yaşa v.d., **a.g.e.**, s.234.

⁹¹ Bahar Şanlı, **Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti: Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerine Etkileri**, Işıklı Yayın-Tanıtım, İstanbul 1997, s.64.

⁹² Acar, **a.g.e.**, s.34-35.

politikalarının salt bir liberalizm olarak nitelendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir.⁹³

Sonuç olarak; Kurtuluş Savaşını zaferle sonuçlandıran ve Cumhuriyeti kuran kadro gerçek bağımsızlığın ancak iktisadi kalkınmanın sağlanmasıyla mümkün olacağını bilincinde ve ekonomik kalkınmayı ise sanayileşmeyle özdeş sayıyordu.

İlk yıllarda iktisadi kalkınmayı özel kesime dayalı bir gelişme politikası izleyerek gerçekleştirme denemesine gidildi. Burada devlet elindeki imkanlarla özel sektörü destekleyecek, gereken kurumsal ve hukuki yapıyı gerçekleştirecek ve bayındırlık altyapısını oluşturmaya çalışacaktı. Çıkarılan yeni Teşvik-i Sanayi Kanunuyla özel sektörün faaliyetleri desteklenirken, özel sektöre kredi açmak için bankalar kuruldu. Özel sektör ise bir yandan kendisine öncülük verilmesini isterken diğer taraftan her şeyi devletten beklemekteydi.

İlk on yılda izlenen özel kesime öncelik veren iktisadi kalkınma politikası ile arzulanan seviyede bir sanayileşme gerçekleştirilemedi. Bu başarısızlığın etkenleri arasında başlıcaları; özel kesimin girişimcilik deneyiminden yoksun oluşu, yeteri kadar bilgili ve deneyimli müteşebbisin bulunmayışı, yeterli sermaye ve teknik eleman yoksunluğu, eğitim düzeyinin düşüklüğü sebebiyle nitelikli işgücünün bulunmayışı ve gelir seviyesinin düşüklüğü dolayısıyla tasarrufların yetersizliği sayılabilir.

Ayrıca Osmanlı'nın son döneminde yaşanan acı tecrübeler de yöneticileri dış kredi temini konusunda tedirgin etmişti. Bu yüzden yabancı özel sermayeye karşı tavizkâr bir tutum içine girilmedi. Hatta bu dönemde yabancıların elinde bulunan demiryolları, limanlar ve madenler gibi alt yapı sermayesinin millileştirilmesi yoluna gidildi.

⁹³ Boratav, a.g.e., s.7-8.

Bu sebeplerle özel kesimin sanayileşme hamlesini gerçekleştirmede başarısız oluşu devleti bir girişimci olarak sanayi faaliyetlerinin içine çekmiştir.

II. BÖLÜM

DEVLETÇİ KALKINMA POLİTİKASI DÖNEMİ

2.1. Devletçiliğe Geçişi Hazırlayan Temel Etkenler

Günümüz Türkiye Ekonomisinin temel yapısı üzerinde kuşkusuz, 1930'lu yıllarda uygulanan devletçi ekonomi politikasının etkisi çok büyüktür. Devletçi politika, kendine özgü toplumsal ve ekonomik koşulların bir sonucu olmakla birlikte, ekonominin daha sonraki gelişimi üzerindeki etkisiyle sürekli biçimde tartışma konusu olmuştur. Günümüzde de özellikle özelleştirme konusundaki tartışmalarla birlikte bu tartışma devam etmektedir.

Devletçilik politikasının hem maddi hem de fikrî esaslarının koşul ve imkânlarının 1929 yılını izleyen yıllarda ortaya çıkmaya başladığını görüyoruz. Başta, 1929'da Lozan anlaşmasının bazı devletlere beş yıl süre ile tanımakta olduğu gümrük imtiyazları son bulmuş ve bu suretle Devlet, hem daha etkili bir korumacı politika izleme imkânına kavuşmuş, hem de gümrük vergilerini artırmak suretiyle hazinenin gelirlerini artırma şansını yakalamıştır.⁹⁴ Gümrük sınırlamalarının kalkmasından sonra Devlet, yerli sanayisinin korunmasını ve geliştirilmesini bizzat kendisi üstlenme yolunu tutacaktır.⁹⁵

Kurumsal-yasal düzeyde hızla köklü değişikliklere gidilmesine rağmen ilk on yılda bunlara koşut ekonomik değişme ve gelişme tamamlanamamıştı. 1930'lara gelindiğinde Atatürk'ün Türkiye İktisat Kongresi'ni açış

⁹⁴ Aysan- Özmen, **a.g.e.**, s.34.; Yüksel Ülken, “Atatürk ve İktisat”, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını, Ankara 1991, s.984.

⁹⁵ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1994, s.20-21.

konuşmasında belirttiği "*ekonomik bağımsızlık*" ve "*hızlı kalkınma*" hedeflerine ulaşamadığı görülmüş ve devletin bizzat yapmasından çok, devletin desteklemesiyle biçimlenen iktisat politikası uygulamasında, liberal olarak adlandırılabilir⁹⁶ bir ortamda özel kesimin ekonomiyi kalkındırma yükünü taşıyamayacağı gerçeği anlaşılmıştır.

Bu dönemde genç Türkiye Cumhuriyetinin karşı karşıya kaldığı siyasal çalkantı ve Serbest Fırka denemesi, geniş halk kitlelerinin ekonomik hoşnutsuzluğunun bir göstergesi olarak yorumlanacaktır.⁹⁷ Şöyle ki: Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Ali Fethi Okyar 12 Ağustos 1930'da "Serbest Cumhuriyet Fırkası" adıyla yeni bir siyasi parti kurdu. Okyar, her fırsatta Başbakan İnönü'nün düşünce ve uygulamalarına karşı olduğunu dile getirmiştir. Devletçiliğin kurumlaşmaya ve tanımlanmaya çalışıldığı o günlerde ortaya çıkan Serbest Fırka çok kısa zamanda liberal ve anti devletçi aydınları bünyesinde topladığı gibi, yoksul halk kitlelerinin de ilgisini çekmişti. Fethi Okyar'ın Ege gezisine çıkmasını fırsat bilen rejim karşıtları yeni partinin bayrağı altında Hükümet'e, devrimlere ve hatta Atatürk'e karşı gösteriler yaptılar. Tüm yurt düzeyinde gelişen ve yaygınlaşan bu tehlikeli tartışmalar, T.B.M.M.'ne kadar yansıdı. Atatürk'ün ikazı üzerine Serbest Cumhuriyet Fırkası yöneticileri partiyi 13 Aralık 1930'da feshetmek zorunda kaldılar.⁹⁸

Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra bazı siyasi liderlerle birlikte uzun bir Anadolu gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa hükümete karşı duyulan hoşnutsuzlukların kaynağının ekonomik nedenler olduğunu bizzat yerinde tespit etmiştir.⁹⁹ "Hızlı bir iktisadi kalkınma" zorunluluğunun adeta bir devrim ilkesi olarak Mustafa Kemal Paşa tarafından benimsendiği ve 1930-31 yıllarındaki anlamından hayli farklı bir devletçiliğin, bu temel zorunluluğa cevap verecek bir politika olarak bu günlerde kabul edildiği anlaşılmaktadır.

⁹⁶ Boratav, **a.g.e.**, s.3.

⁹⁷ Kepenek-Nurhan, **a.g.e.**, s.54, Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974, s.136,

⁹⁸ Tokgöz, **a.g.e.**, s.51.

⁹⁹ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.100-105.

İlk on yılın sonuna doğru ekonominin başlıca sektörlerinde görülen üretim ve gelirlerdeki azalmayla birlikte Türkiye'nin ihracatında önemli yeri olan ülkelerin içine düştükleri ekonomik bunalım, ihracatı güçleştirmiş ve tarıma dayalı geleneksel ihraç mallarının satışı azalmıştır. Bu gelişme, ülke içinde fiyat ve üretim düşüşlerine, işsizliğe ve genel olarak da ekonomik durgunluğa neden olmuştur.

Özel sermaye aracılığıyla ekonomiye istenen canlılık kazandırılmamış; yabancı sermayeye karşı olunmadığı vurgulanmakla birlikte, ağır bunalım koşullarında yurda yabancı sermaye girişi de sınırlı kalmıştır. Ayrıca yabancı sermayenin yeni yönetimle güven bunalımı yaşadığı söylenebilir.¹⁰⁰ Bununla birlikte, özel kesime öncelik veren sanayileşme politikası temel sanayi tüketim mallarının yerli üretimini dahi sağlayamamıştır.

Bu dönemde yabancı sermaye ile anlaşmalar yoluyla ona paravanlık eden yerli sermaye çevrelerinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Yabancı sermayeye karşı takınılan sert tavır genel olarak yerli özel sermayeye de kuşku ile bakılmasına yol açmıştır. Birçok alanda özel teşebbüsün kısa dönemli kârlar uğruna uzun dönemli kamu çıkarlarını pervasızca çiğnemekten kaçınmadığı görülmüştür.¹⁰¹ 1929'dan itibaren uygulanmaya başlayan himaye politikası da özel sanayicilerin aşırı kârlar elde etmelerine ve bunu sağlamak için tüketiciye ve devlete insafsızca yüklenmelerine vesile teşkil etmiştir. Devletin özel teşebbüsle kurduğu ortaklıklar genellikle devlet hazinesi aleyhine sonuç doğurmuştur. Sonuçta, 1923-1931 döneminde tatminkâr bir gelişme hızı sağlanamamış; modern, ileri ve rasyonel düzeyde bir yerli sanayi kurulamamıştır.

Bu durumda ekonomiye canlılık kazandırmak için ihracat konusu olan ve o yıllarda ihracatı yapılamayan ürünlerin yerli sanayi kuruluşlarında işlenmesi ve bunu gerçekleştirmek için doğrudan devletin sınai kuruluşlar oluşturması

¹⁰⁰ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.** s.54.

¹⁰¹ Boratav, **a.g.e.**, s.98.

zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Buna ilaveten ithalatı güçleşen sınavi yarı-işlenmiş ürünlerin, ucuz ve kolay sağlanması için de yerli üretime öncelik verilmesi gerekmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikasının en az başarı sağladığı alan üretimin, özellikle de sanayi üretiminin artırılmasıdır. Ticaret, bankacılık ve benzeri alanlarda elde edilen kârların ya da tarımsal ürün fazlasının sanayi üretimine dönüştürülememesi o günün temel sorunudur. Kısa dönem kârlarının yüksekliği sanayiye yatırım yapılmasına imkân vermediğinden, özel girişimcilik yoluyla sanayileşme olanağı çok sınırlı kalmış ve bu durumda hükümetin sanayileşme doğrultusunda önlem alması zorunlu hale gelmiştir.

Yukarıda sayılan koşullar, devletin ekonomiyi harekete geçirmesini zorunlu kılıyordu. Bu tür bir zorunluluk veri alındığında, devletin ekonomiyi harekete geçirebileceği tek alan ancak sanayi olabilirdi. Üretim yapısı nedeniyle tarıma öncelik verilerek kısa dönemde sonuç alınamayacağı bilinmekteydi. Ulaşım alanında, demiryollarına öncelik verilerek oldukça yol alınmıştı.

Bu arada, 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın yönetimine verilen fabrikalardan başarılı sonuçlar elde edilmişti. Devletin yaptığı işletmecilikte sağlanan bu başarı, yeni yola girmek konusunda yöneticilere büyük cesaret vermiştir.¹⁰²

2.2. Büyük Buhran'ın Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

Birinci Dünya Savaşı yıllarında dünya üretim kapasitesi hızla genişlemişti. Savaş bittikten sonra harcamalarda ve tüketimde büyük

¹⁰² Ülken, a.g.e., s.984.

azalmalar olduğu halde üretim aynı hızla artmaya devam etti. Arz artmaya devam ederken talep azalınca, gelişmiş ülkelerde, büyük stoklar oluştu. Sanayi malları üretiminde kısa sürede üretim miktarını ayarlamak mümkün olduğu halde, tarımda tabiat şartları nedeniyle mümkün değildi. Bu yüzden tarım ürünleri piyasasında arz fazlalığı fiyatların hızla düşmesine neden oldu. Özellikle gıda malları piyasalarında stoklar büyürken, fiyatlar üreticileri iflasa götürecektir düzeye indi ve dünya tarım ürünleri piyasasında en büyük satıcı olan A.B.D.'de tam anlamıyla bir yıkım yaşandı.

Tarım ürünleri piyasasında yaşanan bu yıkım sanayi malları piyasalarına da hızla yansdı. Özellikle tarım sektöründen sanayi mallarına yönelik talep durunca sanayi malları stokları arttığından fiyatlar da düştü. Savaş sonrası Dünya'nın en güçlü ekonomisine sahip olan A.B.D. aynı zamanda tek alacaklı ülke durumuna gelmişti. Döviz bütçesi her yıl artan oranda fazlalık verirken, ithalatta korumacı politikaya devam eden bu ülkeye borçlu olan ülkeler ihracatlarını artıramıyorlardı. Dünya ticareti hemen hemen yarıya kadar daralmıştı.

Almanya 1928 yılında bunalıma ilk düşen ülke oldu. 1929 yılında başta A.B.D. olmak üzere bir anda bütün kapitalist ekonomiler çökerken,¹⁰³ dış dünyaya kapalı Sovyet Rusya ekonomisi bu yangının dışında kaldı ve Komünist düşünürler büyük sevinçle "işte kapitalizmin sonu geldi" şeklinde yazıp çizmeye başlamışlardı.

O tarihte Stalin ne pahasına olursa olsun sanayileşmeyi hedef alan ve 1928-32 yıllarını kapsayan Birinci Beş yıllık Plan'ını yürütmeye çalışıyordu. 1937 yılına gelindiğinde ise A.B.D.'den sonra Dünya'nın ikinci büyük sanayi malı üreticisi oldu. Bu hızlı büyüme tarım sektörünün yoksullaştırılmasıyla sağlanmıştı.

Büyük buhranın başlıca özelliği; fiyatlarda görülen düşüşler, üretim kapasitesinin çok altında gerçekleşmesi ve işsizlik oranlarında görülen yüksek

¹⁰³ Kepenek-Nurhan, a.g.e., s.55.

artıştır. Üretim ve fiyatların birlikte düşüşü, etkin toplam talep olgusunu gündeme getiriyordu. Bunalıma çözüm olarak, hükümetlerin ekonomiye, kamu harcamalarını artırarak doğrudan karışması kuramsal düzeyde öngörülüyor ve uygulama da bu yönde gelişiyordu.¹⁰⁴

Bu dönemde ekonomik Liberalizmin teori ve uygulamasına karşı güçlü eleştiriler ortaya atılmış ve yeni bir iktisat politikası teorisi benimsenmiştir. İngiliz iktisatçısı J.M. Keynes "İstihdam, Faiz ve Paranın genel Kuramı" adlı kitabı ile modern iktisat düşüncesinin gelişmesi yolunda önemli bir adım atılmasını sağlamış ve işsizliğin kendiliğinden ortadan kalkmayacağını, tam istihdam sağlanabilmesi için ekonomiye müdahalenin gerekli olduğunu iddia ederek, Liberalizm akımına karşı ilk ciddi fikir akımını başlatmıştır. İktisadi düşüncedeki bu gelişme, ülkemizde var olan devletçilik veya devlet eliyle kalkınma hamlesi fikrine önemli destek sağlamıştır.¹⁰⁵

Türkiye 1923-1930 döneminde Sovyetler Birliği ile dostluk politikası izlemekteydi. Sovyet Rusya bu dönemde ekonomik yardım bakımından Batı ülkelerine nazaran Türkiye'ye daha çok ilgi göstermekteydi. 1927 yılından sonra Rusya'da uygulanılmaya başlanılmış olan planlı ekonomik kalkınma politikası ve bu politika ile sağlanan önemli sayılabilecek başarılar, Türk aydınlarını ve devlet adamlarını etkilemişti.

1930'larda başlamış olan Kadro Hareketi bu etkinin Türk aydınları üzerindeki yumuşak bir tezahürü olarak kabul edilebilir. Bu hareket, Devletin ekonomide daha geniş, daha derin bir sorumluluk yüklenmesini öngörmekte, ekonomik plancılığı kalkınmanın bir gereği olarak kabul etmekte, bu alanda

¹⁰⁴ "Keynes Devrimi" diye adlandırılan ve özel girişimciliğe dayalı ekonominin kendi kendine "işlerliği" sağlamaması durumunda, hükümetin kamu harcamalarını ve toplam etkin talebi artırarak ekonomiyi canlandırmasını öngören yaklaşımdı. Bu görüş, 1970'li yılların başına kadar egemen nitelikteydi. Herhangi bir makro ekonomi ders kitabında ayrıntılarıyla izlenebilir. Uygulama, Fransa'da güdümlü (dirigiste) ekonomi; İngiltere ve ABD'de kamu harcamalarının artırılması biçiminde oldu. İtalya ve özellikle Almanya'da faşist yönetimlerin bu dönemde görülmesi bir rastlantı değildi. Bkz. Sadun Aren, **İstihdam, Para ve İktisadi Politika**, Savaş Yay., Ankara 1987. ; Zeynel Dinler, **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi, Bursa 1995, s.279.

¹⁰⁵ A.Necip Ünal, **Türkiye'de Ekonomik Yapı Değişmeleri 1923-1988**, T.O.B.B. Yay., Ankara 1989, s.18.

özel teşebbüsün rolünü kısıtlamaktaydı.¹⁰⁶ Ayrıca 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun beklenen sonucu vermemiş olması, Kadrocuları bu görüşü benimsemeye götüren nedenlerden birisidir.

O yıllarda Türkiye'deki yaygın kanı, sanayileşmiş ülkelerin "aralarındaki bütün iktisadi ve siyasi tartışmalara ve ihtilaflara rağmen ziraatçı memleketlerin piyasalarına hâkim olma davasında müttefik" olduklarıydı. Bu yargı özünde sanayileşmiş ülkelerin niteliğini açıklıyordu. Ancak gelişmiş kapitalist düzen bunalım içinde olduğundan bu durumdan yararlanılabildi. Türkiye'nin gereksinimi olan makine ve gereçlerin uygun koşullarda sağlanması imkânı doğmuştu.

Gerçekten o yıllarda yaşanan bunalım, aşırı liberal ekonomi yanlılarını bile, piyasa mekanizması konusunda kuşkuya düşürmüştü. Bunalımdan çıkış için hükümetlerin daha etkin rol oynamasını benimserken, aynı sürecin Türkiye'de farklı nitelikte de olsa, ortaya çıkmaması düşünülemezdi.

Bunalım nedeniyle ihraç mallarının dünya piyasasında fiyatları gittikçe düşüyordu. Bu durumda Türkiye dışarıya satamadığı ürünleri işlemeliydi. Türkiye ekonomisini korumak ve bunalımdan yararlanarak sanayileşme alanında olumlu adımlar atmak gereği ortaya çıkıyordu. Bu ise ancak ülkenin ihraç ürünlerinin ülke içinde işlenmesi sonucu gerçekleştirilebilirdi. 1929'daki bunalımdan sonra, ticaret hadlerinin bir eğilim olarak tarım kesiminin lehine işlediğini göstermektedir.¹⁰⁷

Planlı bir ekonomi politikası yoluyla Sovyetler Birliği'nin sanayileşme alanında hızlı bir gelişme sağlaması ve daha da önemlisi, ekonomik bunalımla karşılaşmadan bu gelişmesini sürdürmesi, Kurtuluş Savaşı yıllarında başlayan yakınlaşma sonucu Türkiye'de yönetici kesimce, ilgi ile izleniyordu. O yıllarda, kurumsal düzenlemelerden bazılarının örneğin, Â-i İktisat Meclisi, planlama komiteleri gibi, Sovyet deneyiminden esinlenilerek gerçekleştirildiği

¹⁰⁶ Ertan, a.g.e., s.87-117.

¹⁰⁷ Yalçın Küçük, **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978, s.261.

bilinmektedir. Daha sonra değinileceği gibi devletçilik uygulaması sırasında Sovyetler Birliği'nden sağlanan kredi ve teknik yardımlar da bu yargıyı doğrular niteliktedir.

Türkiye'de Devletçilik uygulamasında o dönemin gelişmiş Dünya ekonomilerine hâkim olan Kapitalist ve Sosyalist yapılarının her ikisinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Devlet yönetimi nazarında Kapitalist ve Sosyalist sistemlerin iyi işleyen, toplum için yararlı yönlerinin birleştirilmesi ve daha etkin sonuç verecek, sivri uçlarının giderilmesi ve özel girişime de oldukça geniş ölçüde görev alanı bırakan bir sistemin uygulanması gereği düşüncesi hâkim olmuştur.¹⁰⁸

Dış koşulların, devletçilik politikasının oluşumunu etkiledikleri yadsınamaz bir gerçek olmakla birlikte; Cumhuriyet idarecileri, hemen her fırsatta, devletçiliğin kendi koşullarımızdan doğduğunu, kapitalizme ya da sosyalizme benzemediğini haklı olarak vurgulamışlardır. Bir başka deyişle, devletçilik ancak, kendine özgü nedenleri ve nitelikleriyle incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır.¹⁰⁹

1929 Haziran'ında, Âl-i İktisat Meclisi'nden, ödemeler dengesi açığıının kapatılması için ithal ikamesi olanaklarını araştırmak ve sanayileşmenin hızlandırılmasına yönelik yeni öneriler getirmek üzere "Türkiye'nin İktisadi Programı"nı hazırlaması istendi. İktisat Vekili Şakir Bey'in başkanlığında kurulan komisyon ülkenin çeşitli bölgelerinde incelemeler yaptı.¹¹⁰

İktisat tarihimiz içinde 1929 yılı olumsuz rastlantıların bir araya geldiği yıldır. Bu olumsuz gelişmeler özetle şöyle sıralanabilir:

- Gümrük tarifelerinin yükseleceği beklentisiyle aşırı İthalata gidilmesi,

¹⁰⁸ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s.55.; Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, s.135.; Mustafa Altıntaş, **Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları**, Kalite Matb., Ankara 1978, s.100.

¹⁰⁹ Aysan-Özmen, **a.g.e.**, s.35.

¹¹⁰ Tekeli ve İlkin'den Naklen, Tezel, **a.g.e.**, s.238.

- Büyük Dünya Bunalımı'nın dünya tarım ürünleri piyasasında talebi ve fiyatları hızla düşürmesi nedeniyle ihracat gelirlerinin beklenmedik düzeyde azalması,
- Dış ticaret açığının rekor seviyeye ulaşması ve Türk Lirası'nın hızla değer kaybetmesi,
- Osmanlı dış borçlarının ilk taksitinin vadesinin gelmesi.¹¹¹

Anlaşılmaktadır ki, Genç Türk Devleti 1929 Dünya Bunalımı'nın yıkıcı etkilerine bütün boyutlarıyla katlanmak zorunda kalmıştır. Bu durumda ilkel bir tarım toplumu durumunda olan ülkenin nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan çiftçiler hızla yoksullaşmışlardır.

1929 yılında dış ticaret açığı iki katına çıkarken; bunun sonucu olarak Atatürk'ü ve kamuoyunu üzen Türk Lirasının önemli paralar karşısında değer kaybetmesi durumu ortaya çıkmıştı. Atatürk bu buhranı "...milli para buhranı" şeklinde nitelendirerek Hükümetten ivedi ve köklü önlemler almasını istedi. O günlerde ülkenin tüm dış ekonomik ilişkilerinin, Osmanlı Bankası yöneticilerinin ve onların çok yakın çıkar ilişkileri içinde oldukları azınlıkların insafına kaldığını unutmamak gerekir.

Başvekil İnönü'nün 11 Aralık 1929'da Meclis Kürsüsü'nde yaptığı konuşmada dile getirdiği halkı savurganlıktan uzak, tutumlu olmaya ve yerli malı kullanmaya çağırın ve hükümetin tepki ve bakış açısını dile getiren konuşması T.B.M.M.'nde olduğu gibi ülke düzeyinde de büyük destek bulmuştu. Atatürk, gönderdiği telgrafla Başbakan'ı kutlayarak görüşlerini onayladığını göstermiştir.

Hükümet ortaya çıkan olumlu ortamı dikkate alarak bir "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" kurulmasını kararlaştırdı. Çok kısa sürede yurt düzeyinde örgütlenen Cemiyet'in ana amaçları; halkı israfla mücadeleye ve tasarruf

¹¹¹ Aysan, Özmen, a.g.e.s.33.

etmeye alıştırmak, yerli malları tanıtip sevdirmek ve kullandırmak, Yerli malların miktarını ve rekabet gücünü artırmaktı.

Hükümet bu amaçlara ve dünya ekonomisinin içinde bulunduğu koşullara uygun davranabilmek için yeni yasalara ihtiyaç duydu. 1930 yılının başından itibaren ardarda yürürlüğe konan ekonomik yasalarla Hükümet'e, ekonominin iç ve dış dengelerini kurma ve koruma imkânları verildi. Tasarruf önlemlerine rağmen hızla azalan devlet gelirlerini artırmak ve temel kamu hizmetlerini sürdürmek için 30 Kasım 1930'da "İktisadi Buhran Vergisi Kanunu" yürürlüğe konuldu.

Celal SARC'a göre gelinen noktada: "...Memleketin liderleri, liberalizm ve kapitalizme karşı o sıralarda dışarıda ve Türkiye'de Marksist olmayan çevrelerce bile yapılan eleştirilerden etkilenerak, 1923'den beri izledikleri iktisat politikasını değiştirmek lüzumunu duymuşlardı. Kabul edilen bu yeni politika Devletçiliktir." Benzer bir değerlendirmede bulunan İsmail TÜRK'e göre ise: "1929 Buhranı memleketi, özellikle de çiftçiyi büyük ölçüde şaşkırtmıştı, üreticinin mahsulü değerlendirilemiyor ve memleket sanayileşme yolunda mesafe alamıyordu. Sanayimizi arzu ettiğimiz şekilde geliştirmek ve çok önemli sanayi tesisleri kurabilmek için Devlet'in bizzat teşebbüse geçmesi gereği anlaşıldı".¹¹²

1929 Büyük Bunalımı'nın yıkıcı etkileri, bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de piyasa ekonomisine ve özel girişimciliğe olan güveni sarsarken, her ülke kendi sosyo-ekonomik koşulları içinde çıkış yolları ve alternatif düzen arayışı içine girmişti. 1930 Türkiye'sine gelindiğinde gündemde olan "özel teşebbüsün yapamadığını devlet yapsın" görüşü değil, "ülke için yararlı ve gerekli olanı devlet yapsın" görüşü idi.¹¹³

¹¹² Tokgöz, **a.g.e.**, s. 50.

¹¹³ **A.g.e.**, s.51.

Tüm bu toplumsal ve tarihsel etmenlere ek olarak ya da bunlarla birlikte, 1930'ların başında beliren iç ve dış koşullar devletçi uygulamayı zorunlu kılıyordu.

2.3. Hâkim İktisat Teorileri ve Azgelişmiş Ülkeler

Birbirine eşit unsurlar dünyası varsayımı üzerine kurulan genel denge teorilerinin aksine; hâkim ekonomi tahlilleri, gerçek hayatta birbirleriyle temasa veya mübadeleye giren taraflar arasında eşitliğin söz konusu olmadığı, dünya ekonomisinin gelişmesinin bugüne kadar eşitsizlik içinde ve eşitsizlik yoluyla varolageldiği gerçeğinden hareketle yola çıkmış, iktisat teorisinin ayaklarını yere bastırarak iktisat biliminin gerçek hayatı açıklama yeteneğini arttırmış, geçerlilik derecesini yükseltmiş bazı olguların açıklanmasını sağlamıştır.

“Medeni Bilgiler” kitabında yer alan Atatürk’e ait şu ifade, aldığı kararlarda ve uygulama alanında bu gerçeği ilginç bir biçimde hiç gözden uzak tutmadığını göstermektedir: *“Kişiler, şirketler, devlet teşkilatına oranla zayıftırlar. Serbest rekabetin toplumsal sakıncaları da vardır, zayıflarla güçlüleri yarışta karşı karşıya bırakmak gibi... ve nihayet kişiler, bazı büyük ortak çıkarları tatmine muktedir olamazlar.”*¹¹⁴

İktisat Bakanı M. Esat Bozkurt, İzmir İktisat Kongresini değerlendirirken azgelişmiş ülkelerde tarafların eşitsizliği gerçeğini daha açık ve çarpıcı biçimde ortaya koyar. “Yaşlı liberal iktisat sistemi” Tanzimat ve Meşrutiyet de dâhil olmak üzere Türkiye Milli Ekonomisi için öldürücü felaket oldu. Aslında bu okul çıktığı geliştiği ülkelerde bile bugün varlığını kaybedecek duruma geldi. Bu sistem ile donatılan ulusal ekonomimiz Tanzimat’tan sonra soluk alamayarak yıkıldı. Bu pek doğaldı zira, uzun yıllar süren bir baskı yönteminden çıkan

¹¹⁴ Afetinan A., *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Ankara 1969 s. 46.

Türkiye ekonomisi pek zayıftı. Liberal iktisat sistemi, bu cılız gürbüz yabancı ekonomisi önünde eşit değil, hatta kapitülasyonlar da göz önüne alınırsa eşit olmayan koşullar içine düşürdü. Bu yüzden ekonomimiz bocalayıp ezildi. Oysa Liberal iktisat sistemi, belki denk güçte ülkeler ekonomileri için uygulanabilirdi. Bu nedenle Türkiye’de devlet müdahalesinin en etkin aracı olarak iktisadi devlet teşekkülleri uygulamaya konulmuş ve böylece ülkenin sanayileşme hareketine ilk ivme kazandırma olanağı doğmuştur.¹¹⁵ Devletin bizzat girişimci olarak yaptığı faaliyetler bir plana bağlanmış ve yürütülmüştür.

Türkiye’de planlama düşüncesinin ilk köklerini oluşturan planlar ayrıca çok ilginç iki özelliğe sahiptir. Birinci beş yıllık sanayi planı, az gelişmiş bir ülkenin iktisadi kalkınması için dünyada uygulanan ilk plan olmakla beraber yüzde yüz oranında gerçekleştirilebilen ve zamanından önce uygulaması bitirilen bir plandır. Nihayet iktisadi devlet teşekkülleri, Türkiye’de daha ileri bir teknolojiyi getirmiş ve uygulamış, bu alanda etkili ve sürükleyici öncülük rolünü oynamıştır. İktisadi kalkınmada eklektik bir modelin uygulanmasına yol açacak devletçilik sisteminin Türkiye’deki uygulaması 19. yüzyıldan beri savunulan düşüncelerden alınmış bir sistem değildir. Bu sistem Türkiye’nin gereksinmelerinden doğmuştur ve bizzat Türkiye’ye özgü bir sistemdir.

M. Duverger, Türkiye’deki modelin, az gelişmiş ülkelerin, iktisadi kalkınmalarını gerçekleştirmek yolunda kullanacakları en geçerli model olabileceğini şöyle belirtir: “Az gelişmiş ülkelerin Moskova ve Pekin etkisinde kalmamış olanları için doğrudan doğruya ve dolaylı biçimde Kemalist sistem çok güçlü sonuçlar uyandırmıştır. Kemalizm, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa rejimlerinde bulunmayan nitelikleri ile Marksizm’in gerçekten alternatifidir. Marksizm’in uygulamasına girmek istemeyen ülkeler, Batı demokrasisi karşısında saplandıkları yetersizliklere çözüm getiren Kemalist modeli tercih edebilir.”¹¹⁶

¹¹⁵ Tanilli, **a.g.e.**,s.87,

¹¹⁶ Ülken, **a.g.e.**, s.990.

Nitekim Atatürk “Türkiye’nin tatbik ettiği devletçilik sisteminin 19. asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem olmadığını belirtmiştir.”¹¹⁷ Kaldı ki kurulacak sanayinin bir gün özel sektöre devri dahi öngörülmüştür. Âl-i İktisat Meclisi’nin bir raporunda “sınai teşebbüsler kârlı bir duruma gelince ve halkın ekonomik gücü yeterli bir düzeye çıkınca” özel girişimlere devredileceklerinden bahsedildiği gibi 1938’de çıkarılan iktisadi devlet teşekkülleri kanununda da bu yola işaret etmiştir.¹¹⁸

2.4. Kuramsal İktisadi Devletçilik Düşüncesinin Gelişimi

Genel bir çerçeveden bakıldığında devletçilik, Osmanlı-Türk toplum yapısının devlete öncelik veren özelliklerinde bulunabilir. Memleketin genel durumundan, toplumun refahından devleti sorumlu tutan anlayışın kökenleri çok daha eskilere gitmektedir. Osmanlı yenileşme hareketinde ve özellikle İttihat-Terakki döneminde beliren devlet öncülüğünde gelişme anlayışı bu geleneğin bir uzantısı sayılabilir. Bu bakımdan 1923 İktisat Kongresi’nde tüm grupların kendi çıkarlarıyla ilgili istek ve önlemleri devletten beklemeleri de bir rastlantı değildir.

Türk Devletçiliği denildiğinde bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu’ndan alınan mirasın noksanlarını karşılamak ve diğer yandan tedricen iktisadi milliyetçiliğe sürüklenen dünya şartlarında Türkiye ekonomisine dinamik bir hamle kazandırmak amacını güden, devlet tarafından kararlaştırılıp doğrudan doğruya veya dolaylı olarak uygulanan yasama veya idari tasarrufların tümünü anlamak gerekir.¹¹⁹ Burada, özel girişim ve kişisel faaliyetler esas tutulacak, ancak memleketin yüksek menfaatleri gerektirince devlet ekonomiye müdahale edebilecek ve üretici olarak da faaliyete geçebilecektir. Buna göre

¹¹⁷ Yaşa v.d., **a.g.e.**, s.32.

¹¹⁸ Yaşa v.d., **a.g.e.**, s.33.

¹¹⁹ Haldun Derin, **Türkiye’de Devletçilik**, Çituri biraderler basımevi, İstanbul 1940, s.4.

Devletçilik doktriner olmaktan daha ziyade pragmatist bir davranıştır.¹²⁰ Zira Devletçilik bir amaç olarak değil geçiş devresine özgü bir gereklilik olarak benimsenmiştir.¹²¹

Devletçilik, ekonomik hayata devletin çeşitli şekillerde müdahalesi olarak tanımlanmakla birlikte bu yaklaşım bizi bütün gelişmiş ve geri kalmış ülkelerin devletçi olduğu kabulüne götürebilir. Bu yüzden biz burada devletçiliği, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması bakımından, devletin bizzat işletmeci olarak ekonomik hayatta fiilen görev alması şeklindeki tanımlamayı ele alacağız. Ayrıca devletçiliği bir iktisat politikası olarak düşünüyor ve belirli amaçlara ulaşmak için belli zamanlarda uygulanan bir yöntem olarak irdeliyoruz.

Nitekim Kadro Mecmuası çevresinde toplanmış yazarların Devletçiliği Sosyalizm ve kapitalizmin dışında üçüncü bir iktisadi sistem haline getirme gayretlerinin sonuç vermediği bilinmektedir. Onlara göre o güne kadar yapılmış devrimlerin hepsi sınıf kavgalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Burjuvazinin hâkimiyeti Kapitalizmi, işçi sınıfının hâkimiyeti ise Sosyalizmi doğurur. Türk Devrimi ise iç çelişkilerin bir ürünü olmayıp ileri kapitalist ülkelerle sömürge ve yarı sömürge durumundaki fakir ülkeler arasındaki tezadın bir ürünüdür. Devrimi doğuran çelişkilerin niteliği farklı olduğu için, devrimin doğuracağı sistem de farklı olarak, ne sosyalizme ve ne de kapitalizme yönelecektir.¹²² Bu anlamda bir Devletçilik ve plan fikri, Kadro'nun yayınlandığı 3 yıl boyunca devrimin ileri gelenlerini etkilemiştir. Kadronun Devletçiliği bir sistem haline getirme gayretlerine rağmen, Devletçilik uygulamada bir ekonomi politikası aracı olarak yürürlükte kalmıştır.¹²³

¹²⁰ Yaşa v.d., **a.g.e.**, s.32.

¹²¹ Bilge Aloba Köksal-A.Rasih İlkin, **Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi 1923-1973**, s.7.; Aysan-Özmen, **a.g.e.**,s.35.

¹²² Sağlam, **a.g.e.**, s.83.

¹²³ Ayrıntılı bir inceleme için bkz. Ertan, **a.g.e.**

Devletçilik politikasının en yoğun olarak uygulandığı 1932-1939 döneminde bile fikir ve uygulamalarda önemli çelişkiler gündemden düşmemiştir.

Aslında geniş çerçeveden bakıldığında Türk halkındaki devletçilik psikolojisi tarihten gelen bir karakteristik özelliğidir. Türkiye’de halk hemen doğuştan devletçi olarak yetiştirilmiş ve öyle alıştırılmıştır. Gerçekte bu durum Liberal bir ekonomi politikasının izlendiği 1923-1932 yılları arasında görüldüğü gibi, yine Liberal bir ekonomik politika izlemek ve uygulamak görüşü ile iktidara geçen 1950-1960 Demokrat Parti döneminde de Devletçi anlayış kendisini hissettirmiş ve en liberal sayılan dönemde bile halk Devletten yol, su, elektrik, iş ve fabrika istemlerinde bulunmuş, siyaset adamları da halkın bu isteklerine uygun vaadlerde bulunmak yolunu seçmişler ya da kendilerini zorunlu hissetmişlerdir.¹²⁴

Tarihten gelen bu devletçilik psikolojisi kendisini ilk olarak belirgin bir biçimde 1922 yılında hissettirmiştir. 1 Mart 1922 günü M. Kemal Paşa, Meclisin açılışında yaptığı konuşmasında: *“Kamu yararını doğrudan ilgilendiren kurumları ve teşebbüsleri devletleştireceğiz”* demek suretiyle devletçi görüşü tereddüde hiç yer bırakmayacak şekilde ortaya koymuştur.¹²⁵

Atatürk savaş sonrası bağımsız yeni Türkiye Devleti’nde uygulanması gereken iktisat politikasının hazırlanması için Ziya Gökalp’in başkanlığında bir kurul kurmuş ve Ankara Garında bir vagon içinde yürütülen bu çalışmalara zaman zaman Atatürk bizzat kendisi de katılmıştır. Gökalp kurulda ortaya çıkan Liberal ve Sosyalist görüşleri uzlaştırarak görevli özel kurulun sonuç çalışması olarak “Karma Ekonomi” modelini, oluşturmuştur. Atatürk’ün de “olur”unu alan “Karma İktisat” modeli yeni iktisat literatürüne “eklektik model” olarak geçecektir.¹²⁶

¹²⁴ Mustafa Altıntaş, *Türkiye’de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları*, Kalite Matbaası Ankara 1978, s.101.

¹²⁵ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1970, s. 212.

¹²⁶ Ülken, *a.g.e.*, s.970.

Kalkınma yolundaki bu temel felsefeyi ortaya koyan Ziya Gökalp'e göre, *“Türk Devleti uzun zamandan beri milli ruhumuza uymayan Manchester geleneği tarafından tesir altına alınmış ve dolayısıyla ekonomik kalkınmamız yanlış yönle kaydırılmıştır. Eğer Devlet Kapitalizmini kabul edecek olursak... eğer TBMM Türkiye'nin ekonomik şartlarına dayandırılmış ve ekonominin tümünü kapsayan milli bir ekonomik plan hazırlayacak olursa, bir ekonomik mucize görmek mümkün olacaktır.”*

Atatürk daha İzmir İktisat Kongresi'ni açarken yaptığı konuşmasıyla çağını aşan, tüm geri kalmış ülkeler için geçerli ve hala günümüzde de önemini koruyan iktisadi görüşler ve modeller ortaya koymuştur. Geri kalmış ülkelere yol gösteren Batılı iktisatçıların 1950'li yıllarda “Kalkınma İktisadi” konuları içinde tanımlamaya çalıştıkları temel ilke ve kavramları, Atatürk yıllar önce anılan konuşmasında ele almıştır. Kalkınma İktisadının geri kalmış bir ülkenin yoksulluktan çıkması için öngördüğü ana ilkelerini Atatürk, sömürgeciliğin egemen olduğu, 1923'lü yıllarda öngörmüş ve şu esasları ortaya koymuştur. Altyapının tamamlanması, tarımda modernleşmeye öncelik, sanayileşme zorunluluğu, sektörlerin bütünleşmesi, kalkınma planı...

1923 İktisat Kongresi'ni Atatürk'ün telkinleri ve istekleri yönünde düzenlemiş olan İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt, kongrede yaptığı konuşmasında Atatürk'ün “İktisadi Sistem” anlayışını şöyle açıklamıştı: *“Biz ekonomi tarihi içindeki ekollerden hiçbirine benzemeyiz. Ne bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar ekolünden, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye ekollerinden değiliz. Bizim de yeni Türkiye'nin, yeni ekonomi anlayışına göre, yeni bir ekonomi ekolumuz vardır. Buna ben, yeni Türkiye ekonomi Okulu, diyorum... yukarıda belirttiğimiz ekollerden hiç birine bağlı olmamakla beraber, memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan faydalanmaktan da geri kalmayacağız. Yeni Türkiye, karma bir ekonomi sistemi izlemelidir.”*

Atatürk'ün henüz Lozan Barış Görüşmeleri'nin devam ettiği bir dönemde söylediği şu sözü Türkiye için olduğu kadar bağımsızlık savaşı veren diğer uluslar için de pek manidardır. *“Tam bağımsızlık için şu prensip vardır: Ulusal egemenlik iktisadi egemenlik ile pekiştirilmelidir.”*

Emre Kongar'a göre ekonomik alanda değişikliğin ortaya çıkması ve isminin konulması tarihi olarak Atatürk'ün Şubat 1930'daki demeci ele alınmalıdır. Atatürk o tarihte: *“Bizim tatbikini muvafık gördüğümüz mutedil devletçilik prensibi bütün istihlal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve ferdi iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm prensibine müstenit kolektivism, komünizm gibi sistem değildir”* demişti.¹²⁷

İktisat politikasında liberal görüşlere karşı yeni bir anlayışın, devrin tek partisi ve ülke yönetiminde tek sorumlu olan Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde doğmakta olduğu ilk defa 1928'de Âl-i İktisat Meclisi'nin açılışında İsmet Paşa'nın konuşmasından anlaşılmaktadır: *“İktisadiyat devleti, devlette iktisadiyatı tamamlar. Yüksek hedefimiz, devlet yönetimini hızla oluşturmak için, çareler vasıtalar aramaktır.”* İsmet Paşa Hükümet Başkanı olarak, Devletçilik alanındaki görüşlerini ve düşüncelerini daha belirgin olarak, 30 Ağustos 1930'da Sivas demiryolunun açılışında dile getirmiştir: *“Liberalizm nazariyatı... bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür... Mutedil devletçi olarak halkın temayülatına ve metalibine yetişemiyoruz, diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?”*¹²⁸

Görülüyor ki Başbakan İsmet İnönü yeni iktisat politikasının adını *“Mutedil Devletçilik”* olarak açıklamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, bir kısım politikacılar, kasıtlı veya bilmeyerek aşırı, doktrinci bir sosyalistlik yakıştırdıkları, atfettikleri için İnönü, Devletçiliğe “mutedil” sıfatını eklemekte fayda görmüştür.¹²⁹ İsmet İnönü'nün 30 Ağustos 1930'da kullandığı “Mutedil Devletçilik” terimini daha sonraki nutuklarında kullanmamış olması ilgi çekicidir.

¹²⁷ Afet İnan, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler**, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s.449.

¹²⁸ Sağlam, **a.g.e.**,s.86.

¹²⁹ Cahit Talas, **Ekonomik Sistemler**, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s.359.

İsmet İnönü 1930 yılında Büyük Millet Meclisi'nde hükümet programını okuyup bu programa karşı yapılan eleştirileri cevaplandırırken, Devletçilik terimini kullanmaktan ısrarla kaçınmış; buna mukabil F. List'in düşüncelerini hatırlatan bir düşünceyi ortaya koyarak *“Milli iktisatta mesleğimiz malumdur... Hükümetin her sahada faaliyeti... milli iktisat için ya bir faide temini, ya bir engelin bertaraf edilmesi gibi bir iktisadi gayeye teveccüh ettirmek lazımdır... iktisatta takip ettiğimiz ve takip edeceğimiz istikamet milli iktisat sistemidir”* demiştir.¹³⁰ İnönü'nün bu cevaplarında sistem teriminin kullanılmış olmasına karşın Türkiye'de ne bu dönemde ne de daha sonraki dönemlerde tutarlı bir ekonomik sistemin, devlet kesiminin egemen olduğu bir karma ekonomi biçiminde doğmuş olduğunu iddia etmek doğru değildir. Bu dönemde devlet henüz sınırlı bir faaliyet gösterebilmekte hatta ekonomik işletmecilikten ürken bir tavır sergilemektedir.

Bu süreç içerisinde ekonomiye egemen olan özel kesim devlet kesimini, sermayesini ve kudretini kendi çıkarlarının bir aracı yapmayı başaramamıştır. Bu sonuçtan liberal olduklarını, Devletçiliğe karşı bulduklarını söyleyen ve propagandalarında bunu ifade eden Serbest Fırkacılar da yakınmaktadır. Yine bu söylevi izleyen 2 Ekim 1930 tarihli hükümet programı da izlenecek ekonomi politikası olarak aynı içeriği taşımaktadır.

Devletçi bir iktisat politikasının izlenmesi hususundaki düşünce alanındaki çabalar semeresini vererek, Devletçilik İlkesi devrin tek siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931'de toplanan III. kurultayında parti programına alınmıştır.¹³¹ Devletçilik ilkesine göre; bireysel girişim yine esas olarak kalmakta, bireysel-özel girişim engellenmemekte, fakat az zaman içinde ulusun gönencinin ve ülkenin kalkınmasının sağlanması için, Devletin görevli kılınacağı belirtilmektedir.¹³² Yani devlet, bu tarihe kadar ilgisiz kaldığı, yalnızca özel girişimcilerce başarılabilen ya da özel girişimin ilgilenmediği alanlarda sürdürdüğü iktisadi çabalarının yanında, daha geniş olarak görevli addedilmektedir. Klasik görüşün ürünü olan *“özel girişimin yapamadığını devlet*

¹³⁰ A.g.e., s.360.

¹³¹ **CHP Programı**, Devlet Matbaası, İstanbul,1961, s.11-12.

¹³² Sağlam, a.g.e., s.86.

yapar” düşüncesi yerine bu ilke ile “*toplum için yararlı olanı devlet yapar*” görüşü egemen olmaya başlamıştır.

İşte, sınırı çizilmemiş bir devletçiliğin atıf kaynağı, bundan sonra C.H.F. programı olmuş, fakat yorumlanması, türlü eğilimlere, inanış ve yaklaşımlara göre değişmiştir. Devletin iktisattaki mutlak egemenliği ile özel sermayenin girmediği alanlarda görev alması arasında değişen görüşler, devletin bilfiil icracı olduğu 1930’larda bile yönetici kadrolar arasında birbirinden farklılık göstermektedir.

İsmet İnönü 1933 yılında Kadro Dergisinde yayınlanan bir makalesinde hem Devletçiliği savunup, devleti özel menfaatlerinin bir aracı gibi kullanmak isteyen zihniyetten, müteşebbislerden yakınmakta; hem de İktisat Vekili Celal Bayar, Devletçiliği ve devlet müdahaleciliğini yumuşatma tedbirleri ve politikası içine girmiştir. C.H.F. Genel Sekreteri Recep Peker ise Mutedil Devletçiliğin çok ötesinde bir görüşü savunmuştur. Ona göre genel menfaatler gerektirdiğinde devletin her alanda faal ve doğrudan doğruya işletmeci olması, özel teşebbüsün kontrolsüz bırakılmaması gerekliydi. Bu görüş C.H.P. Kurultayında bazı itirazlara rağmen, benimsenmiş ve programa geçmiştir.

Türkiye’de devletçilik tartışmaları izlenecek bir ekonomik politikanın çerçevesi içinde kalmış ve kapitalizm, sosyalizm veya devlet sosyalistliği biçiminde belirmemiştir.¹³³ Totaliter sistemlerde devletçilik, özel girişimin özgürlük ve bağımsızlığını, Sosyalist sistemde ise varlığını bütünüyle ortadan kaldırmak şeklinde sonuçlandığı halde, bizde, özel girişimin ne özgürlük ve bağımsızlığı ne de varlığı ortadan kaldırılmıştır. Tam tersi özel girişim, ulusal ekonomi içinde varlığını ve gelişmesini korumak imkânını her zaman bulmuştur. Devletçiliğin ülkenin gerçeklerinden çıkması ve doktriner esasa dayanmaması bu sonucu vermiştir.

Özellikle Ziya Gökalp’in yazılarında ekonomik gelişmenin sağlanması için devletin öncülüğünden söz edilmektedir. Bu egemen görüşe karşın devletçi

¹³³ Talas, a.g.e. s.358. ; Köksal- İlkin, a.g.e., s.7., Aysan- Özmen, a.g.e.,s.35.; Sağlam, a.g.e., s.98.

uygulamanın kuramsal yorum ve tartışmalardan daha ziyade, güncel gereksinmelerin bir sonucu olduğunu söylemek yanlış olmaz.¹³⁴ Buna ilaveten aşırı devletçiliği savunan Kadro Dergisinin de konunun kuramsal yönüne katkısı çok sınırlı kalmıştır. Bir bakıma koşulların zorlaması sonucu doğan Devletçiliğin kendine özgü nitelikleri vardır ve daha da önemlisi, o döneme özgü koşulların bir sonucudur.

Türk devletçiliğinin stratejik anlamıyla ilgili görüşler arasında büyük ayrılıklar bulunmaktadır. Bazılarına göre devletçilik “bir planlama hareketidir. Thornburg, Türk uygulamasını “devlet sosyalizminin aşırı bir ifadesi”; Bernard Lewis “askerler ve bürokratlar arasında Batı’ya karşı ve kapitalizme karşı hislerin yeniden canlanması”; Herslag da “sadece pragmatik bir araç değil fakat temelde, köklü ve ideolojik bir öge” olarak değerlendirmiştir. Diğer yanda Osman Okyar ve Oktay Yenal gibi yazarlar, devletçilik politikasının Türkiye’de kapitalizmin gelişmesi tarihi içinde köklü bir değişiklik olmadığını öne sürmüşlerdir.¹³⁵

1930’lar ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında hükümetin sanayileşme politikasının ana özelliği, devletin sermaye birikiminde birincil araç olarak kullanılmasıydı. Ancak, bu devletçi politika, 1920’lerde benimsenmiş olan kapitalist gelişme stratejisinin alternatifi olarak oluşturulmamıştır. Yukarıda anlatılmış olan ortamdaki özel koşulların yönetici kadroya zorladığı devletçilik, aslında bu kapitalist gelişme stratejisi içinden türetilmiş bir politikaydı.¹³⁶

Türkiye’deki Devletçiliğin, siyasi sorumlular nezdinde, özel mülkiyet ve girişimi sınırlamak, küçültmek değil, fakat korumak için geliştirilmiş bir politika olarak değerlendirildiğini en açık şekliyle Atatürk ortaya koymuştur. 1935 yılında İzmir Fuarı’nın açılışına gönderdiği mesajda Atatürk şöyle demiştir: *“Türkiye’nin tatbik ettiği devletçilik... Sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden... tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş... bir sistemdir. Devletçiliğin ... manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini*

¹³⁴ Boratav, a.g.e, s. 74, Aysan- Özmen, a.g.e., s.33.

¹³⁵ Tezel, a.g.e., s.244.

esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin iktisadiyatını devletin eline almak... Devlet... hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmağa da muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol görüldüğü gibi Liberalizmden başka bir yoldur..”¹³⁷ Buradan da anlaşılmaktadır ki; Devletçilik Sosyalist veya Kapitalist değil, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has, şartlarla ve zamanla kayıtlı bir sistemdir. Atatürk, ekonomik hayatta fertlerin özel girişim ve faaliyetlerini esas tutmakta, ancak fertlerin başaramadığı işlerin devlet eliyle görülmesini istemektedir.

Atatürk'ün bu görüşlerinin, ünlü Alman düşünürü Adolf Wagner'in müdahalecilik görüşü ile benzerlik gösterdiği görülmektedir.¹³⁸

İnönü de, Kadro Dergisinde çıkan “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” başlıklı ünlü yazısında: “efradın yapabileceği bir şeyi devletin, bhusus bizim devletimizin yapmaması, şayan-ı arzudan başka bir şey, lazım bir şeydir” derken lider kadrosundaki başat eğilimi, yani devletçi birikime özel birikimin yerine değil, özel birikimi tamamlamak üzere başvurulması anlayışını yansıtmaktadır.

Devletin sanayide kapitalist girişimcilik rolünü üstlenmesinin kalıcı değil geçici bir önlem olarak ele alındığının önemli bir kanıtı, devletçi sanayileşme politikasının ana uygulama örgütü olan Sümerbank'ın kuruluş kanununun gerekçesinde yer almıştır. Burada, Sümerbank'ın sanayi yatırım programlarının uygulanmasında yerli işadamlarıyla işbirliği yapacağı, devletçe kurulacak sanayi işletmelerinin mülkiyetinin bir süre sonunda özel girişimcilere aktarılacağı belirtilmektedir. Bu yolda güçlü eğilimler vardı. Gerçekten de, Devletçilik İlkesinin parti programına alındığı 1931 C.H.F. kurultayında, Ekonomi Bakanı, hükümetin İmparatorluk döneminden devralınan üç devlet tekstil fabrikasını özel girişime satabilmek için anonim şirketler halinde örgütlendiğini, pay senetlerinin satışa çıkarıldığını, ancak alıcı çıkmadığı için fabrikaların Devlet Sanayi ve Maadin Bankası'nın elinde kaldığını açıklamıştı.

¹³⁶ a.g.e.,s245.

¹³⁷ Afetinan, **Devletçilik ilkesi ve T.C.'nin I. Sanayi Planı**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1972 s.124.; Sağlam, a.g.e., s.98.

¹³⁸ Sağlam, a.g.e., s.97.

1933-1937 arasında ekonomi bakanlığı ve 1937-1939 arasında Başbakanlık yaparak devletçi politikanın uygulanmasında en üst düzeyde sorumluluk almış olan Celal Bayar da, devletçilikten beklediği işlevsel rolü şöyle anlatmıştı: *“Almanya’da... Büyük Frederik örnek fabrikalar yapmak ve bunları ilk fırsatta müstahsillere maletmek yolunu tutmuştu. Yaptıklarını satar, yeniden fabrikalar kurarak onu da şahıslara devrederdi... bu sistemin bizde de tatbiki verimli bir netice verir... bizim devletçiliğimiz... ferdin teşebbüsünü destekleyen bir devletçiliktir.”*¹³⁹

Ancak Türkiye’de ne 1950’ye kadar ne de, 1950’li, 1960’lı ve 1970’li yıllarda hiçbir önemli devlet sanayi işletmesi özel teşebbüse satılmadı. Bazı devlet fabrikaları ve diğer alanlardaki devlet işletmelerinin satışı, “özelleştirme” başlığı altında ancak 1980’lerde gündeme getirildi. 1950’ye kadarki dönemde özel girişimcilerin devletçe kurulmuş olan büyük işletmeleri satın alabilecek mali gücü zaten pek yoktu.

Devletçe kurulmuş olan fabrikalar özel girişimin elindeki fabrikalarla kıyaslanamayacak kadar büyük ölçeklere sahipti. Devlet fabrikalarını piyasa değerlerinin çok altındaki fiyatlarla ya da çok uzun vadelerle özel sektöre satmak, söz konusu olacak devasa sermaye transferleri açısından siyasi yapılabirliği hayli zayıf bir olasılıktı. Ayrıca yönetici kadronun belli bir bölümü de hazine bekçiliği yapmakta ısrarlıydı. Kamu gücü olanaklarıyla kişileri zengin etme eğilimleri karşısında eleştirici ve engelleyici bir tavır içindeydi. Ne var ki, devletçe kurulmuş olan fabrikaların özel sektöre satılmamış olması, yönetici kadrodaki büyük çoğunluğun Devletçiliğe, Türkiye’de kapitalizmin gelişme süreci içinde başvurulmuş geçici bir politika olarak bakmış olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

1930’larda “ılımlı” olarak nitelenen ve 1932’lerden sonra uygulamaya konulan Devletçilik İlkesinin, Mayıs 1935 tarihinde yapılan C.H.P.’nin IV. kurultayında yeni şekli ile bu ılımlılığını yitirdiğini görüyoruz. Devletçilik ilkesinin programa giren yeni biçimiyle, özel girişimin işlerinin düzenlenmesi ve

¹³⁹ Tezel, a.g.e., s.247.

denetimini de öngörüyordu.¹⁴⁰ Programdan anlaşılan yeni Devletçilik ilkesine göre, toplum için gerekli olanı devlet yapar görüşü ile kuruculuk görevi yanında “*özel girişimin elinde bulunan bazı iş alanlarının toplum yararının gerektirdiği durumlarda devlet tarafından devralınarak yapılacağı*” gibi yepyeni bir görüş de ortaya çıkmaktadır. Böylece özel sektörün yanında ekonomik uğraşlara katılma yanında, bazen gerektiğinde özel girişimin yerini alma görüşü itibar kazanmış bulunuyordu.¹⁴¹

1935 yılı Kurultayı’nda kabul edilen programda, özel teşebbüsü tehdit edici, devlet kontrolünü ve müdahalesini artırıcı nitelikteki Devletçilik tanımına dönemin İktisat Vekili olan Celal Bayar’ın aykırı görüşte olduğu biliniyor. Nitekim Devletçi fikir ve uygulamaların en yoğun olduğu 1936 yılında, Bayar: “*Biz kendi öz prensipleri bakımından devletçiyiz, fakat mülkiyeti, ferdi mesaiyi temel alan devletçiyiz. Bizim politikamızın karakteristiği yapıcı ve yaptırıcı olmasıdır.*” diyerek ve devletin büyük sanayide yapıcı, küçük sanayide ise yaptırıcı ve ferdin hizmetinde olduğunu belirterek, devletçilik anlayışının sınırlarını, özel teşebbüsün endişelerini dağıtıcı bir ifadeyle çizmektedir.¹⁴²

Devletçilik İlkesi, 5 Şubat 1937’de Anayasaya girmiştir. Devletçilik ilkesinin Anayasaya girmesi ile bundan sonra Türkiye’de hükümet edeceklerin Devletçi bir ekonomik siyasa uygulamaları zorunlu duruma getirilmiş oldu.¹⁴³ Gerçekten de Anayasa Komisyonu tutanağına göre bundan böyle hükümetler “ülkenin büyük çıkarlarının gerektirdiği girişimlerin devlet eline alınabilmesini” sağlayacak bir devletçiliği benimseyip yürütmek durumundadırlar.¹⁴⁴

Devletçilik İlkesinin Anayasaya girmesine karşın Türkiye’nin ekonomik sistemi geniş ölçüde kapitalist esaslara dayalıdır. Devlet ekonomik yaşantıda gittikçe genişleyen ölçüler içinde yer almıştır. Bunun önemli bir nedeni, özel

¹⁴⁰ Tezel, **a.g.e.**, s.234. Talas, **a.g.e.**, s.365.

¹⁴¹ Sağlam, **a.g.e.**, s.95.

¹⁴² Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, S.B.F.Yayıncılık, Ankara 1962, s.97.

¹⁴³ Talas, **a.g.e.**, s.365.

¹⁴⁴ **a.g.e.**, s.366.

teşebbüsün daha çok kâr getirecek alanlar ve faaliyetler içinde kalmayı ve belirli sektörlerde çalışmayı tercih etmesiydi.

Türkiye'yi 1923'lerden sonra Devletçi bir iktisat politikasını benimsemeğe Türk müteşebbisinin tutum ve zihniyetinin sevkettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun en açık örneği, daha sonra ele alacağımız 1950-1960 dönemidir. Özel teşebbüs yanlısı Demokrat Parti dahi bizzat özel girişimcilerin istismara ve kâra sınır tanımayan zihniyeti karşısında C.H.P.'nden daha müdahaleci olmuştur. Her ne olursa olsun, Devletçi dönemde de Türkiye'nin ekonomik sistemi kapitalist kalmış, fakat karma bir ekonomi yapısına doğru büyük adımlar atılmıştır.

Atatürk, tarihi bir zaruretten dolayı meydana getirdiği İktisadi Devlet Teşebbüslerinin ölçüsünü belirtmeye ve kendisince devletçiliğin tarifini yapmaya ve dozunu ayarlamaya son derece dikkat etmiştir. Ondan sonra gelen hükümetlerin devletçiliğin sınırları üzerinde aynı duyarlılığı gösterdikleri pek söylenemez.

Neticede Devletçi bir iktisat politikasının uygulandığı 1932-1950 yılları arasındaki dönemde, Devletçilik Politikasının 1937'de Anayasa'ya girmesinin yanısıra, Türkiye'nin ekonomi politikası geniş ölçüde kapitalist esaslara dayandırılmaya devam edilmiş, Kapitalist sistemin kurumlarının kaldırılması hiçbir zaman istenmemiştir. Çünkü yinelemek gerekirse bizde devletçilik, bir sistem olarak çıkmamış, yaşantının ve günün zorlama ve uygulamalarından çıkmıştır.¹⁴⁵

Bu dönemin en önemli özelliği, bugünkü karma ekonomiye yolları açmış bulunan plancılık ile bazı millileştirmeler ve yeni kuruluşlar olmuştur.

¹⁴⁵ Altıntaş, **a.g.e.**, s.111. ; Aysan-Özmen, **a.g.e.**, s.35.

Atatürk Devletçiliği özel teşebbüse karşı bir kuvvet değildir. Özel teşebbüs bugün varsa Devletçiliğin verdiği örneklerle Devletçiliğin yetiştirdiği nitelikli elemanlarla vardır.¹⁴⁶

Dönemin temel özelliği bütün bunların kişiye saygıyı amaçlayan, insanın kişiliğini sağlayan, ırk, dil, din ve cinsiyet ayırımı gözetmeyen hak ve özgürlüklere dayalı bir ortamda demokrasi dediğimiz açık rejimde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Dünya'da, iktisadi kalkınmasını açık rejimle beraber yürüten tek ülke Türkiye'dir. A. Toynbee, herhalde bunun için Atatürk hakkındaki şu ifadeyi kullanır:” Bir insan ömrünün boyutları içinde Fransız İhtilali ve Sanayi İhtilali çakışmıştır.”¹⁴⁷

2.5. Uygulanan Devletçilik Politikasının Ana Unsurları

Devletçilik politikası uygulamasının belirgin üç yönü öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi ve daha önemli olanı, devletin sınai üretim alanındaki yeni girişimciliğidir. Bir diğeri de, buna bağlı olarak ekonominin diğer sektörlerinde yapılan düzenlemeler ve sağlanan gelişmelerdir. Her iki gelişimin ortak yönü, bunları uygulamak için bir dizi müdahaleci yasanın çıkarılması ve diğer ön hazırlık çalışmalarının yapılmasıdır. Biz burada önemi ve daha sonraki yıllara damgasını vurması nedeni ile öncelikle Devletçi sanayileşme üzerinde duruyoruz.

1929 Büyük Bunalımının Türkiye ekonomisi üzerine yıkıcı etkileri sonucu Cumhuriyet yönetiminin kurmaya çalıştığı, iktisadi, sosyal ve siyasal dengeler altüst olmuştur. Hükümet 1930 yılı başında ekonomik bunalıma karşı, kamu harcamalarını kamu gelirlerine uygun olarak dengelemek ve itha-

¹⁴⁶ Sadi İrmak, *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, Yapı Kredi Bankası Yayını Ankara 1981, s.128.

¹⁴⁷ Ülken, a.g.e., s.980.

lata sınırlamalar getirerek dış ticaretin açık değil fazla vermesini sağlamak amacıyla bazı önlemler aldı. Sözü edilen önlemler, kısıtlayıcı ve durağan önlemlerdi. Bunları ekonomiyi genişletici, dinamik ve olumlu adımları izlemesi gerekiyordu. Bu da ancak devletçilik uygulamasıyla sağlanacaktır.

Atatürk 1930 yılından itibaren, gerçekleştirdiği siyasal, sosyal ve kültürel devrimlerini iktisadi reformlarla tamamlayıp ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmaya girişti. Önce Laik hukuk devletinin gereği olarak devletin ekonominin işleyişine müdahale ve yön verme yetkilerini tanımlayan yasalar çıkarıldı. Bu yasalar çerçevesinde çeşitli alanlarda öncü veya yönlendirici iktisadi faaliyetlerde bulunmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarının örgütlenmesi sağlandı. 1930-1933 arasında yeni ekonomik düzene geçişi sağlayan ve tanımlayan *Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında kanun, Ticarete Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Kanunu, T.C. Merkez Bankası Kanunu, Türkiye'ye Bazı Ülkelerden Yapılacak İthalata Tahdit ve Takyitler Tatbikine Dair Kanun, Çay Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun, Sümerbank'ın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, Ödünç Para Verme İşleri Kanunu,* gibi ekonomiye yeni bir yön veren yasalar çıkarıldı.

1567 sayılı kanun, paranın değerinin korunması ve ülkenin kıt döviz kaynaklarının yağmalanmasını önleme yönünde hükümete etkili karşı önlemler alma yetkisi verirken, alınan kararlara uymayanların da cezalandırılmasını öngörmüştür. Yasa 3 yıl için yürürlüğe konmasına rağmen hükümetlere çok geniş yetkiler vermesi dolayısıyla, Cumhuriyet döneminin en uzun ömürlü yasalarından birisi olmuştur.

1931 yılından itibaren T.C. Merkez Bankası'nın faaliyete geçmesiyle ülkede kurulmakta olan yeni ekonomik düzenin kendisini dış ekonomik güçlere karşı koruması mümkün hale gelmişti. Böylece Osmanlı Bankası ve azınlıkların, ulusal ekonomik çıkarlara ters düşen karar ve davranışlarına son verilmiştir.

Devletçiliğin temel ögesi ve sürükleyici gücü Sümerbank olmuştur. Günümüz iktisat biliminde tanımlanan “kalkınma bankası” biçiminde kurulan ve örgütlenen Sümerbank, çağını aşan, benzer koşullarda eşi olmayan bir banka modelidir. Zira gelişmekte olan veya geri kalmış ülkeler 1950’li yıllarda Dünya Bankası’nın isteği ve yardımıyla kalkınma bankası kurmuşlardır. Sümerbank faaliyete geçtiği dönem içinde kamu fonlarıyla kurulan bir kuruluşun, özel hukuk düzeni içinde veya kâra yönelik olarak, piyasa koşullarına göre belirlenmiş işletmecilik ilkelerine sahip oluşu gibi bir niteliğe sahiptir.

Sümerbank’ın kuruluş yasasında görevleri; Devlet Sanayi Ofisi’nden devralacağı fabrikaları işletmek ve özel sanayi kuruluşlarındaki Devlet iştiraklerini yönetmek, Devlet sermayesiyle meydana getirilecek tüm sınai kuruluşların etüt ve projelerini hazırlamak, yatırımı gerçekleştirmek ve yönetmek, kurulmaları ve genişletilmeleri ülke için iktisâden verimli olan sanayi işletmelerine kaynakları oranında iştirak veya yardım etmek, sanayi kuruluşlarına kredi açmak ve genel bankacılık faaliyetlerinde bulunmak, ulusal sanayinin gelişmesine yönelik önlemleri araştırmak... biçiminde sayılmıştır.¹⁴⁸

Sümerbank 20 milyon TL’lik bir kuruluş sermayesi ile devraldığı 4 sınai işletme, bir satış mağazası ve iki banka şubesiyle hizmet vermeye başlamıştı. Bankanın hammaddesi ülke içinden sağlanacak sınai yatırım projelerine öncelik vermesi öngörülmüştü. İhracata yönelik bir yatırım projesi değerlendirmede ikinci derecede öncelik taşıyordu.

Devletçiliğin temel kurum ve kuruluşlarının tamamlanmasına Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konduktan sonra (1934-1938), devam edilmiştir. Ancak bu dönemde toprak mülkiyetiyle ilgili yasal düzenleme yapılmamıştır. Daha çok devletin elinde bulunan toprakların topraksız köylüye ve göçmenlere dağıtımını devam ettirmiştir.

¹⁴⁸ Bkz. Aysan-Özmen, **a.g.e.**, s.36.

Dış ticaret politikası temel anlamıyla ticaret açığından kaçınmak biçimindedir. Yine aynı dönemde şehirleşmenin çok sınırlı olduğu görülmektedir.¹⁴⁹

2.6. Devlet Öncülüğünde Planlı Sanayileşme

Devletçilik uygulamasının somut düzeyde başlangıcı ve esası, Birinci Beş yıllık Sanayileşme Planı'nın benimsenmesi ve uygulanmasıdır. Bu durumda devletçilik uygulamasının kesin olarak, ekonomik gelişmede sanayiye öncelik veren bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Atatürk'ün Devletçiliğin uygulamaya geçmesini sağlayan görüş ve kararları 1930-1933 yılları arasında yasalaşmış, kurumlaşmış ve modele dönüşmüştü. Bu modelin ana ögesi Devlet öncülüğünde planlı sanayileşmedir. Bu dönemde 1933 yılında Sovyet Rusya'da "Merkezi Planlama" uygulaması yürütülmektedir. Bu uygulamanın dünyada benzeri de yoktur.¹⁵⁰ Büyük Dünya Bunalımı'nı aşmaya çalışan A.B.D.'de Başkan Roosevelt gelişmiş kapitalist ülkelerde ilk kez "bölge planlaması" uygulamasını başlatmıştı. Aynı tarihte iktidara gelen Hitler, ülkesinde 4 yıllık bir plan yürürlüğe koyarak işsizlikle mücadeleyi amaçlamıştır.

Fakat geri kalmış ülkelerde "devlet öncülüğünde planlı sanayileşme" uygulaması ilk defa Atatürk Türkiye'sinde gerçekleşmiştir.¹⁵¹ Ülkede ihtiyaç duyulan temel sınai mallarını kamu girişimleri aracılığıyla üretmeyi hedef alan bu ilk beş yıllık sanayi planı hazırlandığında, dış kaynak öngörülmemiştir. Planın öz kaynaklara dayalı olarak yürütülmesi görüşü egemen olmuştur. Dönemin temel yaklaşımı "özel sektör" burjuvazisi yaratmak ve onu korumak

¹⁴⁹ Esin Irmak, **Dünden Bugüne Kapitalist Gelişme ve Türkiye Ekonomisi**, Etki Yayınları, İstanbul 1992, s.42.

¹⁵⁰ Talas, **a.g.e.**, s.368.

¹⁵¹ Aysan- Özmen, **a.g.e.**, s.35.; Talas, **a.g.e.**, s.368.

için bütün ekonomik etkinlikleri temelde özel girişimciliği desteklemeye yöneliktir.¹⁵²

Dönemin devletçiliğin kapitalist gelişmeyi hızlandırma amacı taşıdığı resmi belgelerle de açıklanmaktadır. Yalçın Küçük'ün Afet İnan'dan aktardığına göre "Bu programla hususi teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkan görülmeyen sanayi şubeleri ithal edilecek devlet veya milli müesseselerin teşebbüsü olarak kurulmaları düşünülmüştür. Ancak bu ana sanayi, hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da çok geniş faydalı, endüstri imkanları bahşedilecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayii hususi müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makine tel çivi vs. fabrikalarına veya sanayiye ucuz ve kolay tedarik edilen mamul ve emtia verecektir."¹⁵³

Özel mülkiyet ve ekonomik teşebbüs haklarını tanıyan bir sistem, bütün memleketin kaynakları ve insan emeğini iyi ayarladığı ve kontrol edildiği takdirde her zaman verimli olabilecektir.¹⁵⁴

Sanayileşmeye öncelik veren bir yaklaşımın biçimsel sorunu sanayileşmenin teknik yanıyla ilgiliydi. Bu sorunun çözümü için önce, ekonominin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmiştir. Bunalım sırasında ekonominin değişik yönlerini inceleyen araştırmalar yapılmış, öneriler geliştirilmiştir. Ancak bunların bir kalkınma programı çerçevesinde somutlaştırılması gerekliydi. Bunun için Ekonomi Bakanlığı'nca gerekli hazırlıklar yapılmış ve birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır.¹⁵⁵

Plan öncesinde yasal ve kurumsal hazırlıklar tamamlandıktan sonra, yerli ve yabancı uzmanlardan oluşan bir kurul oluşturulmuş ve başkanlığını

¹⁵² Irmak, **a.g.e.**, s.38.

¹⁵³ Küçük, **a.g.e.**, s. 250.

¹⁵⁴ Afetinan, **a.g.e.**, s.25.

¹⁵⁵ Ekonomi Bakanlığı, Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekalet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar plan hazırlanmadan önce ayrıntılı çalışmalar yapıldığını göstermektedir. Bunlar arasında, sanayileşme için gerekli nitelikli işgücünün yetiştirilmesi, Jeoloji Enstitüsü kurulması ve Ekonomi Bakanlığı'nda Dış Ticaret Ofisi, Standardizasyon Bürosu, v.b. birimler kurulması ile yeniden örgütlenme de sayılabilir. Birinci Beş yıllık Sanayileşme planı'nın ayrıntıları için bkz. Derin, **a.g.e.**, s.95.

Sovyet Rusya'dan davet edilen uzmanların başında bulunan Prof. Orlof yürütmüş ve hazırlanan rapor 1933 yılı sonuna doğru hükümete sunulmuştur. Planın temel ilkelerini kapsayan bu rapor üzerinde hükümet ve Atatürk gerekli düzeltmeleri yaptı ve kesinleşen plan 17 Nisan 1934'de yürürlüğe girdi.

1934-1938 yıllarını kapsayan bu plan, bir sektör (sanayi) planı özelliğini taşımaktaydı. BBYSP'na temel niteliği itibarıyla "salt bir sanayi planıdır" denilebilir.¹⁵⁶ Tümü ile ekonomiye yönelik amaçları içermez; bu nedenle bir makro plan niteliğinde değildir. Buna karşın plânda, ele alınan kuruluşların insangücü ve diğer girdi gereksinmelerine ilişkin öngörülere yer verilmiştir. Fakat yine de o dönemde geri kalmış bir ülkede ortaya konmuş benzeri olmayan bir yaklaşım ve uygulamadır.

Planın dayandığı temel ilkeleri şöylece sıralamak mümkündür:

1. Temel Hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sınai tesislere,
2. Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere,
3. Kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına, öncelik verilmiştir.

Plan bu ilkelere dayanılarak alınmış olan Kimya, Kağıt-Selüloz, Madencilik, Tekstil, Seramik ve Demir-Çelik olmak üzere altı alt sanayi dalında tesis kurma kararına uygun olarak, düzenlenmiştir. Yeni kurulan yerli fabrika mallarının her türlü koruyuculuğunu yapan devlet dış ticaret ve gümrük ayarlamalarını onbeş yıl boyunca buna göre düzenlemiştir. BBYSP'nın başlıca hedefleri şunlardır:

1. Yerel, ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınai üretim birimleri kurulması;

¹⁵⁶ Yaşa ve İlim Heyeti, **a.g.e.**, s.33.

2. Özellikle dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine öncelik verilmesi;
3. Sanayi işletmelerinin kuruluş yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olması,

Planın uygulanmasıyla sanayi yatırımları önemli oranda artmıştır. Başlangıçta 44 milyon liralık masraf öngörülmüşken fiilen 100 milyon liralık yatırım yapılmış, elektrifikasyon, liman, demiryolu yapımı gibi altyapı hizmetleriyle birlikte toplam 311 milyon lira harcanmıştır.¹⁵⁷ Yatırımlar için faydalanılan dış kaynaklar ise önemsiz boyutta¹⁵⁸ ve esas itibarıyla Rusya'dan alınan yalnız 8 milyon dolarlık faizsiz bir kredi ile İngiltere'den 16 milyon sterlin tutarında krediden ibarettir.

BBYSP, Devletçilik uygulamasının ilk ve başarılı bölümüdür. BBYSP ile gerçekleştirilmesi öngörülen sınai üretim, dönemin toplam ithalatının %44 gibi bir bölümünü oluşturuyordu. Daha sonra yeniden değinileceği gibi, devletçi sanayileşme politikasının temel amaçlarından biri ve en önemlisi, ithalat konusu olan malların yerli üretimini sağlamaktır. Ayrıca sınai yatırımların hammadde kaynaklarına yakın olması ve bölgesel dağılımında bir denge gözetilmesine çalışılmıştır.

Devletçi sanayileşme programı, büyük ölçüde bütçeden ayrılan kaynaklarla yürütüldü. Bu süreçte, iç ve dış borç yükü artırılmadığı gibi, açık finansman yoluna da gidilmemiş, finansman büyük oranda temel tüketim malları üzerine konulan dolaylı vergilerden sağlanmıştır. Planda öngörülen sanayi birimlerinin, o günün koşullarında, genellikle dönemin en ileri teknolojisiyle kurulduklarını söyleyebiliriz. Yine işçi haklarının da sınırlı olduğu o günkü koşullarda, çok düşük bir maliyetle üretim olanağı doğuyordu. Sonuçta kamu kesiminin sermaye birikimini artıran bir süreç oluşuyordu.

¹⁵⁷ http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/bahar_yariyili/bolum_17 (25.03.2009)

¹⁵⁸ Erol Manisalı, “*Cumhuriyetin 50. Yılında Dış Ekonomik İlişkiler*”, İktisat Fakültesi Mecmuası 1970-1971, No:1-4, İstanbul 1974, s.104.

Burada akla gelebilecek temel bir soru devletçi sanayileşme uygulamasının neden yatırım malları üretimine değil de temel tüketim ve bir kısım ara malları üretimine yöneldiğidir. Bunu birkaç noktadan yanıtlamak mümkündür: ¹⁵⁹

Öncelikle devletçiliğin bilinçli bir ithal ikameci sanayileşme niteliğinde olmasını belirleyen iç ve dış koşullar dikkate alınmalıdır. O koşullarda, sanayileşmenin genel olarak yatırım mallarına, özel olarak da makine yapımına yönelme imkânı bulunmamaktadır.

Dönemin koşullarına ek olarak, makine yapımı sanayisinin niteliğinden doğan sınırlamalara değinilmelidir. Yine üretilecek yerli yatırım mallarının etkin bir biçimde kullanımı bir sorun olabilirdi. İhracatı sınırlı kalacağından yatırım malları yalnız iç pazarda kullanılabilirdi.

Özetle, devletçilik uygulamasında yatırım mallarının yerli üretiminden başlayarak köklü bir dönüşümü sağlayacak nesnel koşullar bulunmamaktadır. Denilebilir ki, yatırım malları üretiminin, ne ekonomik ve toplumsal ne de teknik ön koşulları ve nesnel temeli mevcuttu. Bu çerçevede düşünüldüğünde devletçi sanayileşmenin yanlış noktadan başladığı iddiaları boşlukta kalmaktadır. Devletçi uygulama ithal ikameci sanayileşmeyi özel kesimin başlayacağı noktadan almış ve yürütmüştür. Yukarıda vurgulanan önemli nitelik farklılıkları bir tarafa bırakılırsa, özel sermaye, eğer sanayiye yönelecek düzeyde olsaydı, aynı sektörlere yatırım yapardı. Salt bu açıdan devletçiliğin, özel kesimin yapamadığını devlet yapar kuralına uygun olduğu söylenebilir.

Sanayileşme programı, kural olarak ithalat konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretiminin sağlanmasına yönelikti. Ayrıca, kağıt ve çimento gibi, o dönemde öncelik verilen eğitim, öğretim ve yapı işleri alanlarına doğrudan girdi sağlayan alt sektörlerin dikkate alınması doğaldı. Bu çerçevede, olağanüstü sayılabilecek bir girişim belki, demir-çelik işletmesinin kurulmasıdır. Demir-çelik üretimi yerli maden kaynaklarının

¹⁵⁹ Kepenek-Yentürk, a.g.e., s.62.

değerlendirilmesine katkıda bulunuyor ve ekonominin diğer kesimlerine, özellikle yerli savunma sanayisine girdi sağlıyordu.

Plan çerçevesinde öngörülen fabrika sayısı 20, gerekli kaynak ise 45 Milyon Liraydı. Planı yürütme ve koordinasyon sağlama görevi Sümerbank'a verilmiştir. Ancak öngörülen tesisler 100 milyon lirayla ve gecikmeyle tamamlanabilmiştir. İki tanesi hariç zamanında gerçekleştirilen, 20 sınıai tesisten sadece Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası İş Bankası tarafından İstanbul'da kurulmuş, diğerleri Anadolu'nun çeşitli il ve ilçelerinde kurulmuştur.

Planda öngörülen yatırımların gerçekleştirilmesi için ayrılan toplam 44 Milyon Liranın %49,9'unun dokumacılığa, %26,9'unun madencilığe, %12,1'inin kağıt ve selüloza, %5,3'ünün kimya ve %4,6'sinin da seramik sanayiine tahsis edilmesi uygun görülmüştür. Geri kalan %1,2'lik kaynak teknik öğrenim için yurtdışına öğrenci gönderilmesi için ayrılmıştır. Plan yürürlüğe konduğunda demir-çelik fabrikası öngörülmemiştir. Zira Karabük tesisleri plan'ın son yıllarında İngiltere'den çok elverişli koşullarda sağlanan, yaklaşık 16 milyon Sterlin tutarında bir dış krediyle kurulmuştur.¹⁶⁰ Birinci Plan'ın uygulanmasında özel bir ticari banka durumunda olan T. İş Bankası da görev almıştır.

Özel kesimce kurulan, fakat yönetim ve sermaye yetersizliği içine giren 4 şeker fabrikası bir çeşit devletleştirme işlemine tabi tutulmuş ve bu tesisleri merkezden yönetmek ve kamu denetimi sağlamak için 1935'de Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kurulmuştur.

8 Kasım 1937'de Celal Bayar, hükümetin programını meclise sunarken, 1934'den beri yürürlükte olan Birinci Sanayi Planı'nda öngörülen 20 tesisin 2 tanesi hariç diğerlerinin süresinden önce bitirilerek işletmeye açıldığını memnuniyetle haber vermiştir. Plan'da öngörülmediği halde sanayileşmenin sürükleyici ve temel girdisi olan demir-çelik ihtiyacını karşılamak üzere 3 Nisan 1937'de Karabük Demir Çelik Tesisleri'nin temeli atılmıştır.

¹⁶⁰ http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/bahar_yariyili/bolum_17 (25.03.2009)

Bu dönemin Ekonomik Politikasının karakteristik özelliklerini ana hatlarıyla şu şekilde özetlemek mümkündür.¹⁶¹

- Özel teşebbüsün gelişimini de içine alan devletçilik rejimi.
- Sanayileşmeye öncelik verilmesi ve sanayide iktisadi Devlet Teşebbüsleri.
- Bankacılık ve ticaret kesiminin sanayileşmeyle paralelliği ve bankacılık sektörünün geliştirilmesinde kamu öncülüğü.
- Sanayide daha çok maden çıkarılması ile ithal ikamesi niteliğindeki basit tüketim malları üretiminin geliştirilmesi.
- Demiryollarına ağırlık verilmesi.
- Kapalı bir ekonomi ile dış ticaretin mahdut düzeyde tutulması.
- Özel yabancı sermaye ve dış yardımdan sınırlı düzeyde yararlanılması.
- Eğitime verilen öncelik ve ağırlık.
- Nüfus artış hızının teşviki.
- Sınırlı ihracat ve dış ticaret.

Yine bu dönemde özel kesimin elinde olan bazı ciddi üretim olanakları kullanılamıyordu. Kamu ve özel kesimin koordinasyonu ise zayıftı. Planlı dönemde bir taraftan Devlet eli ile bazı temel sanayinin kurulmasına çalışılırken diğer yandan da toplum menfaatleri bakımından kamu elinde bulundurulmasında yarar görülen ve çoğu yabancı sermaye tarafından kurulmuş bulunan bazı hizmet ve alt yapı tesislerinin millileştirilmesi politikası sistemli bir biçimde uygulanmaya başlamıştır. Bu millileştirmeler tamamıyla

¹⁶¹ A. Necip Ünal, **Türkiye’de Ekonomik Yapı Değişimleri** 1923-1988, T.O.B.B. Yayını, Ankara 1989, s.16.

hukuk kurallarına uygun bir biçimde cereyan etmiş ve tazminat verilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Millileştirilmelerin hızlandığı 1933 yılı sonraları dünya ekonomik bunalımının devam ettiği ve Birinci Beş Yıllık Planın finansman sorunlarının ağır bastığı bir dönemdir. Devlet bir yandan eğitim, sağlık, yol ve öteki bayındırlık işleri gibi alt yapı gelişmeleri, öte yandan sanayileşme programının finansmanı için para darlığı içindedir ve millileştirmeler böyle bir darlık içinde başlatılmış ve başarılıdır. Bu dönemde gerçekleştirilen millileştirmeler, yabancı şirketler elinde bulunan demiryollarının çoğunu; şehirlerin, su, havagazı ve telefon tesislerini; Ereğli Kömür Şirketinin tesis ve imtiyazları ile bazı liman ve dok kuruluşlarını kapsamıştır.

Sanayi Kesiminde Gelişme

Yıllar	Şeker (ton)	Çimento (a)	M. Kömürü	İmalat Sanayii Katma Değer
1926	573	40.000	1.216.000	89.700
1927	5162	41.400	1.324.000	109.800
1928	4280	54.000	1.251.000	107.100
1929	7946	71.000	1.421.000	113.300
1930	13074	104.000	1.595.00	128.000
1931	22649	192.000	1.574.000	147.900
1932	27307	132.000	1.503.000	174.600
1933	65086	143.000	1.852.000	209.300
1934	58663	180.000	2.288.000	237.200
1935	53827	193.000	2.340.000	235.300
1936	65886	229.000	2.299.000	227.100
1937	51575	282.000	2.307.000	249.400
1938	42526	294.000	2.584.000	291.500

Kaynak: Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin iktisadi gelişme Tarihi**, İmaj Yay. Ankara 2004,

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, gelişme halindeki memleketlerin, kendi iç kaynak ve imkânlarına dayanarak kalkınabileceklerini göstermesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Esas olarak Sümerbank'ın sorumluluğunda gerçekleştirilmek üzere hazırlanan BBYSP'nin zorunlu olarak devletin gerçekleştirmesi öngörülmekte, buna karşılık "bu ana sanayi, hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da daha çok geniş ve faydalı endüstri imkanlarını bahşedecektir" denilerek, önerilen planın özel girişimcilere yararlı olacağı vurgulanmaktadır.¹⁶²

Sonuçta, dünya ekonomik buhranının ve çetin iş şartlarının yarattığı bütün engellere rağmen, devletçilik Türkiye'de belirli bir atılımı başarmış ve sanayileşmeyi başlatabilmiştir.

Bu dönemde çıkarılan önemli kanunlarla, kabul edilmiş olan Devletçilik politikasının araçlarından başlıcaları şunlardır:

Devlet Sanayi Ofisi: 1932 yılında 2058 sayılı kanunla kurulan ve Devletin doğrudan işletmeler kurarak müdahalesini öngören¹⁶³ kuruluş, Devlet sanayisini işletmek ve yapmak için kurulmuştur. Başlıca Görevleri: Sınai teşebbüslerin ve fabrikaların tesisine proje hazırlamak ve uygulamak; Sanayi ve Maadin Bankası tarafından idare edilen devlet sermayesi ile tesis edilmiş ve edilecek bütün fabrikaları idare etmek, hammaddelerimizin sürümünü artıracak teşebbüslerde bulunmak, İktisat Vekaletinin talebi halinde inceleme ve mütalaalarda bulunmak, idaresiyle görevli buldukları müesseselerin program ve bütçelerini hazırlamak ve diğer yandan karma bünyeli işletmelerin yürütme ve kontrollerinde bulunmak. Kanunun verdiği yetkiye dayanılarak çıkarılan diğer kararnamelerde teşebbüs serbestisinin ciddi olarak kısıtlandığı görülmektedir.

¹⁶² Afetinan, **a.g.e.**, s.13.

¹⁶³ Sağlam, **a.g.e.**, s.88.

Sanayi Kredi Bankası: 1932 yılında kurulmuş olan banka Sanayi ve Maadin Bankasının bankacılık ve kredicilik görevlerini yüklenmiştir. 5 milyon liralık sermaye ile kurulan bankaya aşağıdaki görevler verilmiştir: Sınai müesseselerin kredi ihtiyaçlarını karşılamak; milli sanayinin hammadde tedarikine tavassut etmek; küçük sanayiye ayrıca kredi açmak; bu hizmetlere ilişkin bankacılık işlemlerini yürütmek.

Sümerbank: Sanayi Kalkınma Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi çok uzun süreyle yaşamamıştır. Bu iki kurum 1933'de Sümerbank adı altında yeniden düzenlenmiştir. Sümerbank bankacılık ve sanayicilik işleri ile uğraşmak için kurulmuş olup, kuruluş kanunu kendisine şu fonksiyonları vermiştir: Devlet fabrikalarını işletmek ve özel sınai müesseselerdeki devlet iştiraklerini idare etmek; devlete ait bütün sınai müesseselerin etüd ve projelerini hazırlamak ve bunları kurmak ve idare etmek; Yurt için iktisaden yararlı işletmeleri kurmak veya sermayelerine katılmak; Teknik eğitimle ilgili faaliyet ve yardımlarda bulunmak; sınai müesseselerine kredi vermek ve bankacılık faaliyetlerinde bulunmak, milli sanayinin gelişmesi tedbirlerini araştırıp istendiği takdirde İktisat Vekaletine mütalaa vermek.

Sümerbank'ın sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmekle birlikte bir özel anonim şirkete benzer organlarla teçhiz edilmesi ilgi çekicidir. Sümerbank'ın bu orijinal yapısı daha sonra kurulan Etibank'ı da etkilemiştir. Bu kuruluşlar 3460 sayılı kanunla kurulan İktisadi Devlet Teşekkülleri modelinin ilk örnekleridir.

Sümerbank Kanunu'nun en önemli maddesi, Sanayi Ofisi'nden devralacağı devlet fabrikalarını bir yıl içinde değerlendirerek mahdut mesuliyetli şirketler haline getirmeyi öngören 11. maddesidir. Hükümetin teklifi ve banka genel kurulunun kararı ile bu fabrikaların hisse senetleri Türk hakiki ve hükmi şahıslarına satılabilecektir.

Sümerbank'ın, Devlet Sanayi Ofisine göre Devletçilik açısından bir gerilemeyi gösterdiği söylenebilir.

Etibank: Madencilik alanında devletçi iktisat politikasının en önemli kurum ve teşebbüsü Etibank olmuştur. Başlangıçta 20 milyon lira sermaye ile kurulan banka; maden cevherleri, madeni ham madde ve malzeme alıp satmak; maden ve petrol aramaları için araştırma ve imalat ruhsatları çıkartmak; elektrik santralleri kurmak ve elektrik istihsal tevzi malzeme imali işleriyle uğraşmak; banka muameleleri yapmak; Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün tespit ettiği ve işletmeğe elverişli gördüğü madenleri ve taş ocaklarını işletmek.

Bu dönemde Devletçiliğe yön veren ve Devletçi politikanın tezahürleri olan çeşitli kanunlar çıkarılmıştır:

Teşviki Sanayi Kanununa Ek Kanun: 1933 yılında çıkarılmış bulunan bu kanunla yeniden özel teşebbüsü teşvik politikasına bir eğilim vardır. Makine ithali alanında çeşitli himaye ve muafiyet imkânları tanınmıştır. Yine bazı şartlarla hammaddelerle ilgili muafiyetler tanınmıştır. Bu suretle özel teşebbüsten ümidin kesilmemiş olduğu gösterilmektedir.

İş Kanunu: Bu dönemde ekonomik politikayı sosyal alanda en iyi yansıtan kanunlardan birisi 1936 yılında çıkarılan İş Kanunu'dur. Sendikaların kurulması sükûtle geçilmiştir. Devletin emek ve sermaye arasındaki ilişkilerde başlıca rolü oynaması gerektiği düşüncesinden hareket ettiğinden ve devleti tabii olarak emeğin her alanda koruyucusu saydığından, sınıfsal çatışmaları kabul etmediğinden grev ve lokavtı yasaklamış ve işçilerle işverenler arasında çıkacak menfaat uyuşmazlıklarının mecburi tahkime tabi tutulması esasını koymuştu.

1934-1939 döneminde kamu yatırımlarının payı % 50'den aşağı düşmemiş, sabit fiyatlarla milli gelir % 5-6 oranında büyümüştür. Oysa bu oran 1929-1935 arasında %2,5 civarındadır.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Tokgöz, a.g.e., s.68.

Plan döneminde eğitim ve öğretimde önemli projeler uygulamaya konulmuş, 1934 yılında mesleki ve teknik öğrenimde dört bin öğrenci varken, 1938'de bu sayı 16.750'ye çıkmıştır. Orta öğretimde öğrenci sayısı elli binden, yüz dört bine ulaşmıştır.

Yüksek öğrenimde Nazi Almanyası'ndan kaçıp gelen bilim adamlarının öncülüğünde, yeni fakülteler açıldı. Örneğin 1936'da İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olarak İktisat Fakültesi faaliyete geçmiştir.

1933-1939 döneminin iktisadi verilerine bakıldığında sanayileşme hareketinin dolayısıyla da ulusal ekonominin hiç de küçümsenemeyecek bir aşama kaydettiği söylenebilir. Gerçekten de dünya ekonomisi tarihin en uzun ekonomik bunalımını yaşarken Türkiye ekonomisi 1933-1939 yıllarında yoğun sanayileşmenin belirlediği ortamda % 9'u aşan bir büyüme hızına ulaşıyordu.

Türkiye ekonomisinde büyük bir ağırlığa sahip olan Sümerbank, Etibank ve Denizcilik Bankası gibi kuruluşlar bu dönemde kurulmuştur. Kısacası bu dönem devletçi sanayileşme hareketine, bir ulusal sanayileşme mücadelesi olarak yaklaşmak, verdiği sonuçları da olumlu olarak karşılamak yerinde olacaktır.¹⁶⁵ Dönemin sanayileşme hızı birçok ülkenin sanayi hızlarından daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bu sanayileşme hareketi dünya ekonomisindeki olumsuz gelişmelere karşın büyük bir başarı ile yürütülmüştür.

Devletçilik Politikası katı bir kalıp değildir. Nitekim çağ ve koşullar gereği Türkiye'de geliştirilen başlangıçtaki zorunlu formül yapısından sıyrılarak sanayileşmiş ülkelerin uyguladığı elastik karma müdahaleci yöntemlere kadar uzanan değişik kalıplar içerisinde hızla farklılaşmıştır. Bu dönemde ekonomik politikalar anlamında Atatürk'ün pragmatik davrandığını görmekteyiz.¹⁶⁶

Genel olarak bu dönem, ilkel birikimin yaratıldığı, fabrikalaşmanın gelişmeye başladığı, ancak kapitalizmin tarih öncesi ilişkilerinin sürdüğü

¹⁶⁵ Yılmaz Altuğ, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, Yapı Kredi Bankası Yayını, Ankara 1981,s:107.

¹⁶⁶ Erdoğan Alkin, **aynı eser** , s.115.

tarımda köylünün toprağından tam koparılamadığı, devlet aracılığıyla tam teşvikle özel girişimciliğinin desteklendiği, hızlı kapitalist gelişme yıllarıdır. Ancak ülke yine de feodal özelliklerini koruyan bir tarım ülkesi niteliğini korumaktadır.¹⁶⁷

Planda yerli ham maddeye dayalı üretimi özendiren bir tutum bulunmakta, yatırım malları ve ara malları üretimi, yeni çalışma alanlarının yaratılması, demiryolları ve deniz yollarındaki atıl kapasitenin kullanılmasına yönelme gibi amaçlara plan metninde ikincil hedefler olarak yer verilmiştir. Planın sunuş bölümünde yer alan ilgi çekici çözümlenmeyle; dünyada “gelişme” ve “geri kalmış olmanın” tek bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları olarak değerlendirilerek Türkiye’nin yeri doğru bir biçimde saptanmakta ve “bağımlı, geri kalmış, tarıma dayalı, ham madde üreten” kutupta yer aldığı vurgulanmaktadır. Yine ileri ülkelerin yaşadığı büyük ekonomik bunalımın dünyadaki geri kalmış bölgeler için bir silkinme fırsatı yaratabileceğinden söz edilmektedir. Bu silkinmenin yolu “sanayileşme” ve bunun yöntemi de “planlama”dır.¹⁶⁸

2.7. Birinci Sanayi Planı Sonrası Türkiye Ekonomisi

Devletçi müdahaleci dönem olarak adlandırabileceğimiz 1932-1939 yıllarını kapsayan kuramsal oluşumunu ve uygulamalarını ele aldığımız bu dönem için diyebiliriz ki Türkiye’nin en bilinçli ekonomik kalkınma politikasının uygulama şansı bulduğu dönemdir. “Az gelişmiş ve durağan bir iktisadi yapıdan ileri ve dinamik bir düzene geçişi, merkezi otoritenin sistematik ve rasyonel tedbirler alması ile mümkün olabileceği”, düşüncesine bu dönemde ulaşılmış ve devletin beşeri ve doğal kaynakları devrimci bir heyecan ve ina-

¹⁶⁷ Irmak, a.g.e., s.44.

¹⁶⁸ <http://www2.dpt.gov.tr/must/tarihce.asp>, s.3, (25.03.2009)

nıŖla harekete geerilmek istenmiŖtir.

İlkel bir kapitalist iktisadi yapıdan devletin de geniŖ ölçüde rol aldığı bir karma ekonomiye geiŖi hazırlamıŖ olan bu devletçi-müdahaleci dönem, aynı zamanda ve bir bakıma ulusal kurtuluŖ hareketinin tamamlanma süreci olarak da kabul olunabilir. Ŗevket Süreyya Aydemir devletin ekonomik rolünü “*Bizim devlet yapımızın ilk vasfı, geriliği hızla azaltmak ve dünyanın iktisadi ilerleyiŖine bir an önce ayak uydurabilmek için, milli iktisat hayatının akıŖına ve toplum lehine müdahaleci olmasıdır. Bizde devlet, milletin hem temsilcisi, hem teŖkilatısı olacaktır. Yani milletin içinden gelen, fakat milli ekonominin akıŖını fiilen istikametlendirecek, sermaye birikimlerini toplum yararına iŖletecek, sevk ve idare edecek bir iktisat devleti olacaktır*” Ŗeklinde tanımlamaktadır.¹⁶⁹

1932-1937 yıllarının devletçi politikası bu tür düşüncelerin eseri olarak dođmuŖ ve geliŖmiŖtir. Bununla birlikte, devletçi politika kapitalist sistemden bir uzaklaŖma değildir. Ŗüphesiz devlet Liberal düşüncenin “bırakınız yapsınlar” felsefesinden geniŖ ölçüde uzaklaŖmıŖtır. İktisadi hayata müdahalelerde bulunmuŖ ve bu hayat içinde doğrudan doğruya rol almıŖ ve iŖletmeci olmuŖtur. Ama Kapitalist sistemin iktisadi kurumlarının esasını muhafaza etmiŖtir. Eğer özel teŖebbüs devletin, memleketi bir an önce kalkındırma çabalarına, alıŖmalarına olumlu bir biçimde katılmıŖ ve Liberal-Himayeci dönemde özel teŖebbüsten umulanlara ulaŖılabilmıŖ olsaydı, pek muhtemeldir ki, devlet ekonomik hayatta doğrudan doğruya kurucu ve iŖletmeci olarak rol almayacaktı.¹⁷⁰

Esasen bir önceki dönem izlenmiŖ olan iktisat politikası bu gözlemi doğrular niteliktedir. O halde bu dönemin daha önceki ve daha sonraki dönemlere nazaran yoğun sayılabilecek devletçi ekonomi politikası uygulamaları, Kapitalist sistemden bir ayrılıŖtan daha ziyade, sistemi bir ölçüde yumuŖatmak ve Kapitalist sistem içinde kalınarak devlete de ekonomik hayatta oldukça geniŖ bir rol tanımıŖ olmak biçiminde nitelendirilmelidir.

¹⁶⁹ Ŗevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, Ankara 1968, s.202.

¹⁷⁰ Talas, **a.g.e.**,s. 373.

Bu arada 1936 yılı başlarında düzenlenen “Endüstri Kongresi”ne iktisadi devlet teşekkülleri ile ilgili devlet memurları katılmıştır. Celal Bayar, Kongre’de yaptığı konuşmalarda özel girişim sahiplerini eleştirmiş, devletin öngördüğü ve uyguladığı himaye önlemlerini kendi “kişisel günlük çıkarları için” sömürdüklerinden yakınmıştır. Ancak Kongrenin fazlaca bir etkisi görülmemiştir.¹⁷¹

Burada önemle üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da Hükümetin, sermayenin mülkiyetiyle ilgili bir genel sorun olarak üretim araçlarında özel mülkiyet yerine devlet mülkiyetini ikame etmeyi hiçbir zaman düşünmemiş olmasıdır. Sanayideki devlet kapitalizmi, Türkiye ekonomisini özel mülkiyet ve girişimcilikle kalkındırmak isteyen temel stratejilerin alması değil tamamlayıcısı olarak görülmüş ve kullanılmıştır. Ne var ki Devletçilik Türkiye’deki siyasi yapılarda asker-bürokrat yönetici kadronun sahip olduğu görece özerkliğin bir sonucudur. Devletçiliğe başvurulması yerli varlıklı sınıfların ve metropol kapitalistlerinin taleplerinin, yöneticiler üstündeki baskılarının değil, yönetici kadronun kendi başına attığı adımların bir ürünüydü.

2.8. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Henüz Birinci Sanayi Planı’nın uygulanması sürerken 20-24 Ocak 1936’da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın hazırlıklarını yapmak üzere Sanayi Kongresi İktisat Vekili Celal Bayar’ın başkanlığında toplanmış ve kongre’nin benimsediği ilke ve önerileri kapsayan plan taslağı Başbakanlığa sunulmuştur. Planın önsözünde de belirtildiği üzere dönemin devlet adamları iktisadi ve siyasi bağımsızlığı korumak için sanayileşmeyi vazgeçilmez bir ulusal hedef saymaktadırlar. Bu nedenle İkinci Plan, kapsadığı iktisadi alanlar ve tesis sayısı yönünden Birinci Plan’dan daha geniş tutulmuştur. Bu kararın

¹⁷¹ Ülken, a.g.e., s.986.

alınmasında kısa sürede üretime açılan tesislerin ve kazanılan tecrübelerin verdiği moralin de etkisi vardır.

Birincisinden yalnız kapsamı yönünden değil, aynı zamanda içerik yönünden de farklı olan İkinci Plan, ihracata yönelmeyi önermekte, yatırım ve ara mallarına öncelik vermekte ve altyapı çalışmalarına önem vermektedir.¹⁷² İçeriği ve uyandıracığı sosyal ve ekonomik dinamikler bakımından birinci plana göre daha geniş ve ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Kurulması öngörülen tesislerin, yer seçimi ölçütleri ve kapasitelerinin saptanmasında ele alınan karşılaştırmalı alternatifler, Türkiye'deki daha sonraki kalkınma planlarının hemen hiç birinde görülmeyen üstün niteliktedir. Planda stratejik sektörler olarak enerji, petrol, azot, deniz ürünleri, afyon sanayi gibi ön plana çıkmaktadır.¹⁷³

İnönü ile Atatürk arasındaki birliktelik 1937 yılında son bulmuştur. Bunun temel nedenleri olarak; Atatürk'ün İnönü Hükümetine dıştan müdahalelerde bulunması, dış politika alanında Hatay sorununa karşı izlenmesi gereken politika ve diğer bir sebep olarak da ekonomi politikasıdır. Atatürk'ün devletçi politikaya kuşkulu yaklaşması ve İnönü'nün de özel girişime şüphe ile bakması, ikilinin arasının açılmasındaki belki de en önemli sebeptir.¹⁷⁴

1938 yılına gelindiğinde dünyada savaş rüzgârlarının esmeye başladığını gören Türk Hükümeti, Atatürk'ün ölümünden yaklaşık iki ay önce, yani 16 Eylül 1938'de, İkinci Plan taslağında bazı değişiklikler ve düzeltmeler yapılarak, 4 yıllık olarak yeniden düzenlemiştir. O tarihte Sanayi Dairesi Başkanlığına getirilmiş olduğunu ifade eden Şevket S. Aydemir, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden üç ay önce bu plandan da vazgeçilerek, yerine "İktisadi Savunma Planı"nın (1939) hazırlanarak yürürlüğe konduğunu bildirmektedir. Bu kararın alınmasında Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığına getirilen İnönü'nün doğrudan etkili olduğu bilinmektedir.

¹⁷² Ülken, a.g.e., s.988.

¹⁷³ <http://baybul.com/ansiklopedik-bilgiler/87173-birinci-bes-yillik-sanayi-plani.html>, s.1. 25.03.2009

¹⁷⁴ Cemil Koçak, **Siyasal Tarih**, (1923-1950) Türkiye Tarihi Cilt:4 Çağdaş Türkiye, der. Sina Akşin, İstanbul 1997, s.157-158.

Çünkü ülkenin her an savaşa girmesi ihtimaline göre, her türlü öncelikler yeniden düzenlenmiştir.

Savaş ülkenin içinde bulunduğu yetişmiş işgücü ve kaynak sıkıntısının boyutlarını büyötmüştür. Ortalama bir milyon çalışma yaşındaki insan silah altına alınmıştır. Kamu kaynaklarından Milli Savunma Bakanlığı'nın aldığı pay hızla artarken, ulusal düzeyde de yatırım harcamaları azalmış, tüketim harcamaları ise hızla artmıştır.

İkinci Beş yıllık planın uygulanmamış olmasının nedenlerini yalnız İkinci Dünya Savaşı'nın gelip çatmış olmasına değil, fakat Devletçilik inancının zayıflamasına, daha doğrusu 1937 yılında özel teşebbüsçülüğe daha çok bağlı bir Başbakanla birlikte özel kesimin nüfuzunun artmış olmasına bağlamak da mümkündür.

1930'ların Sanayi Planları kıt kaynaklarla öncelikli, fakat entegre projelere ağırlık verme iradesinin ilginç örnekleri olup, birer proje demeti niteliğindedir. Her iki plan da sanayileşme için imkânları zorlamak ve bir uygulama disiplini getirmek istenmiş, fiziksel planlama ve mekana yerleşen bir yapı getirmeye çalışmıştır.¹⁷⁵

Atatürk döneminde % 9,6 ile sanayinin gelişmesinde en büyük artış gerçekleşmiş olup bu gelişme hızına bugün bile yetişilememiştir.¹⁷⁶

Dönem sonunda Türkiye ekonomisinin kısa bir değerlendirmesini yapacak olursak; kuruluş yıllarında özel sektörün sanayileşme hamlesini başlatmada başarısız oluşu, devleti bir girişimci olarak bizzat sanayi faaliyetlerinin içine çekmiştir. Devlet sanayi, bankacılık ve ulaştırma sektörlerinde girişimci olarak yer alırken diğer sektörlerde de devletin düzenleyici ve yönlendirici müdahaleleri artmıştır. Ana ekonomik kurumların ve

¹⁷⁵ <http://www2.dpt.gov.tr/must/tarihce.asp>, s.2, (25.03.2009),

http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/bahar_yariyili/bolum_17 (25.03.2009)

¹⁷⁶ http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/bahar_yariyili/bolum_17 (25.03.2009)

alt yapının devlet tarafından kurulması yada onun elinde toplanması devletin iktisadi hayattaki ağırlığını artıran bir faktör olmuştur.

Devletçilik Politikasının uygulanmasında rol oynayan pek çok iç ve dış etkene çalışmamızda değinilmekle birlikte burada bir hususun altını çizmek gerekir ki o da, Türkiye’de Devletçiliğin uygulanmasında ve yerleşmesinde asker-sivil bürokrat kadronun siyaset yapıda belirli bir ağırlığının olmasının rolüdür.

Devletin ekonomideki müdahalesi Büyük İktisadi Buhran’la birlikte artmakla birlikte, devlet müdahalesinin bir kalkınma stratejisi olarak en yoğun biçimde uygulandığı sektör sanayi sektörü olmuştur. Bu sektörde devlet gerçekleştirmeyi öngördüğü yatırımların bir bölümünü plana bağlamıştı. 1934-1938 arasında yürürlüğe konulan BBYSP döneminde hammaddesi yurt içinde üretilen temel tüketim mallarının ithal ikamesi amaçlanıyordu. Çok büyük ölçüde de bu amaca ulaşıldı. 1930’lu yılların sonuna doğru temel tüketim malları bakımından Türkiye dışı bağımlı olmaktan büyük ölçüde kurtulmuştu.

İthal ikameci sanayileşme stratejisi dış ticaretin sıkı kontrolü ve denetimi ile birlikte gerçekleştirildi. Bu dönemde dış ticaret ikili anlaşmalara ve kontenjanlara bağlanmıştı. Bu politika ise dış ticaretin tehlikeli bir şekilde Almanya’nın kontrolüne girmesine yol açtı. Bu durum devletçi politika uygulayıcıları için olumsuz bir durumdu.

BBYSP’nin başarısının sanayileşme konusunda hükümete verdiği cesaret ve şevkin olağan sonucu; sanayileşmede daha ileri bir adımı teşkil eden, ara ve yatırım mallarının ithal ikamesini amaçlayan İBYSP’nin hazırlanmasına başlandı. Fakat ne yazık ki, İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi Türkiye’ye bu yıllarda sanayileşme hamlesini derinleştirip kökleştirerek, tamamlamasına fırsat tanımadı. Ancak yine de Türkiye’nin sanayileşmesinin temellerinin bu yıllarda atıldığı tartışmasız bir gerçektir.

1930’ların devletçilik politikası Türkiye’nin karma ekonomik yapısının temellerinin atılmasını sağlamıştır. Bu yapı aynı zamanda sosyal ve siyasal

yapıya da damgasını vurmuştur. Bu yılların devlet eliyle gerçekleştirilen sermaye birikimi ve sanayi kuruluşları, sonraki dönemlerin politika değişikliklerine rağmen kendi kendini besleyen ve büyüten bir öge olmuştur. Bu yıllarda altyapısı kurulan karma ekonomik sistem Türkiye'nin vazgeçilmezi olmuştur.

Dönemin sanayileşme politikası devlet idarecilerinin ifade ettikleri gibi şartların zorlamasının bir sonucu, doktriner bir tarafı olmayan, Türkiye'nin kendisine özgü bir uygulamadır. Bununla birlikte devletçilik uygulaması Türkiye için tarihsel bir kesit olmakla kalmayıp ekonomik yapıda uzun soluklu kalıcı bir iz bırakmıştır.

İktisadi gelişme stratejisi sanayileşmeye dayandırılan Atatürk döneminde her ne kadar dengeli bir kalkınma politikası izleneceği ifade edilmekle beraber, uygulamada özellikle tarım kesimi gereken ilgiyi görmemiştir. Tarımsal yapıda gerçekleştirilmesi öngörülen reformlara girilmemiştir. Özellikle de Doğu'daki adaletsiz toprak dağılımı sadece iktisadi değil sosyal pek çok problemin kaynağını oluşturmayı sürdürmüştür. Gerçekte, o dönemde böyle bir sorunu gidermeye devletin ne gücü ne de bürokrat kadroları yeterli değildir.

Kırsal yapıdaki geri kalmışlığın yanında sanayileşmeye verilen öncelik de yatırımların dengesiz dağılımına yol açmış ve uyumsuz bir gelişme ile karşı karşıya kalınmıştır.

Dönemin sanayileşme programının uygulanmasında ve diğer alanlarda yatırım kararlarının alınmasında ekonomi dışı stratejik, askeri, kültürel faktörler etkili olmuştur. Bu faktörler hem yatırımların sektörel, hem de bölgesel dağılımını belirlemiştir.

Bu dönemde dışarıya karşı koruma politikası ile birlikte yürütülen sanayileşme politikasının bir diğer özelliği ise; yerli hammaddeyi kullanan ve iç talebi karşılamaya dönük bir sanayi yapısının ortaya çıkarılmış olmasıdır. Dönem sonunda ekonomi, dışarıya daha az açık ve daha fazla kendine yeterli ancak bir kısım yapısal sorunları da bünyesinde taşıyan özellikler

göstermektedir. Dış kaynak kullanma şansı olmayan Türkiye kendi öz kaynaklarını harekete geçirmede başarı göstermiştir.

İktisadi gelişme programının uygulanmasında ülkenin öz kaynaklarına başvurulmuş, dışarıdan kayda değer bir kaynak temini söz konusu olmamıştır. Yine bu dönemde yabancı sermayenin ülke ekonomisi üzerindeki etkinliğini ortadan kaldırmak için demiryolları, madencilik ve diğer altyapı gibi stratejik alanlarda millileştirmelere gidilmiştir.

Kaynakların harekete geçirilmesinde sağlanan başarıya rağmen, kaynak kullanımı konusunda aynı şeyi söylemek mümkün görülmemektedir. Aksine kaynakların dengesiz ve uyumsuz dağıtıldığı, özellikle tarımın ihmal edildiği, sosyal alanda eğitim dışında önemli bir gelişmenin sağlanamadığı iddia edilmiştir. Reformların halk kesimlerine yeterince ulaştığını söylemek güçtür.

Dönem içerisinde iç göç oranı düşüktür. Şehirleşme oranında kayda değer bir gelişme görülmemektedir. Milli hasıla küçümsenmeyecek oranlarda artmakla birlikte nüfus artışı hızlı olduğundan kişi başına düşen gelir daha küçük oranlarda yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle hayat standardında iyileşme sınırlı kalmıştır. Sağlık hizmetleri ücretsiz sunulmakla beraber bu hizmet kırsal kesime ulaştırılamamış, salgın hastalıkların önü alınamamıştır. Ayrıca çalışanların sosyal haklarında ve ücret düzeylerinde bir iyileşme sağlanamamış, işgücü veriminde bir iyileştirme elde edilememiştir.

III. BÖLÜM

SAVAŞ VE DEVLETÇİLİK POLİTİKASINDA DURAKLAMA

3.1. Savaş Başında Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

İkinci Dünya Savaşının hemen öncesinde Atatürk'ün ölümü ve Avrupa'da savaş rüzgarlarının esmeye başlaması Türkiye'nin sanayileşme hamlesini sürdürmesine imkân tanımadı. Kuşkusuz uygulanabilseydi daha ileri bir sanayileşme hamlesi yaratabilecek olan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planını uygulama şansı bulunamadı. Ancak her şeye rağmen, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında olup da henüz tamamlanamamış olan sanayi projeleri savaş yıllarında tamamlanarak işletilmeye başlandı.

Savaş öncesinde ekonomiyi savaş şartlarına hazırlamak için ciddi bir çalışma yapıldığı söylenemez. Ordunun kendi içinde yaptığı bazı hazırlıklar haricinde, Türkiye'yi bekleyen savaş ekonomisi şartları üzerinde pek durulmadı.¹⁷⁷ Bütün bu olumsuzluklara karşın 1934 sonrası yıllarda yürütülen devletçilik politikası Türkiye'nin savaş şartlarına intibakında hayli etkili oldu.¹⁷⁸

Savaş başladığında Türkiye'deki yetkililer savaşın yayılacağını ve uzayacağını tahmin etmişler ve uluslararası alanda dostluk anlaşmaları yapmak suretiyle savaştan uzak kalmayı arzulamışlardı.¹⁷⁹ Bununla birlikte

¹⁷⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt: II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975 s.70.

¹⁷⁸ Z.Y.Herslag, **Türkiye'de İktisadi Planlama**, İktisadi Araştırma Vakfı, İstanbul 1968, s.131.

¹⁷⁹ Savaş dönemi Türkiye'nin dış politikası için bkz: Fahir Armaoğlu, **İkinci Dünya Harbinde Türkiye**, AÜSBF Dergisi Cilt 13, No: 2 Ankara 1958, Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Akis Yayınları, Ankara, 1971; Selim Deringil, **II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası**, Tarih ve Toplum, Cilt: 6, Sayı:35, İstanbul 1986.

savaşa girilmese bile ülke ekonomisinin hızla savaş ekonomisi şartları altına gireceği öngörülebilmış bir durum değildi.¹⁸⁰

İkinci Dünya Savaşına girmemekle birlikte cephelerde fiilen savaşmanın dışında savaş ekonomisinin tüm koşullarını bütün ağırlığıyla yaşayan Türkiye’de esasen 1930’lu yıllarda bir hayli daralmış olan ithalat iki yıl içerisinde yarı yarıya geriledi. Ekonomi esas itibarıyla tarıma dayandığından üretim yıldan yıla hava şartlarına göre değişiklikler gösteriyordu. 1940 yılında 17 milyon olan nüfusun % 24’ü kentlerde geri kalanı da kırsal kesimde yaşıyordu. Üretken nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması ise üretimde önemli ölçüde kayıplara yol açmıştır.

Özellikle de ekonomik abluka, seferberlik ve askeri harcamalar ülke ekonomisini temelinden sarsacak ve Atatürk döneminin ekonomik kazanımları büyük oranda kaybedilecektir. Ordunun güçlendirilmesi için bir milyona yakın gencin silah altına alınması ve savaşa hazır tutulması savunma harcamalarını bütçe harcamalarının % 60’ına kadar yükseltecektir.¹⁸¹ Harcamaları karşılamada vergi gelirleri ve borçlanma hasılatı yeterli olmadığından bir kısmı Merkez Bankası kaynaklarından karşılanacaktır. Böylece emisyon hacmi artıyor ve bunun sonuçları da diğer olumsuz şartlarla birleşerek enflasyonu artırıyordu.

Devlet harcamalarının yanında büyük bir ordunun beslenmesi tüketim mallarına talebi de arttırdı. Bu da devletin daha fazla tüketim malını piyasadan veya doğrudan üreticiden çekmesine yol açtı. Bu durum ise milli hasılanın yeniden bölüşümü yoluyla mevcut dengelerin altüst olmasına yol açtı.

Çalışma çağındaki büyük bir insan gücünün üretim alanından çekilerek silah altına alınması üretimde düşüşlere yol açarken diğer yandan da devlet

¹⁸⁰ Şevket Pamuk, **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm**, 11. Tez Dergisi, Sayı: 7, İstanbul 1987, s.132-133.

¹⁸¹ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.404.

gelirlerinde görülen azalma ile devlet harcamalarının artması enflasyonist baskıyı bir kat daha artırıyordu.

Bu dönemde azalan dış ticaret ve yatırım malları ithalindeki daralma özellikle sınai üretimi olumsuz etkiledi. Tüketim malları ithalindeki tıkanmalar arz-talep dengesindeki bozulmayı gündeme getirdi.

Yaşanan bu olumsuzluklar İBYSP'nın uygulanmasını engellemekteydi. 1940 sonrası yaşanan ekonomik daralma ile gelir dağılımında yaşanan fevkalade değişiklikler savaş sonrasının ekonomik sosyal ve siyasal gelişmelerini önemli ölçüde biçimlendiren hususlardır.

O dönem Sanayi Tetkik Heyeti Reisliğinde görevli Şevket Süreyya Aydemir'in başkanlığında bir grup hükümete "Müdafaa Ekonomisi" adı ile bir inceleme hazırlamış ve savaş döneminde izlenebilecek iktisat politikasına ilişkin önerilerini bildirmişlerdir.¹⁸² Aydemir İkinci Dünya Savaşı Yılları başında Türkiye'nin durumunu şöyle özetlemektedir: "*Ülke tam bir cihazlanma yetersizliği içindeydi. Hele zirai alanda düpedüz ilkel, verimsiz ve teşkilatsız bir durum içindeydik. O kadar ki, hatta harbe girmemişken bile kıtlık, açlık çekiyorduk. Yollar, ulaştırma araç ve vasıtaları da yetersizdi. Milli stoklar yoktu ve bu stoklar olsa bile, zaten depolama tesislerine malik değildik. Eğer İnönü'nün Başvekillik devrinde ve çeşitli direnişlere rağmen yürüttüğü Demiryolları siyaseti de olmasaydı, büyük tüketim merkezleri ülkenin uzak uçları ile büsbütün bağımsız kalırdı. Bu şartlar içinde Cumhuriyet Devletçiliğinin ülkeye hediyesi olan birkaç şeker, tekstil fabrikası ile benzeri tesirlerden de mahrum kalsaydık, tam bir "Harb-i Umumi Sefaleti" içine kadar girerdik"*

Ş.S. Aydemir'in başkanlığındaki bu ön çalışmaların ardından Türkiye savaş koşullarına uygun ekonomik yapılanmayı hızla başlatmış ve bu yapılanmanın yasal dayanağını ise 18 Ocak 1940 tarihli "*Milli Korunma Kanunu*" oluşturmuştur.

¹⁸² Aydemir, a.g.e. s.211-212

Savaş yıllarının ekonomi politikasını, müdahaleci ve güdümlü ekonomi yaklaşımı ile fiyat mekanizmasına işlerlik kazandırılması politikası arasındaki değişimleri esas alarak üç döneme ayırarak incelemek mümkündür.

İlk olarak Refik Saydam'ın Başbakanlığında geçen 03.04.1939 ile öldüğü tarih olan 09.07.1942 yılları arasında devletin ekonomi üzerinde yoğun bir denetim mekanizması ile üretimi, fiyatları ve tüketimi belirlemeye çalıştığı ekonomi politikası iki temel ilkeye dayanıyordu. Birincisi, mevcut bütçe imkânlarıyla ordunun ve kentli nüfusun temel iâşe ihtiyacını sağlama hedefinden hareket ederek ticareti devlet denetimi altına alarak güdümlü bir fiyat politikası uygulamaktı. İkincisi de; iç ve dış piyasalarda savaş kıtlıklarından doğan talep artışlarının çiftçi ve sanayici için yaratacağı teşvik edici etkilerden yararlanma maksadıyla fiyatlar ve piyasa şartları üzerindeki kontrollerden mümkün olduğunca kaçınmak, üretimi teşvik edecek açık enflasyonist gelişimi ise büyük ölçüde sineye çekmektir.¹⁸³

Şükrü Saraçoğlu'nun 09.07.1942'de Başbakan oluşundan sonra 15.07.1942'de % 25 kararı adıyla anılan kararla başlayan ikinci dönemde fiyat mekanizmasına işlerlik kazandırılmak istenmiştir. Bu kararla tarım üreticilerine, ürünlerinin bir kısmını serbest piyasada oluşan fiyatlar üzerinden piyasada satabilme olanağı veriliyor ve piyasaya müdahale nisbi olarak azaltılıyordu. Ancak fiyatların hızla artması sonucu 13.05.1943 tarihinde 452 sayılı kararla devletin piyasaya müdahalesi yeniden artırılmış ve bu durum savaşın sonuna kadar sürmüştür.¹⁸⁴

Bütçeye savunma harcamalarının hâkim olması yüzünden, savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve sınaî yatırım programları, tümüyle ertelendi. İşte bütün bunlar savaş döneminin bir iktisadi gerileme dönemi olmasının nesnel etkenleriydi. 1940-45 dönemi bu nedenle iktisadi

¹⁸³ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.221.

¹⁸⁴ Bkz. Hüsnü Bengi, **Milli Korunma Kanun ve Kararları**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1943; Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, Yurt Yayınları, Ankara 1986.

gelişme süreci açısından bir kesinti ve gerileme dönemi olarak nitelendirilebilir.¹⁸⁵

Savaş Yıllarında Ekonomik Büyüme

<u>Yıllar</u>	<u>Büyüme Hızı</u>
1939	6,9
1940	-4,9
1941	-10,3
1942	5,6
1943	-9,8
1944	-5,1
1945	-15,3

Kaynak: <http://www.ekodialog.com/Türkiye-iktisat-tarihi> s.3. (15.10.2009)

Dönem içinde 1942 yılının % 5,6'lık büyümesi dışında her yıl ekonomi küçülmüştür. Ekonomi tarihimizde üç yıl üst üste küçülme olgusu bu dönemde yaşanmış bir durumdur.

1940-1945 dönemini, 1946'da Türkiye'yi hem iktisat politikaları, hem dünya içindeki konumu, hem de siyasi yapısı bakımından tamamen farklı bir gelişme çizgisine yöneltecek yeni güç dengelerinin kurulmasına yol açan dönüşümlerin olduğu önemli bir "kuluçka dönemi" biçiminde nitelendirmek mümkündür.

Azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkların ve önlenemeyen enflasyonist baskıların halk yığınlarının tahammül sınırlarını aşmasını önlemek ve büyük kentlerin temel gereksinimlerini karşılamak gibi büyük iktisadi

¹⁸⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988,s.63.

sorunlarla karşı karşıya kalan savaş yılları hükümetleri; hastalığın kökünden tedavisi olan üretimin artırılması ve enflasyonun önlenmesi meselesinde çaresiz kaldığı için; esas olarak hastalığın etkilerinin hafifletilmesiyle meşgul olmak durumunda kalmışlardır.

Bu dönemde yerli varlıklı kesimlerin, üzerinde doğrudan ve işlevsel bir etkiye sahip olmadıkları hükümetin devletçi ve müdahaleci eylemlerinden giderek tedirgin olmamaları imkansızdı. Devletçilik, asker-bürokrat kökenli yönetici kadronun bir ürünüydü ve geçmişte bu kadronun elinde tuttuğu siyasi iktidarı yerli tacirler, sanayiciler ve büyük arazi sahiplerinin çıkarlarına karşı kullanma deneyimleri yaşanmıştı. Savaş yıllarının iktisadi şartları, bir yanda yerli varlıklı sınıfların güç kazanmalarına yol açarken, diğer yanda da bu sınıflarla hükümet arasında çatışmaları ve hükümetin bu sınıfların çıkarlarını tehdit eden bazı girişimlerini gündeme getirdi.

Bütçe harcamaları hızla artan hükümetin elinde, bu artışı yeterince karşılayabilecek reel bütçe kaynaklarının bulunmayışı nedeniyle enflasyon denetim dışına çıktı. Fiyatlar genel düzeyi 1938-1943 yılları arasında beş kata varan bir artış gösterdi.

Enflasyondan en çok yararlanan tüccarlar ve özellikle dış ticaretle uğraşanlar, hükümet Türk parasının döviz kurunu enflasyonun etkilerine göre yeniden ayarlama yoluna gitmediği ve etkili bir fiyat denetimi sağlayamadığı için özellikle de ithalatçılar çok büyük vurgunlar vurdular.¹⁸⁶

Savaş Yıllarında Görülen Fiyat Artışları

<u>Yıllar</u>	<u>Yıllık Değişme</u>	<u>Zincirleme endeks</u>
1938		100
1939	3.0	103
1940	20.4	124
1941	33.1	165
1942	69.7	280
1943	63.2	457
1944	-8.1	420
1945	-4.8	400

Kaynak: Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Uludağ Üniv. Yay. s.89.

Başta devlet fabrikaları olmak üzere, sermaye ve ara malları ithalatındaki darlıklara karşın üretimi sürdürmeyi başarabilen sanayi kuruluşları da, büyük kârlar elde ettiler. Piyasaya yönelik üretim yapan büyük arazi sahipleri 1942-1943 yıllarında hükümetin tarım ürünlerinin fiyatlarını serbest bırakması sonucunda iç ticaret hadlerinde tarım lehine gelişen büyük değişikliklerden son derece yararlanarak çıktılar.

Enflasyondan zarar gören gruplar ise, işçiler, sivil ve asker bürokratlarla tarımdaki küçük üreticiler ve köylü kesimleriydi. Enflasyon servet dağılımında da önemli değişikliklere neden oldu. Örneğin fiyat artışlarının bankalardaki mevduat ve bankaların dağıttığı kredilerin gerçek değeri üzerindeki etkileri sonucunda, mevduat sahiplerinden bankalardan kredi almış olanlara bir servet transferi yapılmış oluyordu. Bu transferden bankalardan en çok kredi almış olanlar, yani tüccarlar, sanayiciler ve bazı büyük arazi sahipleri yararlandılar.

Enflasyondan kârlı çıkan kesimler servetlerindeki artışı genellikle taşınmaz mallara, altına ve ticaret stoklarına dönüştürdü. Bu kazançların bir bölümü de, yasal olmayan yollardan ülke dışına aktarıldı.

Hükümetin savaş döneminde ekonominin yönetilmesi sorununa yaklaşımı başlangıçta, Refik Saydam'ın Başbakanlığı döneminde, geniş ve

¹⁸⁶ Tezel, a.g.e., s.258.

yoğun bir müdahaleci tedbirler demetini gündeme getirdi.¹⁸⁷ Saydam Hükümetinin programında üç ana konu ağırlık kazandı: Demiryolu yapımının programa göre devam ettirilmesi, Devletçilik ilkesine bağlılığın sürdürülmesi ve “denk bütçe politikasının” titizlikle uygulanması.

3.2. Dönemin İktisadi Aktörleri ve Yasal Düzenlemeler

3.2.1. Milli Korunma Kanunu

Refik Saydam Hükümetinin karşılaştığı sorunların başında tarımsal ürünlerin pazarlanamaması ve ithalatın daralması geliyordu.¹⁸⁸ Savaşla birlikte korkunç bir vurgunculuk ortamı oluşmuş ve dar gelirliler artan fiyatlar karşısında açlıkla karşı karşıya kalmışlardı. Tüccar ve sanayicilerin stokçuluğa başlamaları ise krizi daha da derinleştiriyordu.

Hükümet bütün bu sorunlar karşısında sert tedbirler almak durumunda kaldı. Tedbirlerin başında dönemin iktidar partisi CHP'nin; mal kıtlığından kaynaklanan sıkıntıları azaltmak, birtakım kişilerin bu durumdan faydalanarak aşırı kazançlar sağlamalarını önlemek ve ağır cezai müeyyidelerle dolu sert önlemler almak maksadıyla çıkarılan sanayi, madencilik ulaştırma ve sınırlı da olsa tarım gibi sektörlerde devletleştirmeye imkân tanıyan Milli Korunma Kanunu¹⁸⁹ ve buna bağlı olarak çıkarılan kararnameler hükümetin ekonomiyi yönetmek için kullandığı denetim ve müdahale araçları olmuştur.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Boratav, **a.g.e.**, s.65.; Sağlam, **a.g.e.**, s.99.

¹⁸⁸ Bkz. Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi**, Belge Yay., İstanbul 1992.

¹⁸⁹ Kanun no: 1780, Ocak 1940, D.21.

¹⁹⁰ Dündar Sağlam, **Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları**, Ekonomik Yaklaşım Dergisi AİTİA, Cilt 2, Sayı: 1, 1981, s.86; Hikmet Bila, **Sosyal Demokrat Düzen İçinde CHP ve Sonrası**, Milliyet Yay., İstanbul, 1987, s.130.

Kanun, Falih Rifkî Atay'ın Ulus gazetesinde yayınlanan makalesinde olduğu gibi¹⁹¹ diğer gazetelerde de¹⁹² ülkenin içinde bulunduğu şartlardan kurtulması için gerekli ve yerinde bir girişim olarak değerlendirilmiştir.

MKK, sorunları katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yöntemleri ile çözüme yaklaşımının ana aracıydı.¹⁹³ Eski Kadro'cuların bir kısmı tarafından hazırlanan kanuna Recep Peker'in başkanlığında bir komisyonca son şekli verildi. 18 Ocak 1940 tarihinde kanunlaşarak, savaş ekonomisinde hükümete geniş yetkiler veren esas kanun olma niteliğini bütün savaş boyunca sürdürdü.

MKK'nun yanında iç ve dış ticarete devletin fiilen yer almasını sağlamak amacıyla Ticaret Ofisi kurulmuş; ayrıca dış ticaretle uğraşan özel şahısları, ihracatçı ve ithalatçı birliklerini de örgütleme yoluna gidilmiştir. Kurulan İlaş Müsteşarlığı, özel ticaret üzerinde devlet denetimini fiilen gerçekleştirmeyi hedeflemiş ve üstelik müsteşar muaviniğine Kadro'cu Şevket Süreyya getirilmiştir.¹⁹⁴ Alınan bu güdümlü tedbirler varlıklı çevreleri kayırarak uygulanan ve her şeyden evvel işletmeleri savaşın zorluklarından korumayı amaçlayan tedbirler olmuştur.¹⁹⁵ Ekonomik kontroller beraberinde karaborsa, vurgun ve spekülasyon ortamını doğurmuştur.¹⁹⁶

Saydam Hükümetinin izlediği katı fiyat kontrolleri ve düşük fiyatlarla tarım ürünlerine el koyma politikaları, karaborsacılık, istifçilik ve nüfuz ticaretini hızla körüklemiş; üstelik, üretim üzerinde de olumsuz etkiler yaratmıştır. Saraçoğlu Hükümetinin üzerindeki baskıyı hafifleterek, bunun karşılığında karaborsaya dayalı gayri meşru kazançları kaldırmak ve üretimi teşvik etmek umuduyla izlediği kontrol ve kayıtlamaların gevşetilmesi politikasını önceden öğrenen ya da tahmin eden spekülâtörlerin olağanüstü kazançlar sağlamasına yol açmak; gayri meşru gelirleri meşrulaştırmak; aleni ve geniş kitleleri tedirgin eder bir

¹⁹¹ Ulus, 16 Ocak 1940.

¹⁹² Cumhuriyet, 19 Ocak 1940; Akşam, 19 Ocak 1940; Son Posta, 19 Ocak 1940.

¹⁹³ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.18-19.

¹⁹⁴ Boratav, **a.g.e.**, s.221.

¹⁹⁵ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s.146.

biçimde belirginleştirmek; zorunlu tüketim mallarının kentli çalışan nüfusa vesikayla sağlanan bölümleri dahil tehlikeye sokmak dışında bir etki yaratmadı.¹⁹⁷

Saraçoğlu Hükümetinin izlediği politika “karapazarı” ortadan kaldırmakla birlikte, yaşanan kriz aşılamadı. Fiyatların serbest bırakılması baş döndürücü bir enflasyonist baskı yarattı. Fiyat artışı bu defa karapazar fiyatlarını da geride bırakmıştır. En büyük darbeyi alan emekçiler hızla yoksullaşırken egemen sınıf içerisinde “Savaş Zenginleri” sınıfı dahil edildi.¹⁹⁸ Savaş zenginlerinin şehirli tüccarlar ve bunlarla işbirliği yapan bir kısım memurlardan oluştuğu bilinmektedir.¹⁹⁹

MKK ile hükümet iktisadi konularda tam bir serbestlik içinde hareket edecek araçlarla donatılmıştı.²⁰⁰ Kanun tasarısı mecliste görüşmeye başlarken bir soru üzerine Başbakan Saydam: *“İş sahibi vatandaşlarını normal... kazançlarını mümkün olduğu kadar tahdid (etmemek ve) mümkün olduğu kadar fazla iş muhitinin fikrini sormak... bizim için kolaylık arz edecektir”* diyerek sermaye çevrelerini teskin edecek bir cevap vermektedir. Yine aynı görüşmeler esnasında MKK'nun *“Hukuku Esasiye düsturlarımıza tamamen mutabık bulunduğu”* ileri sürülmekte ve kanunun gerekçesinde savaşın iktisadi koşulları vurgulanarak, hükümet *“meclisten ahvalin istediği salahiyetleri vermesini rica etmektedir”* denilmektedir.²⁰¹

MKK incelendiğinde iktidarın koyu bir Devletçiliğe yöneldiği kanaatine varılabilir. Ancak, uygulamada devlet müdahalelerini genişletilecek, fakat bu müdahalelerini özel teşebbüsü ciddiyle sarsacak biçimde yürütmekten kaçınılmasına çalışılacaktır. Üstelik yoksulluk şartları, enflasyon ve geniş devlet alımları, özel sermaye birikimini oldukça artıracaktır.²⁰²

¹⁹⁶ Boratav, a.g.e., s.218.

¹⁹⁷ a.g.e. s.219.

¹⁹⁸ Timur, a.g.e., s.19.

¹⁹⁹ Timur, a.g.e., s.20-22.

²⁰⁰ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1983, s.93.

²⁰¹ Boratav, a.g.e., s.246.

²⁰² Avcıoğlu, a.g.e. s.464.

MKK, bazı temel işçi haklarını ortadan kaldırmakla işe başlar.²⁰³ Devlet özel işletmelerin beklenen üretim hedeflerine ulaşabilmesi için gereken işçi kadrosunu ve diğer personeli sağlayacak, vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti yükleyebilecektir.²⁰⁴ Kadın ve çocukların çalışmasıyla ilgili bazı hükümler askıya alınmakta, işçilerin iş yerlerinden ayrılmaları yasaklanmakta ve zorunlu çalışma esası getirilmektedir. Kanundaki mecburiyetlerin ve mükellefiyetlerin ihlali cezai müeyyidelere bağlanmıştır.²⁰⁵ Maden ocakları çevresinde oturan köylülere ve yol, köprü, meydan ve iskele inşaatlarıyla ve Etibank'a bağlı bazı linyit işletmelerinde bazı vatandaşlara bu tür çalışma mükellefiyetleri uygulanmıştır. Bu tür uygulamaları sermaye çevreleri elbette kabul etmeye hazırdır ve hiç şikayette de bulunmayacaktır.²⁰⁶ MKK işçiler üzerinde bu tür baskıları öngörmekteyken sınırlı hallerde ihracat sektörü hariç olağanüstü kârlara el konacak hükümleri hiç de öngörmüş değildir.²⁰⁷

MKK sermayeye karşı da özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların vesikayla dağıtılması gibi geniş yetkiler getirmiştir. Fabrikalara ve madenlere el koyabilir, bütün piyasalardaki fiyatları kontrol edebilir ve bazı malların ticaretini millileştirebilirdi. Yine hükümet ihtiyaç duyduğu taşıta el koyma yetkisine sahip olup tarım kesimi üzerinde tam bir denetim yetkisini haizdir.

MKK ile teşebbüs özgürlüğü geniş ölçüde kısıtlanıyor görünmekle²⁰⁸ birlikte uygulamada hiç de öyle olmamış, baskılara rağmen el koyma olayları hiçbir zaman aşırı hadlere vardiirilmamıştır. Devletleştirme ile ilgili hükümler de fazla uygulanmamış, değeri tediye edilerek el konulmuş fabrikaların sayısı kayda değmeyecek kadar azdır.²⁰⁹

²⁰³ Yerasimos, **a.g.e.**, s.147-148.

²⁰⁴ Yetkin, **a.g.e.**, s.186.

²⁰⁵ Boratav, **a.g.e.**, s.249.

²⁰⁶ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.155.

²⁰⁷ Boratav, **a.g.e.**, s.249.

²⁰⁸ Boratav, **a.g.e.**, s.465.

²⁰⁹ Timur, **a.g.e.**, s.181.

Kanun devlete özel teşebbüsün faaliyetlerini kolaylaştırıcı pek çok görevi de yüklemektedir. Hükümete kredi verilmesi ve kullanımı üzerinde daha fazla kontrol yetkisi tanınmakta, ticaret üzerine bazı yeni kontroller konulmaktadır. Yapılan değişiklikler kanun metninin hükümlerini daha da sertleştirmektedir.²¹⁰ Hükümet ayrıca üretimini denetlediği müteşebbislerin kârlarını garantilemekte ve zararlarından dolayı himaye etmektedir.

Kanunla, sanayici, madenci, nakliyatçı hatta çiftçi aleyhine emredici planlamaya ulaşan birçok müdahale imkânları tanınmakta; üretimin türü, miktarı ve yeri tespit edilebilmekte; belirli şartlarda uygun bir tazminat ödenmesi şartıyla geçici devletleştirmeye de imkan tanınmaktadır. Belirli malların ne miktarda tüketileceği hükümetçe belirlenirken savaş yıllarını vesika uygulamasının kanuni dayanağı da ortaya konulmuş olmaktadır. Ayrıca iç ve dış ticaret sıkı sınırlamalara tabi tutulmuş; ayrıca fiyat kontrol ve tespiti için birçok tedbir alınmıştır.

Tarım alanında ise MKK ile başlıca tarım ürünlerinin piyasa fiyatlarının çok altında fiyatlardan devletçe satın alınması yolu izlenmiştir. Buğday ve kömür büyük kentlerde vesikaya bağlanarak ucuza dağıtılırken pamuklu dokuma ise, serbest piyasa fiyatlarına yakın fiyatlarla satılmaktaydı. Bu durumdan devlet fabrikalarının yanında özel kesim de bir ölçüde faydalanıyordu. Kanunun özellikle küçük çiftçinin mülkiyetinin tasfiyesine yol açacak hükümleri orta ve büyük işletmeler lehine işlemekte yoksul köylü zor durumda bırakmaktaydı. Ayrıca da devlet neyin ne kadar ekilebileceğini tayin edebilecek ve 500 hektarın üstündeki araziye, gerekirse, bir tazminat ödemek suretiyle bizzat kendisi işletebilecekti.²¹¹

Özetle, MKK'nun yukarıda bahsedilen hükümleri ile hükümete verilen yetkilerin sonuna kadar kullanılması durumunda toplumun mevcut yapısını kökünden değiştirebilecek niteliğe sahip olduğu söyleyebiliriz.

²¹⁰ Boratav, **a.g.e.**, s.251-252.

²¹¹ Yerasimos, **a.g.e.**, s.147.

MKK'nun uygulanması ile toplumsal hayatta en çok hissedilen hükümleri, fiyat kontrolü ve dış ticaretin düzenlenmesi biçimindedir. Fiyatların serbest oluşumu yerine devletin belirlediği fiyat ikame edilirken, fiyatların tespiti ve tetkiki tek merkezde toplanmış, enflasyonist bir politikayla birlikte uygulanan bu fiyat kontrolü politikası Türkiye'de bugün dahi "savaş zenginleri" olarak hatırlanan zümreyi yaratmıştır. Kanun devlete piyasaya alıcı olarak girmek suretiyle dolaylı fiyat kontrolü imkânını da vermiştir.

İaşe sorunu ve vurgunculuğu engellemek ve ticaret üzerindeki denetimi artırmak maksadıyla Refik Saydam hükümeti İaşe Müsteşarlığı, Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi gibi yeni örgütlenmelere gitmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisi ve Ticaret Ofisi gibi kurumlar aracılığıyla iç ticarete; iktisat vergisi, ithalat birlikleri gibi yollarla da dış ticarete müdahale edilmiştir.

Hükümete verilen özel teşebbüs tarafından üretilen veya ithal edilen malların dağıtımının organize edilmesi yetkisini kullanmak ve MKK'ndan doğan diğer yetkileri yerine getirmek üzere kurulan Ticaret Ofisine²¹² halk ve milli ihtiyaçları için iç ve dış ticaretle uğraşmak, fiyat tespiti konusunda hükümete danışmanlık, hakiki ve hükmi şahıslarla üretimi artırmak gibi görevler verilmiştir.²¹³ Devlet bizzat ithalata iştirak ettiği gibi, özel ithalatçılar, esnaf odaları ticaret borsaları kanunu kabul edilerek bütün sermaye çevreleri vesayet altına alınmak istenmiştir.

Toprak Mahsulleri Ofisi ise hububat piyasasını devlet alımları ile düzenleyerek çiftçiyi korumak amacıyla kurulmuşken; savaşın ilk yıllarında uygulama bunun aksi yönde gelişmiş, çiftçiler mahsullerini devlete vermeye zorlanırken karaborsa da gelişmiştir.

Saydam dönemi iktisat politikalarıyla ordu ucuza beslenip giydirilmiş, kentli nüfusun ekme ve kömür ihtiyacı temin edilebilmiş ancak; kontrol politikası ile her alanda karaborsanın oluşumunun, istifçiliğin, fatura ticaretinin,

²¹² Boratav, **a.g.e.**, s.254.

²¹³ Timur, **a.g.e.**, s.180.

hava parasının ve zorunlu olarak nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir.²¹⁴ Bu süreçte bir kısım yüksek bürokratların da servet edinme gayreti içine girdikleri görülmüştür.²¹⁵

Milli Korunma Kanunu halkın yaşam koşullarını ağırlaştırırken köylü perişan olmuş, hatta kuzey bölgelerde açlıktan ölenlere dahi rastlanılmıştır.²¹⁶ Oysa ki bu dönemde, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde ticaret hayatı sırrına erilemez bir piyasa görünümü vermekteydi.

Kanunla devlet, özel teşebbüs için kredi, döviz gibi uygun şartları sağlarken bu kesimin zarara uğramasını önlemiş, bir alıcı olarak kârlarını garantilemiş ve üstelik işçinin özel teşebbüs tarafından istismarının da yolunu açmıştır.²¹⁷ MKK ile sağlanan yetkiler sermaye için hayli ölçülü kullanılmış, yalnız dokuma ve çimentoya el konulmuştur. Savaş ekonomisi kıtlık ve enflasyonla birlikte giden büyük devlet alımları dolayısıyla, büyük çiftçi ve tüccarın zenginleşmesine yol açmıştır. Bunlarla işbirliği halindeki bir kısım bürokratlarla birlikte harp zenginleri kategorisi ortaya çıkmıştır.²¹⁸ Ş.S. Aydemir devletin aldığı önlemlerin yeterli olmasına karşın bürokratların yeteneksizliğinin istenilen başarıya ulaşılmasını engellediğini söylemektedir.²¹⁹

3.2.2. Karaborsa ve Yolsuzluk Süreci

Ekonominin temeli tarım kesimine dayalı savaş yılları Türkiye'sinde, ithalat imkânlarının da yok denecek kadar azalmasıyla, ihtiyaçların iç pazardan karşılanması zorunluluğunu doğurduğundan; sivil halkın ihtiyacı olan malların devlet tarafından alınıp stoklanması ve bozulan arz talep dengesi

²¹⁴ Boratav, **a.g.e.**, s.222.

²¹⁵ Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1979, s.25-26.

²¹⁶ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s.95.

²¹⁷ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.471.

²¹⁸ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Doğan Yayınları, Ankara 1971, s.182.

²¹⁹ Aydemir, **a.g.e.**, s.224-225.

piyasada bulunan malların azalmasına hatta hiç bulunamamasına yol açıyordu. Birinci Dünya Savaşının acılarını ve açlığı bilen halk bu kez İkinci Dünya Savaşının getirdiği ekonomik sıkıntı içine düşerken²²⁰ her türlü mala hücum etmiş, erzak ve eşya saklamaya çalışmıştır. Bu durum da fiyatların artmasını ve karaborsa sürecini doğurmuştur.

Savaş yılları boyunca CHP hükümetleri zam politikası takip etmiş ve bunun sonucu inhisar maddelerinde, devlet sanayi mamullerindeki aşırı fiyat yükseltmeleri piyasadaki diğer mamullerde de fiyat artışlarına sebep olmuştur. Bundan yararlanmak isteyen fırsatçı tüccar kesimi de malını saklayarak yüksek fiyattan satmaya kalkmış ve bu şekilde karaborsa oluşmuştur. Halkın temel ihtiyacı olan ekmek ve şeker başta olmak üzere bazı temel gıda maddelerinde fiyat artışı % 400-500'lere ulaşmıştır.²²¹

Bazı Temel İhtiyaçların 1938-1943 yılları

arasındaki ortalama fiyat artış oranları:

Maddenin Adı	Artış Oranı (%)
Ekmek	284.7
Et	366.9
Zeytinyağı	336
Şeker	1107
Kömür	129.1
Odun	255.7
Tuğla	300

²²⁰ Refik Halit Karay, "İlk Çatırdılar" **Akşam**, 6 Şubat 1946.

²²¹ Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.153.

Kereste	400
Kiremit (yerli)	1400
Çimento (yerli)	150
Demir	900

Kaynak: Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)** Yurt Yayınevi, Ankara, 1986, s.363.

Bu olumsuz gelişme bir yanda ücretli kesimleri ezerken diğer tarafta “savaş zenginleri” sınıfı yaratmaktaydı. Cumhurbaşkanı İnönü başta olmak üzere memleket idaresinde görev alanlar tarafından da bu durumdan şikayet edilmekteydi.

İnönü 1942 yılında TBMM’nin açılışında yaptığı konuşmada: “*Bugün hallolunacak ilk mesele, umumi itimat havasının iade edilmesidir. Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmağa yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün sıkıntıları politika ihtirasları için fırsat bilen, hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşkar olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır. Devlet ve millete sövmek, milletin nefesine, hükümetine güvenini zehirlemek iktidarını kimseye vermemeliyiz. Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını, hiçbir kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız.*”²²²

Devlet bu durumda kendi memurunu kısmen koruyabilmenin gayreti içindeydi. Halk ile memur kesimi birbirinden ayrılmıştı. Hükümetin istikrarlı bir ekonomi politikasının olmaması kararların bir gün alınıp ertesi gün bozulması sıkıntıyı daha da arttırmıştır. Bir tarafta yoksullukla boğuşan kesim diğer yanda ise savaş zenginleri sınıfı oluşmaktaydı. Savaş yılları mizahının temel karakteri

²²² TBMM Zabıt Ceridesi, D.6, C.28, İ.F., (1.11.1942), 1. İnkat, Ankara 1942, s.4; Ayrıca bkz. Kadri Kemal Kop, **Milli Şef’in Söylev Demeç ve Mesajları**, İstanbul 1945, s.133-137.

olan “hacığa” tipi bu dönemin ürünüydü.²²³ Köylünün durumu şehirliye nazaran daha iyi sayılabilirdi. Köylü tarlasında ektiğini yiyebiliyordu. Ancak cenazesini sarmak için kefen bezi bulamıyordu.²²⁴ Yoksulluk içindeki halk hastalıklar karşısında çaresiz ve ilaç bulamıyordu.²²⁵

Alınan bütün tedbirler karaborsanın önüne geçmeye yetmemiş, karaborsayla mücadele için görevli olanlar ise büyük rüşvetle²²⁶ susturuluyordu. Yakup Kadri o döneme ilişkin şunları anlatmaktadır: “Zeytin yağı piyasasını inhisar altına alan bakan mı istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırttıklarını görebilirdiniz.”²²⁷

Savaşa girmememize rağmen işçi, köylü, küçük memur gibi toplumun geniş kesimleri yokluk, pahalılık, hastalıklar ve perişanlık içindeydiler. Hükümetlerin ve yöneticilerin zora ve baskıya dayalı uygulamaları bu sıkıntıları daha da arttırmıştı. Halk savaş yıllarında çektiği sıkıntılardan ülkeyi idare edenleri sorumlu tutuyordu. Tek partili yönetimden çok partili rejime geçişte halkın savaş yıllarında çektiği sıkıntıların etkisi büyük olacaktır.

3.2.3. Devletin Fiyatlara Müdahale Politikası

Savaş süreci ile birlikte hızla yükselmeye başlayan fiyatları kontrol edebilmek için hükümet doğrudan müdahaleye girmiş, yasal çerçeveyi ise MKK ve buna bağlı Bakanlar Kurulu Kararları oluşturmuştur. Fiyat artışlarının nedenleri olarak; üretimdeki düşme, tüketim artışları, ithalatın azalması ve ithal fiyatlarının yükselmesi, ürünün pazara naklinin güçleşmesi, para arzındaki artışlar ve stokçuluk yoluyla yapılanlar biçiminde özetlemek mümkündür.

²²³ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s.23.

²²⁴ Toker, **a.g.e.**, s.24.

²²⁵ Refik Halit Karay, “İlk Çatırdılar”, **Akşam**, 6 Şubat 1946.

²²⁶ İ. Hüsrev Tökin, **Türkiye’de Fiyat Politikası**, Türk Ekonomisi, Sayı:5 1943, s.157-158.

²²⁷ Taner, **a.g.e.**, s.19.

Savaş nedeniyle üretimden çekilerek askere alınan bir milyon civarındaki genç işgücü, sanayi ve tarım sektörünün emek yoğun üretim yapısından dolayı doğal olarak üretimi düşürmüştür. Tarım sektöründe kullanılan at, araba v.b. tarımsal üretim araçlarına el konulması da üretim düşüşüne yol açmıştır.²²⁸ Yine tarım ürünlerine devletin el koyması ve fiyatının düşük tutulması da üreticiyi üretim yapma kararından vazgeçirmiştir. Sanayide hammadde ve ara malı ithalatının yapılamaması nedeni ile azalan üretim hacmi, fiyatları artırıcı bir işlev görmüştür. Diğer yandan savaşla birlikte artan ticari kârla, sermayenin sanayiden ticari sektöre yönelmesine yol açmıştır.

Savaş sürecinde dış ticaret hacmi azalmış, bu azalma ithalatta daha fazla olmuştur.

Savaş Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticareti (milyon dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1939	99,6	92,3	7,1
1940	80,9	50,0	30,9
1941	91,1	55,3	35,8
1942	126,1	112,9	13,2
1943	196,7	155,3	35,8
1944	177,9	126,2	51,7
1945	168,3	97,0	71,3

Kaynak: <http://www.ekodialog.com/Türkiye-iktisat-tarihi> s.5. (15.10.2009)

İthalat hacmi Ş. Saraçoğlu hükümetinin 1942 yılında fiyatları serbest bırakması ve dış ticarete getirilen serbestlik sırasında hızla artmış olmakla birlikte, daha sonra tekrar düşme eğilimine girmişti. Dış ticaretin fiyatlar üzerinde yarattığı olumsuz etkilerden bir diğeri ise, 1941 yılı sonrası artan

²²⁸ İsmail Hakkı Oruz-Sırrı Yırcalı, **Türkiye'de Fiyat Murakabesi: Mevzuat ve Tatbikat**, Numune

ihracatın ülke içine yönelik mal arzını azaltarak var olan arz-talep dengesizliğini artırmasıdır. Diğer yandan ithalat ve ihracattaki azalış ve değişimler farklı oranlarda olmasına rağmen aynı eğilimi göstermemiştir. Bunun nedeni hükümetin dış ticaret politikasındaki hatadan kaynaklanmıştır. Şöyle ki; fiyatların hızla yükseldiği ve savaşın etkilediği bir ekonomide ihracatın, ithalat ile birlikte artmasını sağlayacak önlemler almamak, fiyatların artışına sebep olmuştur. Dış ticaret hareketlerindeki bu yapı fiyat artışlarını körükleyici bir etki yaratmıştır.²²⁹

Yine bu dönemde büyük bir ordunun beslenmesi, devletin ve halkın ihtiyatla stoklama yapması nedenleri ile tüketim hacmi hızlı bir artış göstermiştir. Bu artışa karşılık veremeyen üretim dolayısıyla fiyatlar talep baskısı sonucu artmıştır. Hükümet talep baskısını azaltmak için kurduğu örgütlerle tüketimi kontrole çalışmıştır.

Cumhuriyet döneminde izlenen demiryolu politikasına rağmen savaş yıllarında özellikle tarımsal üretimin pazara ulaştırılmasında yetersiz kalmıştır.²³⁰ 1942 yılında İstanbul'da yaşanan odun ve kömür sıkıntısının nedeni Zonguldak'dan kömürün ulaştırılamamasıdır.²³¹ Yaşanan bütün bu engeller fiyatların sürekli yükselmesini etkilemiştir.

Hükümet bir tarafta üretimi artırıcı, tüketimi kısıtlayıcı önlemlerle fiyatları düşürmek istemiş diğer taraftan doğrudan fiyatları belirleyici bir fonksiyon üstlenmiştir. Bu işlevini yerine getirmek için de narh ile azami kâr oranlarını belirleme yolunu takip etmiştir. İzlenen fiyat politikasını müdahalenin derecesi açısından farklı dönemlere ayırmak mümkündür.

Matbaası, İstanbul 1944, s.216.

²²⁹ Hasan Çetin, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniv. S.B.E., Bursa 2007.

²³⁰ Nazmi Topçuoğlu, **İaşe Durumumuz**, İktisadi Yürüyüş Dergisi, Cilt 5, Sayı: 50-60 İstanbul, 1942, s.4.

²³¹ Oruz-Yırcalı, **a.g.e.**, s.223.

Hükümet MKK ile fiyatları ve azami kar oranlarını belirleme yetkisine haiz kılınmıştır.²³² Kanunla fiyat yükselişlerini engellemenin yanında ticaret sektörünün de denetimi amaçlanmıştır.²³³ Ancak MKK ve buna dayanarak alınan kararlarla izlenen fiyat politikası bir bütünlük göstermemiştir. Kararlardaki değişimleri fiyatlardaki artış yanında ihtikarın etkinliği belirlemiştir.²³⁴ Fiyatların belirlenmesinde MKK'na dayanarak alınan kararların üçü aynı zamanda üç ayrı fiyat politikasını yansıtmaktadır.

MKK'nun yasalaşmasının hemen ardından 8 Haziran 1940 tarihinde alınan "29 sayılı karar" ile fiyatları belirleyip denetlemek ve azami kar oranlarının tespiti amacıyla Ticaret Bakanlığına bağlı Fiyat Murakabe Komisyonları (FMK) kurulması kararlaştırılmıştır.²³⁵ Uygulamada amaçlanan bu denetim kâğıt üzerinde kalmış, FMK ile birlikte ihtikar ve karaborsanın ekonomideki etkinliği daha da artmıştır.

FMK'nın işlerliğini sekiz aylık bir sürede yitirmesi sonucu hükümet tayinlama mekanizmasını devreye sokmak için İlaş Müsteşarlığı, Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisini kurmuştur. Daha sonra 1942'de bunlara Dağıtma Ofisi eklenmiştir.

Belirlenen güdümlü fiyat ile karaborsa fiyat arasındaki farkın nedeni fiyat tespitindeki ilkesizlikten kaynaklanmıştır. Bu durum fiyat belirlenmesinde iktisadi prensiplerden uzaklaşılması sonucu ortaya çıkmıştır.²³⁶ Bunun sonucunda günden güne ihtikar artmış ve hükümet üyelerinin bu konuda zımni bir acz içine düşüldüğünü gösteren konuşmalarına rastlanmıştır.²³⁷

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun ilk döneminde ülkede süren fiyat kargaşasını sona erdirmek için fiyat mekanizmasına işlerlik kazandırılması amacıyla 23 Temmuz 1942'de alınan "371 sayılı karar" ile İlaş Müsteşarlığı ve

²³² Bengi, a.g.e., s.17-18

²³³ Samet Ağaoğlu, **Milli Korunma Kanununun Tatbikatı**, Siyasi İlimler Dergisi, No.114 İstanbul 1940, s.308.

²³⁴ Çetin, a.g.e., s.101.

²³⁵ Bengi, a.g.e., s.93-94.

²³⁶ Tökin, a.g.m., s.158.

FMK kaldırılmış, ve görevleri belediyelere devredilmiştir. Buna ilaveten alınan 366 sayılı karar ile (% 25 kararı) üretim miktarına göre el konulacak ürün miktarı farklılaştırılmıştır.²³⁸ Bunun ardından Hükümet amaçladığı serbest piyasayı oluşturmaya yönelik koşulları oluşturmaya devam etmiştir. Hükümet aldığı bu kararlarla üretimin artışını ve buna bağlı olarak da karaborsa sürecinin çökmesini amaçlamaktaydı. Fakat gelişmeler bu yönde olmamış, üretimdeki nisbi artışa karşın fiyatların serbest bırakılması ile birlikte fiyatlar aniden tırmanışa geçmiş, beklentiler boşa çıkarken fiyat artışları % 63 düzeyine ulaşmıştır.

Yine bu dönemde sıkı para politikasından vazgeçilmesi dolayısıyla emisyon hacmi yılda ortalama % 31,6 artarak 1944 yılında 941 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bu dönemde konsolide bütçe fazlalık verecek şekilde kabul edildiği ve istenilen ölçüden daha büyük fazlalıklar elde edildiği halde, emisyon hacminin bu denli artması, daha çok silah altına alınan askerin ve seferberlik giderlerinin finansmanı amacına yönelik olmuştur.²³⁹

Fiyat politikasının yetersiz kalması hükümeti yeniden güdümlü bir piyasaya doğru yönlendirdi. Olayların bu şekilde gelişmesi büyük ölçüde kendisine sürpriz olmayan hükümet zaten bu tür bir tabloyu istenilmese de bekliyordu.²⁴⁰ Bu nedenle güdümlü piyasaya²⁴¹ 4 Mart 1944 tarihli 510 sayılı "Ticaretin Tanzimi ve İhtikarla Mücadele" hakkındaki koordinasyon kararıyla hızla geri dönüldü. Bu karar 7 Ağustos 1946'da Recep Peker Hükümetince kaldırılmıştır. Saraçoğlu Hükümeti yeni ofisler, iaşe müsteşarlıkları kurmasa da belediyeler fiyat ve kar oranını belirleme görevini üstlenmişlerdi.

²³⁷ Bkz. Mümtaz Ökmen, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.6, C.18, i:58, 28.5.1941, s.254.

²³⁸ Kararın tam metni için bkz: Bengi, **a.g.e.**, s.412-414.

²³⁹ Aslan Eren, **Türkiye'nin Ekonomik Analizi**, Bilgehan Matb., İzmir 2001, s.27.

²⁴⁰ Oruz-Yırcalı, **a.g.e.**, s.314.

²⁴¹ **A.g.e.**, s.321-330.

Son dönemde üretimdeki artış ile tarım ürünlerinin pazara ulaşımında sağlanan gelişmeler nisbi olarak fiyat artış oranlarını düşürmüş ise de savaş sonunda 1940 yılı başına göre enflasyon % 400'leri bulmuştu.²⁴²

3.3. Savaş Ekonomisinin Finansmanı

Savaş ekonomisinin uygulamaya konuluşu ile tüketimin kontrolüne yönelik girişimler bir yıllık arayla gerçekleştirilmiştir. Çünkü iaşe probleminin çözümünün iki aşamada gerçekleşebilecek olması kurumsal düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmıştır.²⁴³ MKK'nun doğrudan tüketimi sınırlayıcı uygulamasına 1941'de geçilmiştir. Savaş ekonomisinin yürütücüsü olan Koordinasyon Kurulu 14 Şubat 1941 tarihli kararıyla *"memleketin ihtiyaçlarının icap ettirdiği şekilde ithal, ihraç, stok ve tevzi işler ile istihlaki tanzim ve tedbir"*²⁴⁴ görevi ile İaşe Müsteşarlığı kurulmuştur.

Yine aynı tarihte hükümet, petrol ürünlerini satın almak ve satmak, ithal etmek ve fiyatlarını belirlemek ve bu ürünleri dağıtmak göreviyle Petrol Ofisini; her türlü iaşe madde ve malzemesini satın almak, satmak, ithalat ve ihracatını yapmak, stoklar oluşturmak ve yeni teşekküller oluşturmak göreviyle de Ticaret Ofisini kurdu muştur.

1942 yılında örgütlenen karne uygulamasında yetersiz kalınacağı düşüncesi ile de, her türlü ürünü ordu ve halk için satın alma ve dağıtma göreviyle Dağıtma Ofisi ve ayrıca Dağıtma Birlikleri kurulmuştur.

Tüketim Kontrolü savaş yılları hükümetlerinin genel bir iktisat politikası olmuş, Ş. Saraçoğlu Hükümetinin başlangıcında kısa bir dönem gevşetilmekle

²⁴² Suat Alacaklıoğlu, **Cumhuriyetimizin Kalkınmasında Özel Teşebbüsün Yeri**, İstanbul Ticaret Odası Yay. İstanbul 1974, s.24.

²⁴³ Şevket Pamuk, **II. Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük**, Tarih ve Toplum, Cilt 6, Sayı:35, İstanbul 1986, s.281.

birlikte daha sonra yeniden dönüş yaşanmış ve ancak kontrol politikası savaşın sonunda kaldırılmıştır. Uygulamanın biçimi halkın yönetime karşı güvensizlik duymasına²⁴⁵ neden olmuş, sonuç olarak tarım sektöründeki küçük ve orta büyüklükteki çiftçiler gibi kentlerdeki küçük sermayedarın CHP'den vazgeçmesine neden olmuştur.

3.3.1. Varlık vergisi

Savaşın başlamasıyla orduya alınan bir milyona yakın askerin beslenmesi ve aktif nüfusun üretim dışında kalması iktidarın çözmek zorunda kaldığı en önemli problem olmuştur. 1939-1945 yılları arasında milli savunma harcamaları bütçe giderlerinin yaklaşık % 55'ini oluşturmuştur.²⁴⁶ Yüksek enflasyon ve karne uygulamasının etkisiz kalışı yaşam koşullarını zorlaştırırken buna koşut olarak birçok ithalatçı, ihracatçı ve komisyoncunun karaborsa faaliyetleri aşırı kârların gerçekleştirilmesi sonucunu doğurmuştu.²⁴⁷ Yaşanan ekonomik bunalım, bütçe açıkları, enflasyon ve vurgunculuk Varlık Vergisi adı altında olağanüstü bir uygulamanın gerekli koşullarının oluşmasına yol açmıştı.²⁴⁸

Yukarıda değinilen nedenler Refik Saydam'ın ölümü sonrasında hükümeti kuran Şükrü Saraçoğlu'nu önlem almaya zorlamıştır. 5 Ağustos 1942 günü okunan hükümet programında Saraçoğlu gittikçe artan fiyatlardan ve alınacak ekonomik tedbirlerden bahsederek, “*Türkçülük*” kavramını ön plana çıkarmıştır.²⁴⁹ Bu konuşmanın da etkisiyle basında zaten daha önce de

²⁴⁴ Bengi, a.g.e., s.126.

²⁴⁵ Halil AYTEKİN, *Köylerin Bugünkü Durumu*, Yurt ve Dünya, Sayı: 36, 1943, s.487.

²⁴⁶ Timur, a.g.e., s.209.

²⁴⁷ Necdet EKİNCİ, *İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, Toplumsal Dönüşüm Yay. İstanbul 1997, s.180.

²⁴⁸ Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1934-1945)*, Kalite Matb., Ankara 1974, s.175; Ekinci a.g.e., s.181.

²⁴⁹ *Ayın Tarihi*, Sayı 105, Ağustos 1942, s.31-32.; Ayhan AKTAR, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.142-143.

örneklerine rastlanan Gayrimüslim karşıtı yayın siyaseti artarak devam etmiştir.²⁵⁰

Türkiye’de savaş döneminde ortaya konan ve bir servet vergisi olan Varlık Vergisi konusu daha ziyade nedeni ile değil, uygulanış biçimi ile ön plana çıkmıştır. Varlık Vergisi uygulamaya konuluş açısından farklı amaçları da taşıyordu: Vergi gelirini artırmak, verginin ödenişi sürecinde ortaya çıkacak ürün arzı fazlalığı yoluyla fiyatları düşürmek, açıkça ifade edilmemekle beraber zımnen ticaret kesimindeki gayrimüslimleri tasfiye ederek milli burjuvaziye bir rant yaratmak.

Kanun birkaç bakanın da katılımıyla bizzat Ş. Saraçoğlu tarafından hazırlanmıştır.²⁵¹ Yaşanan zor şartlar karşısında olağanüstü düzenlemelere gidileceğinin ilk işareti Cumhurbaşkanı İnönü’nün 1 Kasım 1942 tarihli Meclis açış konuşmasında verilmişti. Saraçoğlu 9 Kasım 1942’de Meclisteki sunuş konuşmasında ekonominin durumunu ve sonuçlarını anlatırken Varlık Vergisi ile ilgili olarak şu düşüncelerini beyan etmiştir: *“Harb yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için bu varlık vergisinin en büyük yükünü bittabi taşıyacaktı... Verdikleri vergi ve yaptıkları iş malum olan bu sınıf mensupları hakkında kazandıkları paraların komisyonca takdir edilen bir kısmını vergi olarak istemekte tereddüt duymuyoruz ve beş yüz liradan aşağı bir mükellefiyet teklif etmemiş olduğumuza göre fakirleri ve zayıfları bu vergiden tamamen muaf tutmaktayız.”*²⁵²

Başbakan ikinci matrah olarak han, hamam ve apartman sahiplerini, üçüncü matrah olarak ise büyük çiftçileri göstermiştir. Kurulacak altı kişilik komisyonlar verginin şahıslara göre miktarını belirleyecektir. Başbakan aynı konuşmasına devamla: *“vergilerin tesbit ve ilanı için 15 gün koyduk. Bunu takip eden 15 gün içinde tahsilatı şart koyduk. Bir müddeti takip eden birinci haftada yüzde bir fazlasile, ikinci haftada ise yüzde iki fazlasile tahsili şart koştuk. Parayı vermeyenler için bir taraftan tahsili emval kanunu harekete geçirmekle beraber diğer taraftan*

²⁵⁰ **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1942; **Ulus**, 5 İylül 1942.

²⁵¹ Cemil Koçak, **Siyasal Tarih (1923-1950)** Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, cilt:II, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.369.;Ekinci, **a.g.e.**, s.180.

²⁵² **TBMM Z.C.**, D.VI, C.28, İ.4, C1 3.İ, s.26.

*mükellefleri amele teşkilatına göndermeği hem işçi tedarikini hem de para tahsilini kolaylaştırıcı müeyyideler addettik.*²⁵³

Saraçoğlu vergi tasarısının amacını açıklarken oldukça korkunç bir tablo çizmiş, adeta çaresizlikten bahsederek, ithalatın ve ihracatın durduğunu, buna karşın askeri harcamaların her geçen gün arttığını ifade ederek karaborsanın ve pahalılığın artmasından yakınmıştır.²⁵⁴ Yazar Nadir Nadi de o dönemin ekonomik tablosunu çizerken Başbakanı doğrulayan benzer ifadelerle durumu tasvir etmektedir.²⁵⁵

Cemil Koçak'a göre Varlık Vergisi savaş yıllarında elde edilen kazançlara bir ölçüde müsadere görüntüsü altında, hükümet tarafından el konulmasına imkân tanıyan bir düzenleme olup, özellikle de İstanbul ticaret grubuna karşı düşünülmüştü.²⁵⁶ Yine Korkut Boratav da benzer düşüncelerle bu verginin amacını, "Yüzde 25 kararı ile büyük çiftçiye ve aracı tüccara intikal eden büyük kazançları, kısmen aynı tüccardan, fakat daha ziyade dış piyasalara dönük İstanbul burjuvazisinin sırtından finanse etmek" olarak yorumlamaktadır.²⁵⁷ "Kulaktan kulağa yayılan ve hatta yüksek sesle anlatılan özel gerekçeye göre bu kanun piyasayı azınlık unsurlarının egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak gibi, birincisinden bekleyeceğimiz hizmeti yok edici bir ikinci amaç daha taşıyordu. Yani bundan böyle milleti azınlık zenginleri soymasın da Türk zenginleri soysun'mu demek istiyordu bu gerekçe?"²⁵⁸ Sabiha Sertel ise tarihsel süreç açısından konuya bakmakta, Varlık Vergisini "Ekonomiyi Türkleştirme politikası" olarak değerlendirmektedir. Sertel'e göre Varlık Vergisi Kanunu, İttihat ve Terakki döneminden beri sürdürülmeye çalışılan millileştirme siyasetinin bir parçasıydı.²⁵⁹ Tasarı Mecliste 11 Kasım 1942'de görüşülmüş ve aynı gün kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.²⁶⁰

²⁵³ TBMM Z.C., D.VI, C.28, İ.4, C1 3.İ, s.26.; Cumhuriyet, 12 Kasım 1942, Ulus 12 Kasım 1942; İkinci, a.g.e., s.183.

²⁵⁴ Sabiha Sertel, Roman Gibi, Belge Yay., İstanbul 1987 s. 239.

²⁵⁵ Nadi, Perde Aralığından, s.234.

²⁵⁶ Koçak, a.g.e., s.506.

²⁵⁷ Boratav, a.g.e., s.301.

²⁵⁸ Nadi, a.g.e., s.235.

²⁵⁹ Sertel, a.g.e., s.193-194.

²⁶⁰ Resmi Gazete, 12 İkinciteşrin 1942.

Kanunla servet ve fevkalade kazançlar üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere bir mükellefiyet meydana getirilmiştir. Kurulacak komisyonlarca belirlenecek vergi matrah ve miktarlarına karşı yargı yolu kapatılmıştır. Mükelleflerin ödeyeceği vergi oranı kanunda belirtilmemiş olup tamamen komisyonca takdir edilmiştir. Vergisini ödemeyen mükellefler borçlarını, icra ve zorunlu çalıştırma yolu ile ödeyeceklerdir.

Kanunun uygulanmasına ilişkin asıl gerçek ise Saraçoğlu'nun CHP Meclis Grubunun gizli oturumunda ifadesinde dile getirilmiştir. Başbakan'a göre Varlık Vergisi Kanunu: "*bir devrim kanunudur*" ve "*bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız*" Ekonomik bağımsızlığımızı nasıl kazanacağımız konusunda ise Saraçoğlu "*Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz*" sözleriyle açıklamaktadır. Zaten Maliye Bakanlığı da, "*Harp ve ihtikar dolayısı ile kazanılan fevkalade kazançları kanunlarımız vergilendirmemekte olduğu ve bu sebeple bilhassa ekalliyetlerin büyük servet iktisap ettiği*" görüşündedir.²⁶¹

Basında da genellikle vergi ile ilgili olumlu değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin Zekeriya Sertel, Varlık Vergisinin sosyal ve ekonomik yaşamımızda hayırlı sonuçlar doğuracağına inandığını yazmakta,²⁶² Cumhuriyet gazetesinde de benzer ifadelerle "*Yurddaşların sırtındaki özveri yükünü mümkün mertebe herkese bir ölçüde dağıtmak*" amacıyla konulduğu belirtilmektedir.²⁶³ Yine Cumhuriyette A. Hamdi Başar Varlık Vergisinin adaletini izah etmektedir.²⁶⁴ Abidin Daver de Cumhuriyet'te yazdığı makalesiyle Varlık Vergisine destek verenler arasında yer alırken²⁶⁵ Falih Rıfkı Atay Ulus gazetesindeki köşesinde Varlık Vergisinin gerekliliği üzerinde durmaktadır.²⁶⁶

Vergi listeleri hazırlanırken çeşitli vergi daireleri raporları, bankaların imzasız bilgileri, CHP il ve ilçe teşkilatlarının raporları, Milli Emniyet Teşkilatı

²⁶¹ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yay. İstanbul 1951, s.49.

²⁶² **Tan**, 18 Aralık 1942.

²⁶³ **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1942.

²⁶⁴ **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1942.

²⁶⁵ **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1942.

²⁶⁶ **Ulus**, 12 Kasım 1942.

raporları ve “güvenilir” tüccarların beyanları matrahın belirlenmesinde temel alınmıştır.²⁶⁷ Çoğunlukla CHP üyelerinden ve Müslüman Türklerden oluşan komisyonlar²⁶⁸ gayrimüslimlerden en az iki en çok üç kat vergi alınmasını kararlaştırırken, gayrimüslimlerin vergisi 5-10 kat artırılmıştır.²⁶⁹ Komisyonlar Türk girişimci ve tüccarlarının yıllık cirolarının % 5’i kadar vergi tahakkuk ettirirlerken, Rumlara % 156, Yahudilere % 179, Ermenilere % 232’ oranında vergi tahakkuk ettirmişlerdir.²⁷⁰ Verginin tahakkuk sürecinde adam kayırma süreci de yaşanan bir gerçektir.²⁷¹ Mükelleflere duyurulan listelerde vergi borçlarını ödeyemeyecek olanlar için yol ve köprü inşaatında çalıştırılacakları yerler de tesbit edilmiştir.²⁷²

6 Ocak 1943’te Cumhuriyet’te birinci sayfada yer alan başlıkta, “*Varlık vergisi büyük bir adalet örneği*” olarak yer almıştır.²⁷³ Buna mukabil Sabiha Sertel’in anılarında ise kanun, “*Azınlıklar karşısında Türk sermayedarlarını korumak*” amacıyla çıkarılmıştı ve “*Varlık verisi, dumanı üstünde faşizm kokuyordu.*”²⁷⁴

Ferit Melen de yıllar sonra, “*Varlık Vergisine kadar Türkler ikinci ve üçüncü sınıf işler yapıyorlardı. Varlık Vergisinden sonra, bilhassa Anadolu ticaret erbabı İstanbul’a gelerek, ticaret hayatında kendisine yer yapabilmiştir... Ticaret hayatının Türkleştirilmesi hedefi gözetilmişti. Uygulama da bunu gösteriyor. Varlık Vergisi sonrasında tüm Anadolu tüccarı, örneğin Koç’lar, Sabancı’lar, bu hadise ile kendilerine yer bulmuşlardır. Bu hadisenin böyle bir hizmeti olmuştur. Varlık Vergisi ile tüm amaçlar bir arada çözülmek istenmiştir*” değerlendirmesini yapmıştır.²⁷⁵

O yıllarda vergiye yapılan eleştiriler, vergide adalet ölçüsünün olmaması, mahalli makamlarca vergi miktarlarının şahsi görüşlere göre belirlenmesi, komisyonların yetkilerini kötüye kullanması, şikayet ve itiraz hakkının

²⁶⁷ Akar, **a.g.e.** s.48; Ekinci, **a.g.e.**, s.186.

²⁶⁸ **a.g.e.**, s.54.

²⁶⁹ Ekinci, **a.g.e.**, s.186.; Ökte, **a.g.e.**, s.77.

²⁷⁰ Ekinci, **a.g.e.**, s.193.

²⁷¹ Akar, **a.g.e.**, s.184. Ökte, **a.g.e.**, s.160; Ekinci, **a.g.e.**, s.192

²⁷² **Cumhuriyet**, 16 Aralık 1942.

²⁷³ **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1943.

²⁷⁴ Sertel, **a.g.e.**, s.239; Koçak, **a.g.e.**, s.507.

bulunmaması ve gizli biçimde belirlenen servet ve kazanç miktarlarının veri yetersizliği dolayısıyla yanlış tespiti noktalarında toplanmaktadır.²⁷⁶ Varlık Vergisi tahakkukunun % 60-65'inin ve toplanan hasılatın % 55'inin gayrimüslim azınlıklara ait olması bunu doğrulamaktadır.

Başbakan yapılan bu eleştirilere cevaben şunları söylemektedir: *“Bazı yerlerde çatlak sesler duyuldu. Bu çatlak seslere göre, güya vergiyi biz azınlıkları ezmek için koymuşuz. Bu, adi ve çirkin bir iftiradır. Filvaki bugüne kadar bu vergiden elde edilen 270.000.000 Lira'nın 105.000.000'u azınlıklar ve yabancılar tarafından ödenmiştir. Yalnız bu nisbet bile, azınlıkların hanları, hamamları, apartmanları ve kazanç kaynaklarını elde tuttıkları göz önüne getirilecek olursa, insana derhal makul görünür”*²⁷⁷ Burada Başbakan Saraçoğlu reddetmek istediği bir iddiayı aslında dolaylı yoldan kabullenmiş oluyordu.

Bakanlar Kurulu bu günlerde vergi borcunu ödemeyenlerin tabi olacakları uygulamaya ilişkin bir talimatname yayınlamıştır.²⁷⁸ Vergi borcunu ödemeyenlerin 1943 yılı Ocak ayı sonlarında çalışma kamplarına gönderilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.²⁷⁹ Cumhuriyet'in haberine göre *“Varlık Vergisi vermiyen mükelleflerden bazısı ilk defa dün akşam geç vakit İstanbul Emniyet Müdürlüğüne getirilmiş, gece son vapurla ve polis nezaretinde olarak Kadıköy'deki toplama kampına sevk edilmişlerdir”* ve haberin devamında toplam vergi borçları 300 bin lira olan ve tamamı azınlıklara mensup olan 17 kişinin isimleri verilmektedir.²⁸⁰ Bu ve bundan sonra yayınlanan listelerde de yalnız azınlıkların isimleri yer alacak, çalışma kamplarına bu vatandaşlara gönderileceklerdir.²⁸¹ Çalışma kamplarına gönderilenlerin sayısı için Faik Ökte²⁸² 1400 kişi rakamını, Rıdvan Akar ise çalışma kamplarında on ay kalmış

²⁷⁵ Akar, **a.g.e.**, 103-105.; Koçak, **a.g.e.**, s.507.

²⁷⁶ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim**, Yenilik Basımevi, Cilt:II, İstanbul 1970, s.1251.; Koçak, **a.g.e.**, s.510.

²⁷⁷ Koçak, **a.g.e.**, s.511; Akar, **a.g.e.**, s.88.

²⁷⁸ **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1943.

²⁷⁹ **Ulus**, 23 Ocak 1943.; **Cumhuriyet**, 22 Ocak, 1943.

²⁸⁰ **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1943.

²⁸¹ Ökte, **a.g.e.**, s.152.; İkinci, **a.g.e.**, s.190.

²⁸² Ökte, **a.g.e.**, s.151.

olan Parsh Gevrekyan'a dayanarak 6-8 bin rakamını vermektedir.²⁸³ Uygulamanın sürdüğü dönemde çalışma kamplarında 21 mükellef ölmüş, 10 mükellef de sınır ötesine kaçmıştır.²⁸⁴

Başbakan Saraçoğlu Varlık Vergisine bir tasfiye hareketi olarak yaklaşmaktadır.²⁸⁵ Ayrıca yayınladığı haber ve yazılarıyla bu harekete basın da destek verirken,²⁸⁶ CHP yetkilileri de muhtelif beyanatlarıyla uygulamayı sahiplenmişlerdir.²⁸⁷

Vergi borcunu ödeyemeye ve neredeyse tümü azınlıklardan oluşan²⁸⁸ gruplar Aşkale'ye çalışma kampına gönderilmişlerdir. Bu arada borcunu ödeyemeyenlerin malları haczedilerek eşyalarının satışına da devam edilmiştir.²⁸⁹ Dönemin gazetecilerinden Zekeriya Sertel anılarında Varlık Vergisi uygulamasının yanlışlığından bahisle *"Ama bu tek yanlı tedbir de (hükümetin) umdukları sonucu vermedi. Sermayenin el değiştirmesine yardım etmişti, fakat halkın derdine çare olamamıştı"* yorumunu yapmaktadır.²⁹⁰

Cumhuriyet Gazetesinde 1 Haziran 1943 tarihinden 1944 yılı Nisan ayına kadar Varlık Vergisini ödemedikleri için malları haczedilenlerin listesi ile haczedilerek satışa çıkarılan menkul ve gayrimenkullerin listesi yer almaktadır. Ayrıca bu dönemde toplanan vergi hasılatı miktarının günlük olarak gazetelerde yer aldığı görülmektedir.

²⁸³ Akar, **a.g.e.**, s.168.

²⁸⁴ Ökte, **a.g.e.**, s.158, Ekinci, **a.g.e.**, s.191.

²⁸⁵ **Ayın Tarihi**, Ocak 1943, Sayı 110, s.48.; **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1943, Ekinci, **a.g.e.**, s.189.

²⁸⁶ **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1943.; Aktar, **a.g.e.**, s.152.

²⁸⁷ Koçak, **a.g.e.**, s.515.

²⁸⁸ **Cumhuriyet** 27 Şubat 1943, **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1943,

²⁸⁹ **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1943.

²⁹⁰ Sertel, **a.g.e.**, s.234.

Varlık Vergisi Tahakkuk ve Tahsilatı²⁹¹

	İstanbul		Toplam
Mükellef Sayısı	62.575	% 54	114.368
Tahakkuk	317.275.642 TL	% 68	465.384.820 TL
Tahsilat	221.307.508 TL	% 70	314.920.940 TL
Tahsilat Tahakkuk Oranı	% 69,7		% 74,3

Kaynak: Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yay. İstanbul 2000,s.40.

Tablodan da görüldüğü gibi toplam mükelleflerin yarısından fazlası, tahakkuk eden vergi ile tahsil edilen verginin yaklaşık % 70'i İstanbul kaynaklıdır. Varlık Vergisi uygulamasında İstanbul'un bu denli ön plana çıkmasını Ayhan Aktar, yalnız iktisadi sebeplerle izah edilemeyeceğini belirterek “Şehrin etnik ve dini yapısındaki Osmanlı döneminden kalma çeşitlilik ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren ülkenin diğer yörelerinde bulunan gayrimüslim azınlıkların İstanbul'a göç etmeğe zorlanması kenti azınlık karşıtı politikalar açısından hassas bir noktaya taşımıştır” biçiminde yorumlamaktadır.²⁹² Cemil Koçak'ın da verdiği rakamlar Aktar'ın rakamlarını doğrular niteliktedir.²⁹³

O yıllarda Cumhuriyet Gazetesinin desteklediği bu uygulamayı Nadir Nadi anılarını kaleme aldığı “Perde Aralığından” adlı kitabında “Atatürk'ün önderliği altında kurmaya çalıştığımız hukuk devleti ilkelerine bir tekme savurmuş” oluyorduk diyerek eleştirmektedir.²⁹⁴ Nadi, özellikle yabancı vatandaşlığına kayıtlı kimselerin elçilikler vasıtasıyla bu vergiyi ödemekten kurtulduklarını belirtmektedir.

²⁹¹ Aktar, **a.g.e.**, s.140.

²⁹² **A.g.e.**, s.141.

²⁹³ Koçak, **a.g.e.**, s.517.

²⁹⁴ Nadi, **a.g.e.**, s.235-236.

Varlık Vergisi uygulamasında Gayrimüslimler aleyhine ortaya çıkan durumu İngiltere protesto ederken,²⁹⁵ ABD'nin Ankara Büyükelçisi raporunda Başbakan Saraçoğlu'nu eleştirirken *"Hitler'e özenerek hazırladığı vergiyle ülkedeki azınlıkları ezmekte... ve... insafsız, çok defa ödenmesi olanaksız ölçülerde vergilendiriliyor."* ifadelerine yer vermiştir.²⁹⁶ Varlık Vergisi, Mihver devletlerine karşı savaş veren Müttefiklere karşı Türkiye'nin itibarını iyice sarsmıştır. Dönemin gazetecilerinden Ahmet Emin Yalman bu durumu şöyle ifade ediyor: *"Nazi usulleriyle girilen istibdat hareketi, müttefik devletler dahil olduğu halde, her tarafta itibarımızı yıkmış, bize karşı şiddetli protesto eylemlerine girişmişlerdi. Çok geçmeden gadre uğrayanların üzerine ecnebi kaynaklarından lütuf ve yeni imkan yağdı..."*²⁹⁷ Yine Ahmet Emin Yalman aynı günlerde kendisini ziyaret eden bir Amerikalı fikir adamının Türk Hükümetini *"Nazi usullerini taklit etmek"*le suçladığını yazmıştır. Varlık Vergisinin ayrımcı niteliği ortaya çıkıp, tepkiler başlayınca yabancıların, özellikle İngiliz uyrukluların vergilerinde büyük indirimle gidilmiş; buna karşılık vergi miktarı ve mükellef adedi ne olursa olsun ABD uyruklular hiç Varlık Vergisi ödememişlerdir.²⁹⁸

Hükümet kanun çıkarıldığında 465 milyon liralık gelir sağlamayı beklerken, 17 Mart 1943 tarihine kadar 225 milyon liralık gelir elde edildiği tespit edilmiştir. Hedefin henüz yarısına bile ulaşamadığı bu günlerde Saraçoğlu, bu paranın ülkenin maliyesini düze çıkardığını, ufukta beliren kara bulutları dağıttığını söyleyerek *"düşüncesizce ve zararlı bir biçimde harcanacak paranın şimdi tedavülden çekildiğini"* sözlerine eklemiştir.²⁹⁹ Bütün baskılara rağmen Varlık Vergisi hükümetin istediği geliri sağlayamamış ekonomik durum daha da kötüleşmiş, ortaya çıkan ekonomik kriz sonrası ancak büyük firmalar yaşayabilirken küçük firmalar yıkılmıştır. İşadamları zararlarını karşılamak için her çeşit eşyanın fiyatını yükseltirken, halk daha büyük geçim sıkıntısına düşmüştür.

²⁹⁵ Ekinci, **a.g.e.**, s.193.

²⁹⁶ Akar, **a.g.e.**, s.73; Ekinci, **a.g.e.**, s.193.

²⁹⁷ Yalman, **a.g.e.**, s.1251; Ekinci, **a.g.e.**, s.194.

²⁹⁸ Ökte, **a.g.e.**, s.124-125; Ekinci, **a.g.e.**, s.194.

²⁹⁹ **Cumhuriyet** 17 Haziran 1943.

1943 Eylülünde Amerikan basınında Varlık Vergisine yönelik eleştirilerin artmasıyla içten ve dıştan gelen diğer tepkilerin de etkisiyle hükümet 17 Eylül 1943 günlü tahsil edilemeyen vergi borçlarını silmeye Maliye Bakanlığını yetkili kılan ek kanunu çıkarmış,³⁰⁰ bununla 23.610 yükümlüden tahsil edilemeyen toplam 12.266.966 TL Varlık Vergisi borcu silinmiştir.³⁰¹

1943 yılı sonuna doğru da basında, borçlarını ödemedikleri için çalışma yükümlülüğü ile Aşkale'ye gönderilenlerin ailelerinin yanına dönebilecekleri ve kendi işlerinde çalışarak Varlık Vergisi borçlarını ödeyebilecekleri haberi yer almaya başlamıştır.³⁰² İç ve dış baskıların sonucu iktidar uygulamada bazı esnekliklere gitmeye başlamış, Şubat 1944'e kadar ancak 345 milyon liralık gelir sağlayabilmiştir.³⁰³ Kanunun tasfiyesi ile ilgili tasarı 15 Mart 1944'de Mecliste görüşülmüştür.³⁰⁴ Kanun teklifini sunan Maliye Bakanı Fuat Ağralı: *"Tahsilsiz kalan bakayadan bir kısmının tahsiline imkan olmadığı, diğer kısmının da mükellefleri ağır sıkıntılara ve belki de yokluğa düşürmeden tahsil edilemeyeceği anlaşıldığı için bu yola gidilmiştir"* derken, Emin Sazak da Varlık Vergisinin zaten zorunluluk olarak çıktığını, daha büyük adaletsizliklere ve yanlışlıklara sürüklenmediği için hükümetin başarılı olduğunu söylemiştir.³⁰⁵ *"Tarh edilmiş olan varlık vergisinden şimdiye kadar tahsil edilmemiş bulunan bakiyeler terkin olunacaktır"* hükmünü içeren kanunla Varlık Vergisi aynen 15 Mart 1943'te tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.³⁰⁶

Varlık Vergisine baştan itibaren karşı olan ve destekleyici mahiyette yayın yapmayan Vatan gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman 1944 yılında değişen dış dengelere bağlı olarak girilen nisbi liberalleşme sürecinin de etkisiyle iktidarın bu konudaki uygulamasını eleştiren makaleler

³⁰⁰ **Düstur**, 3 Tertip, XXIV, 1704; **Ayn Tarihi**, Sayı 118, Eylül 1943, s.32; Aktar, **a.g.e.**, s.152; Koçak, **a.g.e.**, s.154.

³⁰¹ Ökte, **a.g.e.**, s.159-160; Koçak, **a.g.e.**, s.516-18, Ekinci, **a.g.e.**, s.232.

³⁰² Tan, 3 Aralık 1943-7 Aralık 1943; Koçak, **a.g.e.**, s.516; Akar, **a.g.e.**, s.72.

³⁰³ Ökte, **a.g.e.**, s.102-103; Ekinci, **a.g.e.**, s.232; Cemil Koçak tahsilat miktarının 314 milyon lira olduğunu yazmaktadır. Koçak, **a.g.e.**, s.517.

³⁰⁴ **TBMM ZC.D.VII,C.6-7-8,i.29** (15.3.1944), s.1-45

³⁰⁵ Koçak, **a.g.e.**, s.518. Ekinci **a.g.e.**, s.233.

³⁰⁶ **Ayn Tarihi**, Sayı 124, Mart 1944, s.121-122.; **Cumhuriyet**, 15 Mart 1944, Aktar, **a.g.e.**, s.153.

yayınlanmıştır.³⁰⁷ Verginin kaldırılmasından sonra da Yalman'ın eleştirileri sürmüştü, konu ile ilgili olarak 1944 yılı Eylül ayı sonunda yayınladığı bir dizi makale³⁰⁸ bardağı taşıran son damla olmuş, eleştirilerin artan dozu sonucu 13 Ağustos 1944'te Tan, 30 Eylül 1944'te ise Vatan gazeteleri süresiz kapatılmıştır.

3.3.2. Yüzde 25 Kararı

Savaş başlarındaki tarım sektörüne yönelik el koyma uygulamasının başarısızlıkla sonuçlanması Şükrü Saraçoğlu hükümetini, yapılan devlet müdahalesinin kaldırılması veya azaltılması ile serbest fiyat mekanizmasının işlerlik kazanacağı ve daha sonra saklanan ürünün piyasaya çıkacağı, üretimi artıracacağı, dolayısıyla da fiyatların düşeceği düşüncesine sevketmişti. Bundan dolayı Hükümetin kurulmasından hemen sonra 15 Temmuz 1942'de alınan 366 sayılı kararla hükümetin el koyacağı ürünün miktarı azaltılırken, çiftçinin elinde kalan ürünü serbest piyasada satabilmesine serbesti tanınmıştı.³⁰⁹ Bu karar Refik Saydam hükümetince uygulanan ekonomi politikalarından sapma anlamına geliyordu. Hükümet bundan dolayı eleştirilere uğramış ve sorun rejim tartışmalarına kadar vardırılmıştır.

Ş. Saraçoğlu kararların özellikle fiyatların düşme yerine yükselmeye sebep olması insanlara "hükümet nerede" sorusunu sormaya götürmüştü, bunun üzerine Başbakan TBMM'de yaptığı konuşmada karşılık vermişti: *"Biz ne Adam Smith'in talebesi, ne de Karl Marks'ın çırağıyız. Biz sadece, içtimai dini halkçılık ve iktisadi mezhebi Devletçilik olan, siyasi bir fırkanın çocuklarıyız... , ... Hububat hakkında % 25 kararını alırken bu yüzden elimize geçecek hububatla orduyu, hem de büyük şehirleri, hem de darlık mıntikalarını doyurduktan sonra her*

³⁰⁷ Vatan, 21 Mart 1944.

³⁰⁸ Vatan, 26 Eylül 1944, 27 Eylül 1944, 28 Eylül 1944.

³⁰⁹ Resmi Gazete 17.7.1942, sayı:5160; Bengi, a.g.e., s.412.

*verde tanzim şartları yapabilmek için elimize kâfi hububat geçeceğini ümit ediyorduk. Neticede gördük ki, çiftçilerin hükümete borçlandığı rakam 600 bin tonu tutuyor*³¹⁰

Savaş döneminde Türkiye'nin ekonomi politikaları tutarlılıktan uzar ve sürekli olarak birbirine yakın veya uzak gelgitler vardır. Bundan dolayı ekonomi politikaları enflasyon, karaborsa ve üretim üzerinde denetim kuramamış ve bu değişkinleri kontrol edememiştir. Hükümetin uygulamaya koyduğu %25 kararı olarak bilinen kararlardan beş ay gibi kısa bir sürede vazgeçip yeniden müdahalenin dozunu artırması, savaşın yarattığı belirsizlik ile, üretim yapma konusunda kararsız durumda olan üreticiyi, bu tür uygulamalar belirsizlik ve kötümserlik kısıncı içine itmiş oluyordu. Bu ortamdan en çok zarar gören kesim ise küçük ve orta büyüklükteki tarımsal işletmeler olmuştur. Çünkü % 25 kararıyla çiftçi tohumluk ve devlete vereceği % 25 miktarının sonrasında elinde kalan ile yaşamını ancak sürdürebilir iken artan fiyatlar ile birlikte pazara ulaşabilen, üretim düzeyi yüksek olan büyük çiftçi gelirini rahatlıkla artırmaktaydı. Dolaylı yollarla da olsa yardımcı politikalar tüketici ve üreticiler için yürürlükte kalmıştır. Bu olgu öyle bir hale gelmiştir ki Milli Şef İnönü, "... Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız..." uyarısını yapma zorunluluğunu duymuştur.³¹¹

Serbest fiyat politikasının da başarısız olması hükümeti yeniden sert bir müdahaleci davranışa yöneltmiştir. Böylece hükümetin tarım üretiminin % 75'ine el koyulmasına ilişkin 391 sayılı karar 8 Ekim 1942'de yürürlüğe konulmuştur. Bunun ardından büyük şehirlerde belediyelere hububat sağlamak için belirlenen fiyatların üzerinde hububat satın alma yetkisi verilmiştir.³¹² Belediyelerin taleplerinin yüksek olması fiyatların daha da artmasına sebep olurken büyük kentlerde karaborsa yolu ile büyük vurgunlar elde eden tüccarlar ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan küçük kent ve

³¹⁰ TBMM Z.C., Cilt: 28, İ:3, 11.11.1942, s: 14-19

³¹¹ TBMM Z.C., Cilt:28, i:1, 11.11.1942, s.4.

³¹² Resmi Gazete, 16.11.1942, "Koordinasyon Heyetinin 4004 sayılı kararı"

kasabalarda, çiftçiler ile kentteki ticari kesim arasında aracılık yapan tüccar hızla zenginleşmiş ve bu sınıf savaş zenginleri içinde ön plana çıkmıştır.

Dönemin ekonomi politikasının uygulanmasında sürekli yer alan çekişme hükümet ile tarım kesimi arasında olmuştur. Yukarıda açıklanan el koyma uygulaması bu çekişmenin bir yönünü oluşturur. Diğer yönünü ise Toprak Mahsulleri vergisi ile Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yansıtmaktadır.

İkinci Dünya Savaşının tüm olumsuz etkilerine rağmen, Türkiye bu dönemde tüm dış borçlarını ödemiş ve önemli ölçüde altın ve döviz rezervi biriktirmiştir. Savaş yıllarının tümünde dış ticaret fazlası yaşanması nedeniyle 1945 yılı sonunda döviz rezervi 250 milyon dolara ulaşmıştır. Bu dönemde tarımsal gelir % 25 oranında gerilemiştir.³¹³

3.3.3. Toprak Mahsulleri Vergisi

Savaş döneminde uygulanan önlem ve politikalar iktidarın sermaye çevreleriyle ilişkilerini koparmakla beraber köylünün de yoksullaşmasına sebep olmuştu. Özellikle MKK ile tarım ürünleri fiyatlarının çok düşük düzeyde tutulması köylü kesiminde büyük hoşnutsuzluklara yol açtı.³¹⁴ Buna rağmen Saraçoğlu Hükümeti Varlık Vergisi uygulamasının hemen ardından eski aşarı andıran toprak mahsulleri üzerinden hesaplanarak tahsil edilecek Toprak Vergisi Kanunu köylüyü büsbütün yıpratacaktır.³¹⁵ Aşarın kaldırılmasından sonra milli gelirin yarısına yakınına oluşturan tarım kesiminden vergi alınmaması ile bu kesimin savaş yıllarında büyük gelir elde ettikleri yönündeki

³¹³ Dilek Acar, **Ekonomi Politikası Açısından Devletçilik ve Cumhuriyet Dönemi Devletçilik Uygulamaları**, Maltepe Üniversitesi S.B.E., İstanbul 2006, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.59.

³¹⁴ İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Bahar Matbaası, İstanbul 1973, s.290-291.

³¹⁵ Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s.265.

düşünce böyle bir kanun doğmasına neden olmuştur. Verginin hedefi tarım ürünlerindeki artışlardan yararlanan kesimdir.³¹⁶

Vergi oranının % 8 olarak tespit edilmesi nedeniyle daha çok küçük ve geçimlik tarım yapan kitle etkilenmiştir. Buna rağmen 21 Mart 1944'te kanunun isteneni vermediği öne sürülerek oran % 10'a çıkarılmış ve buna tepkiler büyük olmuştur. Yapılan yoğun eleştirilere karşı Ş. Saraçoğlu: *"Biz bu toprak mahsullerinden alacağımız vergiyi eski aşara benzetmemek için elden gelen bütün gayreti sarf etmiş bulunuyoruz... Getirmiş olduğumuz kanunun köylü üzerinde ağırlık hissedebileceğini itiraf etmekle beraber ilk fırsatta bu ağırlığı kaldırmak veya bu ağırlığı çekenleri mükafatla karşılamak karar ve niyetindeyiz"* açıklamasında bulunmuştur.³¹⁷

Basın ise Toprak Mahsulleri Vergisinin zorunlu bir uygulama olduğunu vurgulamaktadır. Bu zorunluluk tıpkı Varlık Vergisinde olduğu gibi, savaş koşullarının ekonomik zorlukları ile gerekçelendirilmiştir. Örneğin Ulus gazetesi bu yeni kanunu yorumlarken temkinli davranmakla birlikte karşı bir tavır da sergilememiştir.³¹⁸

Uygulandığı 3 yıl boyunca umulan ölçüde tahsilat yapılamamış, nitekim 1.200.000 ton hububat tahsili beklenirken ancak yarısı kadar hububat toplanabilmiştir. Toplam aynı ve nakdi tahsilatın toplamı 192 milyon lirayı geçmemiştir. Bu verginin sonucu sadece bir ekonomik başarısızlık olmamış, daha sonra kabul edilecek olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile birlikte büyük toprak sahiplerini CHP'den soğutan ve Demokrat Partiyi hazırlayan nedenlerden birisi olmuştur.³¹⁹

³¹⁶ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Yay. Ankara 1995. s.295.; Taner Timur, *a.g.e.*, s.290.

³¹⁷ Çavdar, *a.g.e.*, s.382-383.

³¹⁸ *Ulus*, 18 Mayıs 1943.

³¹⁹ Timur, *a.g.e.*, s.190.

Bu vergi ayrıca Aşar'ın kaldırılmasından sonra tarıma yönelik büyük çaptaki ilk dolaysız vergi olması nedeniyle iktisat politikasında önem taşımaktadır.³²⁰

3.4. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Cumhuriyetin ilanından 1950'lere kadar kırsal ve kentsel nüfus oranlarında önemli bir değişme olmamış nüfusun % 81,5'i kırdada ve küçük yerleşim merkezlerinde yaşamaktaydı. Bu nüfusun büyük bölümü bitkisel üretimden geçimini sağlamaktaydı. Gerek ekilen arazi oranında ve gerekse üretim hacminde ve verimlilikte önemli bir ilerleme gerçekleştirilememişti. İşletilebilen topraklar tarıma elverişli arazinin 1934'te 17,9'u, 1944'te % 21,9'u kadardı.³²¹ Bu dönemde nüfusun yaklaşık 4/5'inin kırsal kesimde yaşadığı göz önüne alındığında ekilebilir alanların artırılmamasının önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

1937 yılı Türkiye'de köylü ve toprak sorunlarının yoğunlukla ele alındığı yıldır. İsmet İnönü CHP Meclis Grubunda: *"Toprak, mahsulünü ancak bir vaziyette verir. Bu vaziyet de, o toprağın, işleyeninin malı olmasıdır. Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı, her türlü tasavvurun, tahminin üstündedir. En ziyade toprağı taksim edilmiş, en mamur yerlerimizde bile köylünün yarısına yakın bir miktarı topraksızdır. Hiçbir vakit, hiçbir adamın malını gelişigüzel zaptetmek fikrinde değiliz. Fakat köylüyü de hiçbir surette, ilelebet topraksız kalmaya mahkum eden dar çerçevede bırakmaya razı olamayız."*³²² derken Meclisteki destek alkışlarına rağmen İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılmasından sonra bu konular üzerinde pek durulmamıştır. Atatürk'ün hayatta iken beklediği reform arka plana atılmıştı.

³²⁰ Boratav, a.g.e., s.266.

³²¹ Gülöksüz Yiğit-Gülöksüz Güven, **Kırsal Yapı**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, s.1246; Kazgan Gülten, **"Tarım"**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 9, s.2426.

³²² Bila, a.g.e., s.68.; Timur, a.g.e., s.192 ;Aydemir, a.g.e., C.2, s.322, Avcıoğlu a.g.e., s.490;

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak 1939 sonunda katıldığı Ziraat Kongresinde yaptığı konuşma yazar Yunus Nadi tarafından hükümetin köy davasını “*esaslı şekilde halletmeğe*” kararlı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.³²³ Ancak sorunun Meclis'te ele alınması için, II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle dış politika konularının daha ön plana geçmesi dolayısıyla 1945 yılına kadar beklenilecektir. Bununla birlikte meselenin geciktirilerek on yıl sonra 1945'te ele alınmasını Köy Enstitülerinin ilk mezunlarını vermesine bağlayan yazarlar da bulunmaktadır. CHP içerisinde Toprak Kanununa ve Köy Enstitülerine karşı olan bir kesimin varlığı eskiden beri bilinmektedir. Hatta Köy Enstitüleri ile ilgili yasanın Mecliste onaylanması sırasında Adnan Menderes ve bazı arkadaşlarının oylamaya katılmadıkları görülmüştür. Yine aynı gruptan Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'da Köy Enstitülü öğretmenlerin yetkilerini eleştirmiştir.³²⁴

1940'dan beri Milli Korunma Kanunu gibi, tarımdan tarım dışına kaynak aktarımını sürdürebilmek maksadıyla çıkarılan ve küçük çiftçileri zor duruma sokan yasalar³²⁵ ve 1942 tarihli tarımsal ürün fazlasının devlete satılmasını zorunlu kılan “*Yüzde 25 Kararı*”³²⁶ köylülerin iktidara olan desteğinin azalmasına yol açmıştı. Bu nedenle hükümet, topraksız ve az topraklı köylüye toprak dağıtımını yoluyla desteğini sağlama yoluna gitmiştir.³²⁷ 1924'de tarım bakanı olan Raşit Hatiboğlu, toprak meselesini yeniden Türkiye'nin gündemine sokmaya çalışmıştır. 9 Ağustos 1942 ve 10 Ağustos 1942 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde toprak reformuna ilişkin haberler yer almıştır. Ancak savaş koşulları nedeniyle şartlar toprak reformuna elverişli değildir.

Toprak Kanunu tasarısı Meclis gündemine gelmeden evvel devlete ait topraklardan bir kısmı yaklaşık 116.000 kişiye dağıtılmıştır. 1944 yılı sonunda yeniden gündeme gelen Toprak Kanunu basında tartışılmaya başlanmıştır.³²⁸

³²³ Avcıoğlu **a.g.e.**, s.489; Timur, **a.g.e.**, s.191.

³²⁴ Ekinci, **a.g.e.**, s.291.

³²⁵ Timur, **a.g.e.**, s.179-180, Boratav, **a.g.e.**,s.251.;Tezel, **a.g.e.**, s.256.

³²⁶ Pamuk, **a.g.m.** s.27.; Koçak, **a.g.e.**, s. 412-413, Timur, **a.g.e.**, s.184.

³²⁷ Kazgan, **a.g.m.**, s.2426.

³²⁸ **Cumhuriyet** 6 Aralık 1944.

Savaş yıllarında yoksullaşan kırsal kesimle olan bağlarını kuvvetlendirmek isteyen hükümet konuyu, 1945 yılının Ocak ayında TBMM'nin gündemine getirmiş, komisyonda yapılan görüşmelerden sonra Mayıs ayında Mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Taner Timur'a göre, Toprak Kanununun iki amacı vardır. Birincisi büyük toprak sahiplerinin siyasi gücünü kırmak, ikincisi ise toprak mülkiyetini üretimi artıracak biçimde yeniden düzenlemektir. Kanunla Anadolu'da üretimin düşmesine yol açan ortakçılık sistemi kaldırılmak istenilmiştir.³²⁹ Tarım Bakanı Hatiboğlu'na göre de ortakçılık sisteminin yok edilmesi gerekmektedir.³³⁰ Kanunun 1. maddesinde de benzer ifadeler yer almaktadır.³³¹ Hükümet bu kanunla sermaye ve toprak vermek suretiyle yıllardır bağlarını kopardığı küçük ve orta sınıf köylülerle yeniden iletişim kurmaya çalışmaktadır.

Daha Meclis görüşmeleri başlamadan, komisyon aşamasında tasarıya karşı çıkışlar başlamıştır.³³² Cumhuriyet'e göre toprak dağıtımı Anayasanın Halkçılık İlkesinin emridir. Tasarı üzerinde komisyon çalışmalarının devam ettiği günlerde Cumhuriyet'teki yazısında Yavuz Abadan gazetesinin yayın siyasetine uygun olarak tasarıyı "Toprak Anayasası" olarak değerlendirmiş,³³³ ülkede demokrasiyi sağlayacak önemli bir unsur olarak saymıştır.

Cihad Baban'da 1 Mart 1945'ten itibaren "Toprak Kanunu Üzerine Düşünceler" başlığıyla altı bölüm halinde görüş ve düşüncelerini yazmıştır. Cihad Baban'a göre, "37 vilayette yapılan incelemeler neticesinde 1.073.078 çiftçi ailesinden 61.008 ailenin hiç toprağının olmadığı ve 698.257 ailenin de yeter derecede arazi sahibi bulunmadığı", "Toprak Kanunun lüzum ve zaruretine herkes kanidir".³³⁴ Baban ayrıca tasarıdaki bazı kuşkularını uzun uzun dile getirmekte³³⁵ ve sonuçta tasarıya destek vermektedir.³³⁶

³²⁹ Timur, **a.g.e.**, s.197.

³³⁰ **A.g.e.**, s.197-198.

³³¹ **Düstur**, 3. Tertip, XXXVI, 1169, Timur, **a.g.e.**, s.198-199.

³³² **Cumhuriyet**, 1 Şubat, 1945.

³³³ **Cumhuriyet**, 8 Şubat, 1945.

³³⁴ **Cumhuriyet**, 1 Mart 1945.

³³⁵ **Cumhuriyet**, 7 Mart 1945.

³³⁶ **Cumhuriyet**, 9 Mart 1945.

Komisyonunda görüşülmeye başlanan tasarı üzerinde yapılan değişiklikler ele alınan aslından uzaklaşma tehlikesini gündeme getirmiştir. İnönü ve Saraçoğlu'nu telaşlandıran bu gelişme üzerine tasarımı kurtarmak amacıyla Çankaya'ya çağrılan Kütahya milletvekili Alaattin Tiritöglü tarafından müsveddesi yapılan ve İnönü'nün kendi yazısı ile düzeltmelerde bulunduğu ve tasarının en önemli bölümünü oluşturan 17. madde oluşturulmuştur. Bu maddeye göre: *“Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede, 39. Madde gereğince dağıtılmaya esas tutulan miktarın 3 katı ve kendi seçtiği yerde sahibine bırakılmak suretiyle, yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak suretiyle kamulaştırılır. Sahibine bırakılacak arazi 15 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15 ve 16. Madde hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz.”*

Kanun tasarısının komisyonunda görüşülmesi esnasında, Cumhurbaşkanı, CHP Değişmez Genel Başkanı ve Milli Şef İnönü'nün benimsediği bir kanuna, yani dolaylı olarak ona karşı ilk sert çıkışlara tanık olunmaktadır. Tasarı özellikle 17. Madde dolayısıyla büyük toprak sahiplerinden tepki toplamıştır. Bu madde, toprağın yetmediği yerlerde topraksız ve az topraklılara dağıtılmak üzere 50 dönüme kadar arazinin kamulaştırılabileceğini öngörmektedir. 17. Madde komisyonunda 2 kez görüşülerek son şeklini almasına rağmen hükümet baskısıyla ve iç tüzük hükümlerine aykırı olarak üçüncü defa görüşülmek istenmiştir.³³⁷

Tasarıya itiraz edenlerin başında gelen Adnan Menderes söz alarak sert bir konuşma yapmış ve *“Orta arazinin kamulaştırma dışında kalabilmesi için konulan şartlar o kadar ağırdır ki... Türkiye’de bu şartları haiz bir veya iki orta işletme”* bulunabileceğini belirtmiş, kendi arazilerini kamulaştırma dışında tutmanın mücadelesini vermiştir.³³⁸ Menderes bu konuşmasıyla maddenin değişmesini sağlayamamış ancak CHP içinde oluşmaya başlayan muhalefet harekete etrafında kümelemeye başlamıştır. Toprak kanunu ile ilgili tartışmalar

³³⁷ Timur, a.g.e., s.199; Ekinci, a.g.e., s.292.

Meclisteki muhalefeti ortaya çıkarması bakımından önem taşımaktadır.³³⁹ Hikmet Özdemir, Menderes ve arkadaşlarının kanun tasarısının Meclis görüşmeleri ve sonrasında ortaya koydukları muhalefet hareketini, 1923'ten beri devlet eliyle oluşturulmaya çalışılan Türk burjuvazisinin tek başına iktidara talip olabileceğinin habercisi olarak değerlendirmiştir.³⁴⁰

Kanun tasarısının, kamulaştırmaların gerçek bedel üzerinden değil de arazi vergisine matrah olan değere orantılı olarak yapılacağını öngören 21. maddesi de tıpkı 17. madde gibi büyük toprak sahiplerinin direnişiyle karşılaşmıştır. Maddeye Refik Koraltan itiraz etmiş, Adana bölgesi milletvekillerinin bir kısmı da direnişin içinde yer almıştır. Eskişehir'den büyük çiftçi Emin Sazak etkili bir mücadele verirken Diyarbakır'dan Şeref Uluğ ve arkadaşları keza bu cephede yer almışlardır.³⁴¹

Kanunun gerekçesinde Türkiye'de çiftçiliğin sosyal yapısını yansıtan cümleler yer almıştı. Cumhurbaşkanı İnönü bu iş üzerinde alışılmamış bir heyecan gösterirken *"Batakçı toprak ağasının kökünü kazıyacağım.."* sözleri bir söylenti olarak yayılmıştır.³⁴² Aydemir'in anlattığına göre İnönü tasarımı o derece içten destekliyordu ki, *"Toprak Kanunu istemiyen parti benim partim değildir."* diyordu.³⁴³

CHP'nin yayın organı konumundaki Ulus gazetesinde de Cumhuriyet'te olduğu gibi kanun tasarısını baştan beri destekleyici yazılara yer verilmiştir. Başyazar Falih Rıfkı Atay tasarımı dolayısıyla *"Cumhuriyet tarihinde Yedinci Meclisin adını ebedileştirecek bir rejim ve devrim davasının ele alındığını, toprak meselesini başarma yolunda olduğumuzu"* yazıyordu.³⁴⁴

³³⁸ Cem Eroğul, **Demokrat Parti ve İdeolojisi**, İmge Yayınları, Ankara 1990, s.10.; Timur, **a.g.e.**, s. 199; Aydemir, **a.g.e.**, s.345;

³³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s.116; Koçak, **a.g.e.**, s.136.

³⁴⁰ Hikmet Özdemir, **Türkiye'de Köylü Politikası**, Ekin Belleten, Yaz Sayısı, 1988, s.148.

³⁴¹ Aydemir, **a.g.e.**, s.117.

³⁴² Aydemir, İkinci Adam, C.2, s.345; Avcıoğlu, **a.g.e.**, C.1, s.492.

³⁴³ **A.g.e.**, s.348; Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 495.

³⁴⁴ **Ulus**, 24 Ocak 1945.

Meclis gündemine Ocak ayında alınan Toprak Kanunu tasarısı komisyonda görüşüldükten sonra 14 Mayıs'tan itibaren Genel Kurulda görüşülmeye başlanmıştır. İnönü tasarının görüşüldüğü günlerde 19 Mayıs törenlerinin açılışında, gençliğe hitaben yaptığı konuşmada Toprak Kanunu'na verdiği önemi şöyle ifade etmektedir:

“Topraksız köylüye işleyeceği toprağı kendi malı olarak temin etmek, bugün başarmak üzere olduğumuz bir teşebbüstür. Bundan da, Türk milletinin ileri ve kudretli olması için büyük ümidler besliyoruz. İşliyen köylünün bütün emeğinden ve kazancından tamam olarak kendi ailesinin faydalanması ve kendi öz toprağını verimli ve bayındır kılması, Türk milletinin son 20 sene içindeki hayırlı inkılâbları arasında en üstte göze çarpan parlak eserlerden biri olacaktır.”

Mecliste görüşülmesine sert tartışmalarla başlanan tasarı hakkında Adnan Menderes ilk gün yaptığı konuşmasında, dünyadaki demokratik gelişmelere dikkat çekerek son zamanlarda göz yumulan siyasal tartışmaların, tasarının Meclise gelmesiyle durduğunu belirtmiştir.³⁴⁵ Yine Tasarı aleyhine yaptıkları sert konuşmalarıyla Refik Koraltan³⁴⁶ ve Emin Sazak'da³⁴⁷ yaptığı konuşmalarıyla muhalefet ediyorlardı. Basın Meclis'te yapılan tartışmalara ayrıntılı bir biçimde yer verirken, Cumhuriyet'te Nadir Nadi “Toprak Kanunu Mecliste” başlıklı makalesinde tasarıyı destekleyen görüşlerine yer veriyordu.³⁴⁸

Komisyonunda olduğu gibi 17. maddenin görüşülmesi Genel Kurul'da da oldukça geniş tartışmalara yol açmıştı.³⁴⁹ Nihayet Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 1 Haziran 1945'te yürürlüğe girmiştir.³⁵⁰ Tasarı kanunlaştıktan sonra Cumhuriyet Gazetesi başından beri destek verdiği Toprak Kanunu için “Köylü

³⁴⁵ TBMM T.D., D.VII, C.17, T.2, (16.5.1945) 55.B. s.111-117.

³⁴⁶ TBMM T.D., D.VII, C.17, T.2, (16.5.1945) 54.B. s.70.; **Ayn Tarihi**, No:138, Mayıs 1945, s.34.

³⁴⁷ TBMM T.D., D.VII, C.17, T.2, (15.5.1945) 54.B. s.80-81.; **Ayn Tarihi**, No:138, Mayıs 1945, s.33-35.; **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1945, 17 Mayıs 1945; İkinci, **a.g.e.**, 293-294.

³⁴⁸ **Cumhuriyet** 16 Mayıs 1945, 6 Haziran 1945.

³⁴⁹ **Cumhuriyet** 3 Haziran 1943.

³⁵⁰ **Düster** 3 Tertip, XXVI,s,1169; **Cumhuriyet** 12 Haziran 1945, Feroz Ahmad, **Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.VII, s.1995.

Sevinç İçinde” başlığını kullanırken,³⁵¹ Nadir Nadi, “*Toprak Kanunu Türk Milletine Hayırlı Olsun*” diyerek, yaşanan tartışmalar için “*Fırtınaların büyüklüğü hamlelerinde büyüklüğüne işaret sayılır*” ifadesini kullanmıştır.³⁵²

Büyük tartışmalara yol açan 17. madde, kanunun diğer bazı maddeleri gibi hiçbir zaman uygulanamayacaktır. Kanun çıktığında artık Türkiye’de çok partili rejim çalışmaları başlamış Celal Bayar, Adnan Menderes ve arkadaşları Demokrat Parti’yi kurmuşlardı. Ölü doğan kanunun derhal değiştirilmesi yoluna gidilmiş, Tarım Bakanı R. Hatiboğlu Ağustos 1945’de görevinden ayrılırken yerine, Toprak Kanuna baş muhalif ve büyük bir toprak sahibi olan Cavit Oral getirilmiştir.³⁵³ Yeni Bakanın Düzce’de söylediği, toprak reformunun uzun seneler içinde gerçekleştirilebileceği sözlerinden, kanunun uygulamasında acelesi olmadığı anlaşılmıştır. Bu sözlerden kanunu akıbeti hakkında fikir yürütmek güç değildir.

Kanunun uygulamasına öncelikle devletin kendine ait köylerden başlanılmıştır. Uygulamaya Urfa İlinin merkez ilçesinde başlanmıştır.³⁵⁴ Bu uygulamadan elde edilecek sonuçlara göre diğer illerde de çalışma başlatılacaktır.³⁵⁵

Kanunun uygulaması 1947-1950 yılları arasında 1.463.837 dönüm boş devlet arazisinin toprak topraksız köylüye dağıtımıyla sınırlı kalmış büyük toprak sahipleri hiçbir surette kanundan etkilenmemiştir. 1950’ye gelindiğinde toprağın hala % 26.3’ü büyük ailelerin % 1.6’sının elinde bulunuyordu. Ailelerin % 83.5’i ise 100 dönümden küçük işletmelerde toprağın % 37.7’sini işletiyorlardı.³⁵⁶ Tarım Bakanı Cavit Oral’ın CHP iktidarının sonuna doğru hazırladığı değişiklik kanunu Meclise geldiğinde Toprak Kanunu uygulama gücünü tamamen yitirmişti. Görüşmeler sırasında değişikliğin CHP Kurultayında belirlenen esaslara aykırı olduğu yönünde görüşler ileri süren

³⁵¹ **Cumhuriyet** 13 Haziran 1945.

³⁵² **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1945.

³⁵³ Aydemir, **Menderes’in Dramı**, s.119; Avcioğlu, **a.g.e.**, s.496.

³⁵⁴ **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1946.

³⁵⁵ **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1946, 28 Kasım 1946.

üyelerle Tarım Bakanı arasında tartışmalar yaşanmıştır.³⁵⁷ Sonuçta değişiklik kanunu olumlu sonuç vermiş ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu amacından uzaklaştırılmıştır. 1950 yılında yapılan değişiklikle de beş yıl önce verilenler, uygulama şansı bulamadan geri alınmış ve büyük toprak sahiplerinin arazilerinin kamulaştırılması önlenerek Kanunun kamu arazilerinin dağıtılması suretiyle uygulanmasının yolu açılmıştır.³⁵⁸

CHP'nin bazı ileri gelenleri bu değişikliği yaparlarken, yakında gidilecek seçimlerde toprak ağalarının ve onların emrindeki kalabalıkların CHP'ye oy vereceklerini sanmışlardı ama seçim sonuçları CHP yönetimini yanıltmış ve 14 Mayıs 1950'de CHP iktidarı kaybetmiştir.³⁵⁹

3.5. 1945 Bütçe görüşmeleri

1945 yılı bütçe tasarısı üzerinde başlayan görüşme muhalefeti ortaya çıkardığı gibi muhalefetin öncülerini de belli etmişti. Bütçe kanunu üzerinde ilk muhalefet konuşmasını Eskişehir Milletvekili Emin Sazak yaptı. Sazak ekonomik ve mali yönden bütçe üzerindeki tenkitlerinin yanısıra, sanayide özel teşebbüsün desteklenmediğini, devletçiliğin kişinin yetişemeyeceği işler için konulmasına karşın şimdi kişilerin yetişemeyeceği sınıra götürüldüğünü söylüyordu.³⁶⁰ Söz alan Yusuf Hikmet Bayur'da savaşta tarafsız kalmayı başaran Hükümeti överek başladığı konuşmasını ekonomik konularda yaptığı ağır eleştirileriyle bitirdi.³⁶¹

³⁵⁶ Gülöksüz-Gülöksüz, **a.g.m.**, s.1247.

³⁵⁷ **Cumhuriyet**, 23 Mart 1950.

³⁵⁸ **Düstur**, XXXI, 1899-1901, Aydemir, **a.g.e.**, s.119; Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, s.264.

³⁵⁹ Aydemir, **İkinci Adam (1938-1950)**, s.349.

³⁶⁰ **TBMM T.D.**, D.7, C.17, T.2, (21.5.1945), 58. Birleşim, s.214-217; **Ulus**, 22.5.1945,

³⁶¹ **TBMM T.D.**, D.7, C.17, T.2, (21.5.1945), 58. Birleşim, s.217

Görüşlerini belirtmek için kürsüye gelen Adnan Menderes ise kanunun çelişkili durumlarını değerlendirerek, karşılaşılan bütün aksaklıklar “... *dünya da yeni açılmakta olan safhanın gereklerine ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunduğu taktirde hiç de uygun olmayan bu durum düzelecektir*” demiştir.

Başvekil Şükrü Saraçoğlu ise yapılan konuşmalara cevaben “Milli Mücadeleden sonra hızlı bir kalkınma dönemine girildiğini, fakat savaş tehlikesi içinde olan Türkiye'nin ordu beslemek zorunda kaldığını ve devletin gelirlerinin büyük bir kısmının haklı olarak savunma harcamalarına ayrıldığını” belirterek bütçe tasarısını savunmaya çalıştı.³⁶²

Bütçe görüşmeleri bir hafta sürmüş, Refik Koraltan da yerinden yaptığı eleştirisinde Hükümet'e güvenin kalmadığını belirtmiştir. Böylece muhalefetin parti içinde taban bulduğu gerçeği ortaya çıkmıştır.

29 Mayıs'ta yapılan oylamada bütçeye 7 red oyu verilmişti. Hikmet Bayur'un bu sonuç hakkında yaptığı konuşmasında sonucun hükümete güven sayılamayacağını söylemesi üzerine Başbakan Saraçoğlu TBMM'nin açık görüşünü istemiş, bu kez Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker bütçeye red oyu vermişlerdir.³⁶³

CHP içerisindeki muhalefet hareketini ortaya çıkaran asıl önemli gelişme ise Toprak Kanunu Tasarısının görüşülmesi sırasında yaşanmıştır.

3.6. Dörtlü Takrir

ÇTK'nun çıkarıldığı ve bütçe görüşmelerinin yapıldığı günlerde muhalefetin gerçek niyeti ortaya çıkmaya başladı. TBMM görüşmelerini

³⁶² TBMM T.D., D.7,C.17,T.2, (21.5.1945), 58. Birleşim Ankara 1945, s.233.

³⁶³ Cumhuriyet, 30 Mayıs 1945; Vatan, 30 Mayıs 1945, Ulus, 30 Mayıs 1945.

değerlendiren Saraçoğlu, Hükümette kısmi değişikliğe gitti. CHP yönetiminin geri adımları, muhalefet kadrosunu büsbütün cesaretlendirmişti.³⁶⁴

CHP içerisindeki muhalefetin dört lideri Celal Bayar, Aydın Menderes Refik Koraltan ve Fuad Köprülü 7 Haziran 1945’de parti meclis grubu Başkanlığı’na dört imzalı bir önerge verdiler.³⁶⁵ Önergede *“Türk ulusu içinde demokratik usullerin, daha geniş şekilde uygulanması istenmekte; Atatürk döneminde kabul edilen ve uygulanan Anayasa’nın II. Dünya Savaşı sırasında siyasi hak ve hürriyetleri daha da sınırlandırdığı; Türk Anayasasının başlangıçtaki demokratik ruhundan gittikçe uzaklaştırıldığı belirtilmektedir.”*³⁶⁶

Takrifle, ikinci dünya savaşı sonrası dünyada demokrasi yolunda bir uyarının başladığını ve bunun teminat bağlandığını, halkın politik hak ve özgürlüklerini daha ilk Anayasanın gerektirdiği genişlikte kullanabilmelerinin zamanı geldiğini ve bir an evvel bunun gerçekleştirilmesi gerektiğini bildiriyorlardı. Önergenin sonunda da demokrasinin gerçekleşmesi için gereken tedbirler belirtiliyor, *“Meclis denetiminin Anayasanın şekline değil, ruhuna da tam olarak belirlenmesini sağlayacak tedbirlerin alınması; yurttaşların politik hak ve özgürlüklerini, daha ilk Anayasanın gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri olanağının sağlanması ve bütün parti çalışmalarının, yukarıdaki esaslara tam uygun bir şekilde yeni baştan düzenlenmesi.”*³⁶⁷

Görölmüştür ki, önerge sahipleri Türkiye’nin çok partili rejime girmesini istiyorlardı. Bu takrile imza koyan dört milletvekili takrirlerinin açık oturumda konuşulmasını istemişlerdir. Buna karşın dörtlü takrir 12 Haziran 1945’te toplanan CHP Meclis Grubunda gizli oturumda okunup görüşüldü.³⁶⁸ Gizli oturumda sert tartışmalar yaşandı. Önergenin geri alınması yönündeki telkinlere karşın Celal Bayar *“Bu önerge geri alınmak için verilmemiştir.”* cevabını

³⁶⁴ **Akşam**, 1 Haziran 1945.

³⁶⁵ **Bila, a.g.e.**, s.150.

³⁶⁶ Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi** (1939-1945), Kaynak Yay. İstanbul 1974, s.365-369.

³⁶⁷ Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, (1946-1950), s.34.

³⁶⁸ **Cumhuriyet** 13 Haziran 1945; **Ulus**, 13 Haziran 1945; **Vatan**, 13 Haziran 1945; **Son Posta**, 13 Haziran 1945.

verdi.³⁶⁹ Önerge imza sahiplerinin muhalefeti ve geri kalanların oybirliğiyle reddedildi.³⁷⁰ 12 Haziran 1945 tarihinde önergenin reddi hakkında yayınlanan bir bildiri ile önergenin reddedilmesi, bu tür taleplerin usul açısından gruba getirilmemesi gereği ve kanun değişikliği tekliflerinin mecliste, tüzük değişikliği tekliflerinin ise kurultayda yapılması gerektiği gerekçeleriyle açıklanıyordu.³⁷¹

Dörtlü Takririn Parti Grubunda reddedilmesinden sonra, 17 Eylül 1945'te Celal Bayar milletvekilliğinden istifa etmiş, 22 Eylül'de toplanan CHP Divanı da, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'i "Vatan gazetesinde yayınladıkları yazıları parti prensiplerine aykırı bulunduğu gerekçesiyle partiden ihraç edilmiştir."³⁷²

Dörtlü Takririn verilmesi ve partiden ihraçların gündeme gelmesi yeni bir parti kurulması yolunu açmış oluyordu. Demokrasi yolundaki gelişmelere yön verecek önemli işaretlerden biri de, Cumhurbaşkanı İnönü'nün TBMM'nin açılışında 1 Kasım 1945 günü söylediklerinde yer alıyordu: *"Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partilerin de kurulması mümkün olacaktır."*

İnönü aynı konuşmada 1947 seçimlerinin tek dereceli olmasını dilediklerini, bu seçimlerde milletin çoklukla vereceği oyların gelecek iktidarı tayin edeceğini belirtmekteydi.³⁷³

Aralık ayının başında gazetelere, *"Parti kuruyoruz, bu muhakkaktır, fakat birkaç gün geçmeden tafsilat veremem"*³⁷⁴ diyen Celal Bayar 2 Aralık 1945'te

³⁶⁹ İsmet Bozdağ, (Der) Celal Bayar **Başvekilim Adnan Menderes**, Baha Matbaası, İstanbul, 1969, s.33.

³⁷⁰ **Ulus**, 13 Haziran 1945.

³⁷¹ Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1966, s.74.; **Ulus**, 13 Haziran 1945; **Son Posta**, 13 Haziran 1945.

³⁷² Nadi, **a.g.e.**, s.251.

³⁷³ Nadi, **a.g.e.**, s.275.

³⁷⁴ **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1945.

CHP'den ayrılmış³⁷⁵ ve 4 Aralık 1945 günü yeni parti kuracağını basına açıklamıştır.³⁷⁶ Bayar aynı günlerde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Çankaya Köşkünde bir yemekte görüşmüş ve ardından 85 maddelik tüzüğünü³⁷⁷ 7 Ocak 1946 ilgili makamlara göndererek Demokrat Partinin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Basın kanalıyla duyurulan parti tüzüğünde, serbest seçim, dini politikaya alet etmemek, özel girişime önem vermek, sendikaların kuruluşunu teşvik, gibi o günün önemli konuları yer alıyordu.³⁷⁸ Anayasa gereğince Türkiye'de kurulacak siyasi partilerin altı okta ifadesini bulan devrim ilkelerini benimsemek zorunluluğu iki parti arasında belirgin bir farklılığı engellemiştir. DP'nin CHP'ye kıyasla daha liberal bir niteliği bürünmek isteği göze çarpmaktadır. Bu nedenle çok partili hayata başlangıçta, tarafların sosyal, ekonomik görüş ve programlarında derinlemesine farklar bulunmamaktadır.³⁷⁹

³⁷⁵ **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1945. Yalman, **a.g.e.** s.1329; Koçak, **a.g.e.**, s.141.

³⁷⁶ **Cumhuriyet** 5 Aralık 1945; Yalman, **a.g.e.**, s.1329, Aydemir, **Menderesi Dramı**, s.127.

³⁷⁷ Eroğul, **a.g.e.**, s.12.

³⁷⁸ **Cumhuriyet** 8 Ocak 1946.; Aydemir, **İkinci Adam**, s.442.

³⁷⁹ Aydemir. **a.g.e.**, s.149.

IV. BÖLÜM

SİYASAL VE EKONOMİK ALANDA KÖKLÜ DÖNÜŞÜM

4.1. Çok Partili Siyasal Hayata Geçişi Sağlayan Faktörler

4.1.1. Dış Faktörler

İkinci Dünya Savaşında Türkiye, Alman üstünlüğünün sürdüğü 1941-1943 yıllarında, Almanya ile yakın ilişkiler kurmakla birlikte savaşın sonlarına doğru müttefiklerine yakınlaşmaya çalışmışsa da ilişkilerin düzelmesi pek kolay olmamış, ve savaş sonunda uluslararası arenada yalnız kalma kaygısını hissetmeye başlamıştı. Türkiye, bu dönemde Sovyetler Birliğinin 19 Mart 1945 tarihli notasıyla³⁸⁰ Doğu Anadolu'da toprak ve Boğazlarda üs talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Tek başına kendisini Sovyetler Birliği'ne karşı koruması mümkün olmayan Türkiye, bu tehdit karşısında doğal olarak Batının desteğini arama yolunu tutmuştur. Önce İngiltere'den destek arayan Türkiye, savaştan yıkılmış olarak çıkan İngiltere'den aradığı desteği bulamamıştır. Bunun üzerine Türkiye kendisine yardım edebilecek tek ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım sağlayabilmek için politikalar geliştirecektir.

Savaşı kazanan, Türkiye'nin de müttefiki olduğu hür dünya devletleri savaşın olumsuzluklarını ortadan kaldırmak ve yeni dünya düzenini hürriyet esasları üzerine kurmak için San Francisco kentinde bir araya gelerek Birleşmiş Milletler Teşkilatını kurma çabalarını başlattılar.³⁸¹ Konferansa 5

³⁸⁰ Notanın tam metni için bkz. **Aydın Tarihi**, no. 137'de Nisan 1945, s.63.; Koçak, **a.g.e.**, s.386.

³⁸¹ Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, İstanbul 1963, s.69-70.

Mart 1945'te resmen davet edilen Türkiye Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurucuları arasında yer aldı.

İsmet İnönü, Konferansa üçüncü delege olarak katılan Feridun Cemal Erkin'e konferans öncesinde şunları söylüyordu: *“Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı sizlere sorabilirler. Böyle bir soruya şöyle cevap verirsiniz: Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü reformların raylarını perçinleştirmek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra girmeyi istiyordu. Harbin ortaya çıkardığı çeşitli tehlike ve sorunlar buna imkan vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanının en büyük arzusudur.*³⁸²

İnönü konferanstan yararlanarak Batılı demokrat devletlere, Türkiye'nin çok partili siyasal yaşama geçişteki kararlılığını göstererek, Sovyet tehdidine karşı bu devletlerin desteğini kazanmak istiyordu. Konferansın sonunda 26 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletler Anlaşması imzalandı. İnsan Haklarını kabul eden Türkiye, bu anlaşmayı imzalamakla anlaşmanın demokratik prensiplerine uygun, daha hür ve demokratik bir rejime geçmeyi kabul ediyordu. Konferansa giden Türk delegesi, Reuters Ajansına verdiği demeçte; Türkiye'de, Cumhuriyet rejiminin siyasi bakımdan kesinlikle “model demokrasi” yolunda ilerlediğini, hatta bazılarının üstün bile olduğunu ve savaştan sonra Türkiye'de her türlü demokrasi cereyanlarının gelişmesine müsaade edileceğini söylüyordu.³⁸³

Konferansta Türkiye'nin demokratik düzene geçme konusundaki kararlılığını anlatmakla görevlendiren Ahmet Şükrü Esmer, gazetecilere verdiği demeçte; Birleşik Amerika'nın büyük bir devlet olup, zaferi sağlama konusundaki yardımının çok büyük olduğunu, gelecekte de çok büyük olan sorumluluğunu deruhte edeceğinden şüphe etmediklerini, bütün Birleşmiş Milletlerin ve bilhassa Türklerin, Amerikan milletine büyük hayranlık

³⁸² Ekinci, **a.g.e.**, s.270.; Şükrü Karatepe, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s.202

³⁸³ Ünal Oğuz, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s.123.

duydıklarını ve bu milletin iyi niyeti hakkında büyük itimat beslediklerini söyleyerek, Amerikan kamuoyuna sıcak mesajlar vermekteydi.³⁸⁴

San Francisco Konferansının ılımlı havasında etkilenen Türk basını da İkinci Dünya Savaşı öncesindeki Alman yanlısı tutumunu bırakarak, Liberalizmi öven görüşleri okuyucularına aktarmaya başladı. Tek parti rejiminin 1944 yılında basın üzerindeki baskıyı gevşetmesi üzerine Vatan ve Tan gibi gazetelerde; savaştan sonra ABD'nin kurulacak hükümet biçimlerine karışacağı ileri sürülerek, liberalleşme yönündeki talepler dile getirildi. Hatta devlet radyosunda yapılan bir konuşmada da Amerikalı devlet ve siyaset adamlarının görüşleri şöyle aktarılmıştır: *“Kurtarılan Avrupa memleketleri kendilerine uygun gelen demokratik müesseseleri seçeceklerdir. Fakat, demokratik hatta sadık kalacaklardır...Şayet herhangi bir memlekette bir şahsın yahut zümrenin diktatörce temayüller gösterdiği tespit edilecek olursa, üç büyük devlet ile diğer devletler, buna mani olacaktır...”*³⁸⁵

Savaş öncesinde Nazizmi ve Faşizmi öven, Liberalizmi ise küçümseyen CHP taraftarı basın,savaş sonrasında tutum değiştirerek yoğun bir biçimde Türkiye'nin demokrasi ile yönetilen bir ülke olduğunu, bu yüzden de her zaman Batı Bloğu'nun yanında yer aldığını, Savaş boyunca müttefik güçlere yardımcı olduğunu ancak Türk demokrasisinde bazı aksaklıklar varsa bunların giderilmesi için çaba gösterildiğini öne sürdü.³⁸⁶

Türkiye'nin Nazizme hayır dediğini yazan Hüseyin Cahit Yalçın devamında şunları söylüyordu: *“Amerikan kamuoyuna bu hakikati izah imkanı bulunduğu zaman hareket hattımızın dürüstlüğü teslim ediliyor ve hakkımız anlaşılıyor. Fakat Birleşik Amerika alışık olduğumuz büyüklükte bir memleket değil, koca bir kıtadır. Orada Türk görüşünü, Türk politikasını tamamen bir demokrasi ile idealinin aynı olduğunu usanmadan, bıkmadan, durmadan anlatmak gerekir”*³⁸⁷

³⁸⁴ Ekinci, **a.g.e.**, s.277.

³⁸⁵ Karaincioğlu, **a.g.m.**, s.267.

³⁸⁶ Yetkin, **a.g.e.**, s.242.

³⁸⁷ **A.g.e.**, s.244.

Missouri zırhlısının Türkiye'ye gelişini, ABD'nin dostluğunun bir işareti olarak algılayan Falih Rifki Atay, Amerika için şunları yazıyordu: *"Amerika'nın ne istediğini biliyoruz; hür, eşit ve egemen milletlerin güvenliğine dayanan harpsiz ve saldırısız, sadece ahlak ve kanun, bağlaşma ve anlaşmaların hüküm sürdüğü bir dünya... Böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkes, Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını da görür."* diyecek kadar abartılı nitelemelerde bulunuyordu.³⁸⁸

Savaşı demokrasi cephesinin kazanması bütün dünyada demokrasinin yayılmasında etkili oldu. Türkiye'de dünyayı etkileyen bu demokratikleşme akımına uymak zorundaydı. Bu faktörler demokrasiye geçiş çalışmalarını hızlandırdı.³⁸⁹ II. Dünya Savaşı sonrası diktatörlüğe dayanan tek parti yönetimlerinin gözden düştüğü, demokratik uygulamaların arttığı bir dönem oldu.

Amerikan idarecileri savaş sonrası ilk yıllarda Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmanın mümkün olabileceği kanaatindeydiler. Bu yüzden ABD, Türkiye'nin yardım taleplerine hemen yanıt vermedi. Ancak Sovyetler Birliği'nin Yalta Konferansında alınan kararlara uygun hareket etmemesi,³⁹⁰ Orta Doğuda üstünlük kurma çabaları, Doğu Avrupa'daki komünist propagandaları ve batı ülkeleriyle işbirliği yapmaması Amerikalı idarecileri tedirgin etmeye başladı. Amerikalılara göre Sovyetler Birliği'nin amacı İran'ı kontrolü altına aldıktan sonra Yunanistan ve Türkiye'nin yönetimini ele geçirmek³⁹¹ ve böylece Orta Doğu'da üstünlük kurmaktı. Ayrıca boğazlarda üs sahibi olmak ve boğazları Sovyet donanmasına açarak Amerikan gemilerine kapatmak istiyorlardı. Sovyetler Birliği bunu gerçekleştirirse bu durum, batı dünyası için çok önemli olan Orta Doğu enerji kaynaklarının kaybedilmesi ve Orta Doğu ile batı dünyasının bağlarının kesilmesi anlamına gelecekti. ABD'nin bu durum karşısında Sovyetleri durdurmak için hızla harekete geçmesi gerekiyordu.

³⁸⁸ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Cilt IV, Ankara 1999, s.145.

³⁸⁹ Karpat, **a.g.e.**, s.123.

³⁹⁰ Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yay. İstanbul 2006, s.33-34.

³⁹¹ Haluk Ülman, **Türk Amerikan Münasebetleri**, Sevinç Matbaası, Ankara 1991, s.69-72.

Roosvelt'in ölümünden sonra ABD Başkanı olan Henry Truman da aynı düşünceyi taşıyordu.

ABD, Sovyetlere karşı ilk önemli çıkışını 1947 Mart'ında yaptı. Başkan Truman, Kongre'den Türkiye ve Yunanistan'a Sovyetlere karşı desteklenmesi için 400 Milyon Dolarlık bir bütçe verilmesini istedi.³⁹² Truman Doktrini olarak anılacak bu konuşma sonucu Kongreden kendisine yetki verildi.

Yardımanın başlaması için Türkiye ile ABD arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara'da anlaşma imzalandı.³⁹³ Truman Doktrini Türk dış politikası açısından devrim niteliğinde değişikliklere yol açarken Doktrini ABD ile sıcak ilişkilerin gelişmesine ve Sovyet isteklerine karşı durulmasına yardımcı bir unsur olarak değerlendiren Türkiye, Sovyetler Birliğinin Orta Doğu'da izlediği politikalar karşısında, İngilizlerin de etkisiyle 1940'lı yılların sonlarından 1960'lı yıllara kadar, bütünüyle Batı ve özellikle de ABD paralelinde bir dış politika yürütmeye başlamıştır.

Türkiye, aynı yıllarda Truman Doktrini yanında Marshall Planı çerçevesinde ABD'den ekonomik yardım aldı. 1948-1952 yılları arasında alınan bu ekonomik yardım da Türkiye açısından önemli sonuçlar doğurdu. Amerika'lı uzmanların görüşleri çerçevesinde yardımları % 60'ı tarım alanında kullanıldı. Böylece, 1950'lerin başlarında Türkiye, dünyanın önde gelen buğday üreticilerinden biri olurken, diğer yandan tarım aletlerinin de yurtdışından ithali nedeniyle, bakım onarım ve yedek parça maliyetleri Türkiye'nin dış ticaret dengesini olumsuz etkiledi. Bu durumda yardımla gelen miktarın büyük bölümü dolaylı olarak ABD'ye geri döndü.

Tüm bunlarla birlikte Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Planı sürecinde Amerika'dan aldığı destekle Sovyet taleplerini geri çevirebildi. Bu süreç, bir dönem için Sovyetler Birliğine karşı Türkiye'nin güvenliğini sağladı.

³⁹² Konuşmanın tam metni için bkz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s.152-158.; **Cumhuriyet**, 13 Mart 1947. **Ulus**, 14 Mart 1947, 15 Mart 1947.

³⁹³ **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1947.; **Düster**, III. Tertip, Cilt 28, s.1485-1488.

Yapılan askeri yardımlarla o günlerin koşullarında Türkiye’de ordunun modernizasyonun sağlandı.³⁹⁴ Ayrıca tarıma yapılan yatırım tarım teknolojisinin gelişimine ve ürün artışına imkân tanıdı.

Türkiye’de çok partili siyasi hayatın oluşumunda dış etkenler önemli olmakla birlikte, zorlayıcı ve baskıcı bir biçimde olmamıştır. Buna rağmen bu durumun Amerika’ya şirin görünmek isteyen CHP’nin bir taktiği olduğu düşüncesini taşıyanlar çoğunluktadır. Bu dönemde Amerikan dostluğunun milli bir gelenek haline gelmesine çalışıldığı da inkâr edilemez.³⁹⁵ Savaşın getirdiği ekonomik ve siyasal sıkıntılardan Türkiye fiilen savaşa girmediği halde doğrudan etkilenmiş ve hükümete karşı muhalefetin güçlenmesinde önemli rol üstlenmiştir.

4.1.2. İç Faktörler

Türkiye II. Dünya Savaşının meydana getirdiği problemlerin siyasi sonuçlarını savaşın sonunda bütün ağırlığı ile yaşamaya başlamıştı. CHP’nin yaptığı uygulamalar hükümete ve partiye karşı sessiz ama giderek artan bir muhalefetin doğmasına yol açtı. CHP’ye karşı muhalefetin oluşmasını etkileyen sebepleri birkaç başlık altında inceleyebiliriz.

a) Ekonomik Nedenler:

Savaş süresince yapılan askeri harcamalar ülke ekonomisini derinden sarsmıştır.³⁹⁶ Savaş yılları boyunca halk pahalılık, yokluk ve çeşitli suistimallerle karşılaşmıştı. Savaşa katılmayan ülkede, savaşa katılan ülkelere bile görülmeyen derecede pahalılık, ihtikar ve spekülasyonlarla

³⁹⁴ Barış Ertem, **Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı**, B.Ü.S.B.E. Dergisi, Cilt 12, Sayı: 21, Haziran 2009, s.377-397.

³⁹⁵ Köseoğlu, **a.g.e.**, s.232

³⁹⁶ Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi** (1923-1950), s.162.

karşılaşılırdı. Bu yüzden CHP hükümetine karşı artan bir hoşnutsuzluk oluşmuştur.³⁹⁷

Bazı yerel birimlerin idarecilerinin kendilerine sağladığı nüfuz, merkezi teşkilattaki ayrıcalıklı zümreyi gölgede bırakacak seviyededir.³⁹⁸ 18 Ocak 1940 tarihinde Milli Korunma Kanununun çıkarılması ekonomi üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş,³⁹⁹ 1942 yılında Varlık Vergisi çıkarılmıştı. Varlık Vergisinin tüccar, emlak sahibi, büyük toprak sahiplerinden alınmaya çalışılması CHP içindeki toprak sahipleri ile CHP'nin yollarının ayrılmasında önemli bir etki yapmıştı.

Muhalefeti artıran bir başka durum ise mahsulün savaş içinde tarlada tahmin yoluyla vergilendirilmesiydi. Görevlendirilen memurların hububatın kıt olduğu dönemde yaptıkları suistimaller halkın sıkıntılarını artırmıştır.⁴⁰⁰ 16 Nisan 1944 tarihli Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile ortaya çıkan bu durum küçük köylü ile hükümeti karşı karşıya getirmiştir.

CHP'yi ekonomik istikrarın sağlanamaması, Devletçilik Politikasının olumsuz etkileri ve Tek Parti Meclisinin almış olduğu kararları yukarıdan aşağı baskıcı bir biçimde uygulaması yıpratmıştı.⁴⁰¹

b) Sosyal Nedenler:

1945 yılında toplam nüfusun % 83'ü köylerde oturuyordu.⁴⁰² Sosyal sorunlardan en fazla etkilenen kesim toplumun çoğunluğunu oluşturan köylü kesimi olmuştur. Tek parti iktidarının jandarma vasıtası ile köylü üzerindeki baskısı artmış, köylü tarifi güç bir hürriyetsizlik dönemi yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde milletin efendisi köylü; jandarma ve tahsildardan, yol ve tarım

³⁹⁷ Rıfki Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, Olgaç Yay. Ankara 1979, s.25-26.

³⁹⁸ Köseoğlu, **a.g.e.**, s.239.

³⁹⁹ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.246.

⁴⁰⁰ Burçak, **a.g.e.**, s.29-30.; **Aynı Tarihi** No. 130, Mayıs 1945. s.95.

⁴⁰¹ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, Cumhuriyet Yay. İstanbul 1962, s.189.

⁴⁰² Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal Ekonomik Kültürel Temelleri**, Afa Yay., İstanbul 1967. s.91.

ürünleri vergilerinden yakınmıştır. Köylü ekonomik sıkıntının baskısı üzerine binince acil ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuştur.⁴⁰³

İşçi kesiminde de iş güvenliği, sosyal şartların iyileştirilmesi ve sağlık konularında, 1945 yılına kadar çağdaş bir düzenleme yapılmış değildi. Bu çağdaş düzenlemeyi gerçekleştirmek için 27 Haziran 1945 tarihinde Sendikalar Kanunu çıkarılmış, 22 Temmuz 1945'te Çalışma Bakanlığı kurulmuş, ancak bu girişimlerde işçi ücretlerinin iyileştirilmesinde etkili olmamıştır.⁴⁰⁴

Duruma iş dünyası açısından bakıldığında iş adamları, büyük toprak sahipleri, savaş içerisinde hükümetin çıkardığı Varlık Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uygulamalarından büyük ölçüde rahatsız olmuşlardır. ÇTK tasarısı 1945 Mayıs'ında 7 aylık bütçe görüşmeleri sırasında yoğun eleştiri almıştır. Tasarı, 11 Haziran 1945'te kanunlaşmış fakat kanun hayata geçirilememiştir. Bu uygulamalar toplumun bu kesimini mevcut iktidara karşı harekete geçiren önemli bir etken olmuş,⁴⁰⁵ ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri CHP'nin karşısına organize bir güç olarak çıkma hazırlıklarına başlamışlardır.

c) Siyasal Nedenler:

CHP'de 1939 yılında 5. Kurultayda "Müstakil Grup" adıyla bağımsız hareket eden bir grup oluşturuldu. 20 milletvekilinden oluşan, parti başkanlığına bağlı ve hükümeti eleştirme görevi olan bu grupla CHP örtülü muhalefetin varlığına izin vermiş görünse de bu milletvekilleri Şef'in görüşlerinin savunulması dışında iktidara karşı gerçek bir muhalefet yapamamışlardır.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Burçak, a.g.e., s.27.

⁴⁰⁴ Miñhat Atabay, **Çok Partili Dönemde Bir Muhalefet Partisi: Millet Partisi (20 Temmuz 1948-27 Ocak 1954)**, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, A.Ü.S.B.E, Ankara 1991, s.16.

⁴⁰⁵ Burçak, a.g.e., s. 34-35.

⁴⁰⁶ Karatepe, a.g.e., s.199-200.

19 Mayıs 1945’de İsmet İnönü verdiği nutukta, demokratik uygulamaların artacağını, hükümetin yaptığı işlerin iyi bir şekilde kontrol edileceğini belirterek, kendi ağzından çok partili hayata geçileceğinin işaretini verdi.⁴⁰⁷

Yurt dışında ve yurt içinde gelişen olayların etkisinin yanında, muhalif bir partinin kurulmasını Cumhurbaşkanı İnönü de istemiştir. 1945 Mayıs’ında TBMM gündemine gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve 7 Aylık Bütçe gibi iki önemli konunun görüşülmesi münasebetiyle yaşanan şiddetli tartışmalar yaşanırken 7 Haziran seçimleri için çalışmalar da hızla sürüyordu. Bu dönemde muhalefetin bir partileşmeye gitmesine kesin gözüyle bakılıyordu. 7 Aylık Bütçe görüşmeleri sonunda Başbakan Saraçoğlu’nun TBMM’den güven oyu istemesiyle düğüm çözüldü ve 359 milletvekilinin güven oyuna karşılık 7 muhalif milletvekili red oyu vermişti. Red oyu veren milletvekilleri içinde Recep Peker’in de yer alması CHP çevrelerinde şaşkınlık yaratmıştı.⁴⁰⁸ Bu grubu dağıtmak ve tehlikeyi çabucak atlatmak maksadıyla Hükümette hemen değişikliğe gidildi.⁴⁰⁹

CHP’nin etkisiz hale getiremediği Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, CHP Meclis Grubuna 7 Haziran 1945’te çok partili hayata geçişi engelleyecek yapıda olan kanun ve tüzüklerin değiştirerek, demokratik hayatı engellemeyecek duruma getirilmesi isteğini⁴¹⁰ içeren “Dörtlü Takrir”i verdiler. CHP içerisinde fırtınalar koparan takrir, İnönü’nün de talimatı doğrultusunda TBMM’de reddedilmiştir.⁴¹¹ İnönü bu nedenle bir açıklama yaparak, “muhalefeti parti içinde yapmamalarını, istiyorlarsa yeni bir parti kurmalarını ve mücadelelerini orada yürütmelerini” söylemiştir.⁴¹² Dörtlü Takrir’in reddiyle muhalif dört kişi parti içinde durumları güçleştiği için birlikte hareket etmek durumunda kalmışlardır.

⁴⁰⁷ Konuşmanın Tam Metni İçin bkz. **Ayın Tarihi**, Basın Yayın Umum Müdürlüğü, Mayıs 1945, Sayı: 138, s.53.

⁴⁰⁸ Koçak, **a.g.e.**, s.182.

⁴⁰⁹ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar** (1939-1954), Milliyet Yay. İstanbul 1977, s.290-291

⁴¹⁰ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s.10-11.

⁴¹¹ Barutçu, **a.g.e.**, s.309,

⁴¹² Karatepe, **a.g.e.**, s.204.

CHP 17 Haziran 1945'te yapılacak ara seçimlerde adayları kendisi belirlememiş⁴¹³ bir anlamda yumuşama politikası içerisine girmişti.

Ara seçimlerin yapılmasından sonra ülkenin yeni bir döneme girdiğini gösteren yeni bir durum yaşandı ve İşadamı Nuri Demirağ, 7 Temmuz 1945'te İçişleri Bakanlığına Milli Kalkınma Partisini kurmak için müracaat etti ve verilen izinle 22 Eylül 1945'te CHP'nin karşısında yeni bir parti resmen kurulmuş oldu.⁴¹⁴

1908'den itibaren başlayan çok partili demokrasi süreci içinde Türk milletinin fiilen rol oynamadığı, siyasi hareketlerin yönetici kadro tarafından yönlendirildiği gerçeği bu defa, yönetici kadro ile az ilgisi olan kimselerin arkalarına halkı alarak siyasi teşkilatlanmayı başlatmalarıyla tablonun değişim sürecine girdiğini gösteriyordu.⁴¹⁵

Özellikle Vatan gazetesindeki yazılarıyla açıkça muhalefete başlayan "Dörtlü Takrir" sahipleri; millet denetiminin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması, antidemokratik hükümlerin kaldırılması, baskıların kaldırılması gibi konular üzerinde durdular.⁴¹⁶ Önce 21 Eylül'de Adnan Menderes ve Fuat Köprülü CHP'den çıkarıldılar.⁴¹⁷ Sonra 28 Eylülde Celal Bayar istifa etti. Arkadaşlarının CHP'den çıkarılmalarının tüzüğe aykırı olduğunu belirten Koraltan'da partiden çıkarıldı.⁴¹⁸

Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluşu Cumhurbaşkanı İnönü tarafından pek ciddi karşılanmamıştı. İnönü daima asıl muhalefetin meclis içerisinden doğması gerektiği beklentisi içerisinde olmuştu.⁴¹⁹ İnönü T.B.M.M.'ndeki 1 Kasım 1945 tarihli konuşmasında bu konuda "*bizim tek eksikimiz, hükümet*

⁴¹³ Karpat, **a.g.e.**, s.129.

⁴¹⁴ Ercan Haytoğlu, **Milli Kalkınma Partisi ve Siyasi Hayatı**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İzmir 1990, s.39-44.

⁴¹⁵ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.45.

⁴¹⁶ **Vatan**, 13, 14, 18, 22 Eylül 1945, Toker, **a.g.e.**, s.74-75.

⁴¹⁷ Eroğul, **a.g.e.**, s.11.

⁴¹⁸ Mehmet Ali Birand-Can Dünder-Bülent Çaplı, **Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1991 s.29-31.

⁴¹⁹ **Ulus** 2 Kasım 1945; Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş Yay. İstanbul 1971, s.194.

partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geniş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında bu teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işletmesi sayesinde başka bir partinin kurulması mümkün olacaktır.”

7 ocak 1946'da Demokrat Partinin kurulmasıyla beklenen olmuş, siyasi tarihimizde yeni bir dönem başlamıştır.

Bir koalisyonlar partisi niteliğindeki CHP ise bu yapısını daha savaş yıllarında kaybetmişti.⁴²⁰

Çok partili rejime geçilmesi ile birlikte hürriyet nidaları her yerde yükseliyor ve bu muhalefetin önü alınamıyordu. 1946-1950 arası dönemde basın hayatı bir hayli renklenmişti. Dış faktörlerden de güç alan basın CHP'ye karşı inanılmaz bir muhalefet sergiliyordu.⁴²¹ Hatta Demokrat Parti de CHP'ye benzediği ve hatta ondan anlayış bakımından hiçbir farkı bulunmadığı gerekçesiyle eleştiriler alıyordu.⁴²²

Fakat hiç şüphesiz ki eleştirilerin büyük bölümü CHP üzerinde yoğunlaşıyordu. Artık iktidar için kamuoyuna uymak dışında bir çare de kalmamıştı. Tüm gelişmeler hak ve hürriyetler lehine yaşanıyor. Bu gelişmeler ışığında halktan yoğun destek gören Demokrat Parti'nin hazırladığı liberal içerikli program karşısında CHP'de birtakım tedbirlere başvurdu. İnönü CHP Kurultayını olağanüstü toplantıya çağırdı.⁴²³

İnönü 1946 Kurultayında özetle şunların yapılmasını gerekli görüyordu: *“(a) sınıf esasına göre dernek ve siyasi parti kurma yasağının kaldırılması; (b) eski iki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli seçim usulünün kabulü; (c) parti başkanı (İnönü'yü) “değişmez” olmaktan çıkarıp seçimle tayin edilmesi, “Şef” deyiminin “parti başkanı”na çevrilebilmesi için parti tüzüğünde gerekli değişikliklerin yapılması; (d)*

⁴²⁰ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri** (1789-1980), Der Yay., İstanbul 1995, s.277.

⁴²¹ Hakkı Uyar, **Tek Parti Yönetimi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayın Grubu-Araştırma Dizisi, İstanbul 1998, s.207-223.

⁴²² Samet Ağaoğlu, **İki Parti Arasındaki Farklar**, Arbas Matbaası, Ankara 1947.

⁴²³ Eroğul, **a.g.e.**, s.14.

*Millet Meclisinde, Müstakil Grup'un kaldırılması ve bütün bunların sonucu olarak da yeni seçimlere gidilmesi*⁴²⁴

Demokrat partinin liberal programını amaçsız hale getirmek için harekete geçen CHP, 10-11 Mayıs 1946 tarihinde gerçekleştirilen kurultayın ikinci gününde kabul edilen tüzükle, tek dereceli seçimi, sınıf esası üzerine parti kurulabilmesini ve değişmez parti başkanlığının seçime bağlı başkanlık haline getirilmesi esaslarını kabul etmiş; 1939 yılında kurulmuş olan Müstakil Grup'u artık kendisine gerek kalmadığı gerekçesiyle kaldırmıştır. Daha sonra basın hürriyetini kısıyan Basın Kanununun 5. maddesi değiştirildi. Gazete kapatma yetkisi hükümetten alınıp mahkemelere verildi. Basın suçlarının bir kısmı için af ilan edildi. İçişleri Bakanlığına bağlı Basın Birliği kaldırılarak gazetecilerin kendi kuracakları meslek birliklerine girmekte serbest bırakıldılar.⁴²⁵

Demokrat Partinin liberalleşme hamlesi karşısında yeni çıkış yolları arayan CHP, demokratların bu silahını ellerinden alabilmek için elinden geleni yapıyordu. Bu doğrultuda ilk hamle Toprak Kanunun'da değişikliğe gidilmesi oldu ve bunun sonrasında da toprak mahsulleri vergisi kaldırıldı. İşçilerin yararına İşçi Sigortaları Kanunu yürürlüğe kondu. Ve yine çalışanların yararına, Çalışma Bakanlığı Kuruluş Kanunu kabul edildi.⁴²⁶

Yenilikler bununla sınırlı kalmayıp, üniversitelere kendi idare ve işlerinde özerklik verildi. Cemiyetler Kanunu değiştirilerek derneklerin kapatılması yetkisi hükümetten alınarak mahkemelere verildi.

Demokrat Parti ile başlayan rekabet ortamında verilen ilk sınav 21 Temmuz 1946 günü gerçekleşti. Demokrat Parti bu seçime hazırды, çünkü, halk için demokratların sadece muhalefet olması yeterli bir sebepti. CHP'lilere ise ne yapıp edecekleri soruluyordu. CHP'li adaylar da rekabet şartlarında

⁴²⁴ Karpat, a.g.e., s.137.

⁴²⁵ A.g.e., s.139-140,

⁴²⁶ Eroğul, a.g.e., s.14.

halka koşuyor, dertlerini dinliyor, onlara vaatlerde bulunuyor ve oylarını istiyordu.⁴²⁷ Bu bile CHP'deki yapısal dönüşümü göstermeye yeterliydi.

21 Temmuz 1946'da yapılan tek dereceli ve açık oy, gizli sayım ilkesi ile gerçekleştirilen seçimin sonucu CHP 396, DP 62, Bağımsızlar 7 sandalye alarak, seçimi CHP kazanmıştı. Ancak yıllardır iktidarda rakipsiz olan bir parti için bu sonuçlar başkaca bir yorumu beraberinde getirmiştir. Vatan gazetesinde yer alan yorumla "İşin doğrusu şudur ki, bu seçimi DP kazanmamıştır, sadece Halk Partisi kaybetmiştir."⁴²⁸

Sonuçlar CHP'yi farklı arayışlara yöneltti. O güne kadar programı genel geçer düşüncelerden ve farklı ideolojilerin bir sentezinden oluşan CHP artık halkın isteğinin bu olmadığına farkına vardı. Programını ivedilikle halkoyunu ve rakip partileri hesaba katarak değiştirmeliydi. Yeni kabul edilmiş bulunan çok partili sistem böyle bir ayarlamayı CHP için zorunlu kılıyordu. Parti ancak görüşlerini ve faaliyetlerini orta vatandaşın, yani seçmenin, fikir ve isteklerine uydurarak ayakta kalabilirdi. Devrimci, akılcı ve ülkücü felsefesini değiştirip evrimci, ampirik ve faydacı bir felsefe haline getirmeliydi.⁴²⁹

Bütün bunların sonucunda ilk değişim muhalefetin saldırgan propagandası ve halkın huzursuzluğu karşısında Saraçoğlu Hükümetinin yetersiz görülmesi üzerine otorite yanlısı ve sert mizacı ile bilinen Recep Peker'in hükümete getirilmesi oldu.

4.2. Devletçilik Politikasının Tasfiye Süreci

Devletçilik Politikası 1937 yılından sonra hızını yitirerek, günün ve ülke yönetimine etken olan kadronun düşünceleri doğrultusunda değişik boyutlar

⁴²⁷ Karpat, a.g.e., s.142-143.

⁴²⁸ Vatan, 28 Temmuz 1946.

⁴²⁹ Karpat, a.g.e., s.178-179.

kazanmaya başlamıştır. 27.01.1939 tarihinde okunan I. Saydam Hükümetinin programında: *“İktisadi sahadaki çalışmalarımız istikametini her işimizde olduğu gibi parti programının ana hatlarından alacaktır. Devletçilik prensibine dayanan mevzularda faaliyetimiz ihtiyaçları ehemmiyetlerine ve bu bapta imkânlarla göre sıraya koyarak temin etmek ve devletin iktisadi teşekküllerinin işlemlerini ve bunların üzerindeki kontrolleri kuruluşlarındaki maksada cevap verecek şekilde ve şartların müsaadesi nisbetinde tekemmül ettirmek yönünü takip edecektir. ... Normal faaliyetleriyle memleketin iktisadi nizamına faydası olan hususi teşebbüslere kıymet ve kuvvet vereceğiz.”* denilerek devletçilik politikası konusunda pek de açık olmayan bir yaklaşım sergilenmekteydi.

1942 içinde hükümetin savaş koşullarındaki iktisat politikasında ani ve şaşırtıcı bir değişiklik oldu. Refik Saydam'ın beklenmeyen ölümünden sonra kurulan yeni Saraçoğlu hükümeti savaş yıllarında ekonominin yönetilmesi konusunda, Saydam'inkine taban tabana zıt bir “piyasacı” yaklaşıma kaydı. Bu değişiklik 1940-1942 arasında güdülen politikanın, siyasi kadronun kendi içinde bile fazla popüler olmadığını yansıtıyordu.⁴³⁰

Saraçoğlu hükümetinin programı Devletçi bir ekonomi politikası üzerinde artık fazla durulmadığını göstermektedir. Denilmektedir ki: *“İktisadi ve siyasi sahalarda devletçilik, fertçilik ve kooperatifçiliğe bırakılan sahalarda o kadar geniştir ki, bunlar arasında bir menfaat çarpışması asla olmayacak ve ileride de olmaması için de daima dikkatli ve hesaplı yürüyeceğiz.”*⁴³¹

Saraçoğlu Hükümeti tarımsal üretim üzerindeki devlet denetimini gevşetti. Ekonomiyi piyasa güçleriyle dengelemek gerekçesiyle, ticaret sektöründe resmi fiyatları dondurmaktan vazgeçti.

Bu politika değişikliği kentlerde fiyatları ve çiftçi tüccar kazançlarını büyük ölçüde artıran sonuçlar yarattı. Bunun sonucunda fiyat artışlarında ani bir tırmanma meydana geldi.

⁴³⁰ Tezel, a.g.e.,s262., Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, s.66.

⁴³¹ Talas, a.g.e., s.374.

1942-1943 yılları, savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı zaman dilimini oluşturmaktadır. Bu durumda hükümet olağandışı yeni eylemlere başvurmak zorunda kaldı. Yönetici siyasi kadroyla yerli varlıklı sınıflar arasındaki ilişkileri daha da bozan, C.H.P.'nin dayandığı toplumsal taban açısından büyük çalkantılara yol açan bu eylemlerin başında 1942 Varlık Vergisi ve 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile Toprak Mahsulleri vergisi geliyordu.

1935 yılının katı devletçilik ilkesi, C.H.P.'nin 14 Haziran 1943'te toplanan VI. Büyük Kurultayında büyük değişime uğramıştır. İki yaklaşım arasındaki derin ayrılıklar dikkat çekici niteliktedir. Öyle ki, VI. Kurultaydaki program, Devletçilik İlkesinden bütünüyle uzaklaşıldığı görünümü vermektedir.

Gerçekten de C.H.P.'nin 1943 yılındaki VI. Büyük Kurultay'ında kabul edilen Devletçilik maddesi, harp ekonomisi koşullarında bile özel sektöre ağırlık veren bir politikanın esas alındığını göstermektedir:

"Parti vatanda fertlerin ve hükmi şahısların bütün vasıta ve çalışmalarından ve Devletin bütün kuvvetlerinden aynı zamanda istifade etmeği lüzumlu görür. Partimizin Devletçiliği bu ihtiyaçtan doğmuştur.

*Parti, şahısların bugün hiç ve yeterli derecede yapamadığı işleri Devlet eli veya sermayesi ile yapmağa çalışır. Devletin hususi teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve murakabe etmesi tabiidir. Devletçiliğimiz, millet menfaatinin zaruri kılmadığı alanlarda hiçbir şekilde hususi menfaatlerle mücadele etmez. Devletin hangi işleri kendisinin yapacağını takdiri yukarıdaki esaslara göre milletin yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır."*⁴³²

Buradan da anlaşılmaktadır ki, harp yıllarında devlet müdahalesi ve özel teşebbüsün rolü sorunu ile ilgili iki zıt eğilim yan yana birlikte yaşamıştır. C.H.P. Hükümetleri ne savaş yıllarında ne de savaştan sonra, 1933-1937 döneminin Devletçilik esprisini koruyabilmişlerdir. Savaş yıllarının yaratmış olduğu zaruretler bu duraklamayı bir ölçüde haklı gösterebilmektedir. Ancak

⁴³² **CHP Program ve Nizamnamesi** Ankara 1943'den Naklen, Sağlam, a.g.e., s.99.

harpten sonra çeşitli faktörlerin etkisiyle Devletçiliğin, Anayasaya girmiş bir ilke olmasına rağmen, tanınmaz ve anlamsız bir muhteva içine girmiş olduğunu görüyoruz.

Bu yeni görüşün ana nedeni İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği koşulların etkisiyle Devletin bütün imkânlarını, ulusal savunmaya ayırmak zorunda kalmasıdır. Faal nüfusun yaklaşık bir milyon civarındaki⁴³³ önemli bir bölümünün silah altına alınması ve her an savaşa girecekmiş gibi hazır bekletilmesi, üretimin azalıp tüketimin artması, savaşın oluşturduğu uluslararası ticaret koşullarının olumsuz etkileri ile sanayinin gerektirdiği dıştan alımın zorlaşması sonucu Devlet, iktisadi alandaki etkinliğini azaltma zorunluluğunu hissetmiştir. Böylece olağanüstü düzeye çıkan savunma harcamaları normal bütçe gelirleriyle karşılanamayınca Merkez Bankası kaynaklarına daha fazla başvurulmak durumunda kalınmıştı. Bu yüzden sanayileşme programı büyük ölçüde durdurulmuştur.

Devletçiliğin kendisinden beklenen başarıyı tam anlamıyla gösterememiş olmasının nedenlerinden en önemlisinin İkinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya ile girilen ve eşit olmayan ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Nazi Almanya'sının ticaret nüfuzuna giren Türkiye, Almanya'nın oluşturduğu merkez ekonomisine karşı uç ekonomi olma görevini üstlenmek zorunda bırakıldı. Böylece daha önce başlayan sanayi yatırımları dönemi olgunluğa erişmeden son buldu. Savaş koşulları da sermaye birikiminin sanayiye yönelik kullanımını engellemekteydi.⁴³⁴

Savaş yıllarında sadece BBYSP kapsamında olup da dönemi içinde gerçekleştirilemeyen süperfosfat ve sülfürik asit fabrikaları kurulabilmiştir.⁴³⁵ Ayrıca savaş yıllarında ortaya çıkan olumsuzluklar sonucu tarımsal üretimde ortaya çıkan gerilemeye bir çözüm bulmak için, 1942'de 12 adet Devlet

⁴³³ **II. Saraçoğlu Hükümet Programı**, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP14.htm>

⁴³⁴ Çağlar Keyder, **Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye**, Birikim Yayınları 1976, s.119.

⁴³⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, ODTÜ Yayını, Ankara 1982, Tablo 46.

Üretme Çiftliği kurulmuş ve bu şekilde bir anlamda tarım sektöründe de devletçilik uygulamasına gidilmiştir.⁴³⁶

4.2.1. Ekonomi Politikalarının Farklılaşması

21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra muhalefetin saldırılarıyla yıpranan Saraçoğlu Hükümetinin istifasının ardından, İnönü tarafından hükümet kurma görevi önce Hilmi Uran'a teklif edilmiş, ancak Uran bu göreve Recep Peker'in getirilmesini önermiştir. Böylece tek partili sistem ve kuvvetli bir şef idaresi taraftarı olan Recep Peker hükümeti dönemi başlamıştır.⁴³⁷ Bu yüzden DP çevrelerinde muhalefete karşı sindirme hareketinin başlayacağı yönünde bir endişe doğmuştur.

Seçimler sonrası hükümet kurma görevinin otoriter bir yapıya sahip Recep Peker'e verilmesi yeni siyasi ortamın şartlarına pek uygun düşmemiş; bu durum Demokrat Partinin beklenenin üzerinde ilgi görmesi karşısında İnönü'nün demokratikleşmeye yönelik kararlılığından geçici bir süre uzaklaşma şeklinde yorumlanmıştır. Sonuçta İnönü'nün bu hatasını telafi etmek amacıyla ertesi yıl iktidar ve muhalefet partileri arasında hakemlik rolünü üstlenerek yayınlamış olduğu 12 Temmuz Beyannamesi bunun bir göstergesi sayılabilir.⁴³⁸

Peker Hükümetinin programında dikkat çeken tarafı, devlet otoritesini azaltan demokratik anlayış içinde liberal yaklaşımların mevcut oluşudur. Otoriter devrimci Recep Peker'in hükümet programı demokrasiyi memlekette en üstün siyasi ilke olarak kökleştiren, kişi hürriyetlerini teminat altına alan, vatandaşların din anlayışında vidan ve kanaatlerinde düşündüklerini söyleyip yazmakta serbest bırakan, Millet Meclisinin otoritesini vatandaşların,

⁴³⁶ Reşat Aktan, **Türkiye İktisadı**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968, s.48.

⁴³⁷ Toker, **a.g.e.**, s.189-190.

zümrelerin ve siyasi partilerin şeref ve haysiyetini masun kılan bir hükümet öngörülmüştür.

Bunun yanı sıra milletvekillerinin hükümet çalışmalarına yönelik tenkitlerinin bir yardım olarak değerlendirileceği, ülke ticaretinde savaşın bozduğu düzenin yeniden sağlanacağı, hububat fiyatlarının korunmasına devam edileceği, toprak kanununun adaletli bir şekilde uygulamasına özen gösterileceği, yeni gümrük tarifesi kanun tasarısı hazırlanarak gümrük koruma teşkilatının kuvvetleneceği, emniyet, polis teşkilatı ile jandarma ve hedef kıtaların tek teşkilat olarak birleştirileceği, belediye ve özel idare gelişmesini sağlayacak yeni gelir esasları getirileceği, yargı bağımsızlığının esas alınacağı, bayındırlık işlerinin yurdun kalkınma hareketlerinde rol oynamasının sağlanacağı, bütçede denklik esas tutulmakla birlikte iktisadi amaçlı olarak iç ve dış borçlardan faydalanılacağı yönünde kararlar alınmıştır.⁴³⁹

Peker Hükümeti programının görüşülmesi sırasında CHP grubunun aceleci tavrı DP'liler arasında ciddi tartışmaların doğmasına neden olmuş, DP'liler kendilerine program hakkındaki görüşlerini açıklayabilmek için yeterli süre verilmediği konusunda iddialarda bulunmuşlar, sonuçta program CHP milletvekillerinin oyları ile kabul edilmiştir.⁴⁴⁰

1946 seçimlerinden sonraki bir yıl boyunca CHP muhalefeti bastırma veya liberalleşme yolunda ilerleme seçenekleri arasında tereddüt yaşamıştır.⁴⁴¹

Türkiye'de tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş yılı olan 1946, iktisadi yapıdaki dönüşümlerin de başlangıcı sayılabilir. Savaş sonrasında İngiltere ve Fransa ile sürdürülen ilişkiler bundan sonra da

⁴³⁸ Mustafa Erdoğan, **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitapevi, Ankara 1992, s.274.

⁴³⁹ Kazım Öztürk, **TBMM Hükümet Programları**, Baha Matbaası, İstanbul, 1968, s.285-310.; www.tbmm.gov.tr, **Hükümet Programları**. (24.02.2010)

⁴⁴⁰ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik ve Kültürel Temelleri**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s.149.

⁴⁴¹ Erik Jan ZÜRCHER, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul 1995, s.309.

ilişkilerin batı ile devam ettirileceğini göstermişti. Bunun ekonomik anlamdaki yansıması ise Devletçilikten ayrılıp Liberal ekonomiye yönelme biçimindedir.⁴⁴²

Bu dönemde CHP'nin ekonomi politikası, yurt içindeki çeşitli sosyal grupların ve yurt dışından gelen baskıların etkisi altında biçimlenmiş ve ekonomik hayatta devlet müdahalesinin azaltılması ve özel teşebbüse daha geniş imkan ve olanak tanınması istekleri etrafında toplanmıştır.⁴⁴³ Bu dönemde gerçekten de birçok CHP'li lider arasında Devletçiliğin dogmatik bir şekilde izlenecek bir ekonomik sistem olmadığı benimsenmiştir. Geçmişte ekonomik geri kalmışlığın önlenmesi için Devletçiliğe yönelindiği, fakat bu Devletçiliğin özel sektöre karşıt olmadığı, aslında Devletçiliğin amaçlarından birinin yakın gelecekte devletin yerini alabilmesi için özel sektöre yardım etmek ve büyümesini teşvik etmek olduğu düşüncesi öne çıkmıştır.⁴⁴⁴

Bu şekilde, 1946 yılındaki hükümet programında yer alan "*İktisadi faaliyetlerimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle devletin işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleri ile hususi sermaye arasında işbirliği sağlamak, devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarabilecek alanlara yayılmasını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız. Yerli mallar pazarları, devlet fabrikalarında imal olunan kitle ihtiyacını karşılamaya yarayan malları toptancı kârı olmaksızın toptancı ve perakendecilere mal veren depolar haline getirilecektir... 1947 başından itibaren tekelin tekel mevzuu olmayan gazoz soda gibi şeyler yapmasına ve satmasına ve diğer kendi mamullerini perakende olarak yine kendisinin satışa arz etmesine son verilecek ve bu işler şahsi ve hususi teşebbüslere bırakılacaktır.*" biçimindeki ifadeler ekonomik anlayışta ortaya çıkan yeni liberal eğilimi göstermesi açısından önem arz etmektedir.

⁴⁴² Tokgöz, a.g.e.,s.74.

⁴⁴³ Arif Payaslıoğlu, **Türkiye'de Siyasi Partilerin Ekonomik Görüşleri**, Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı, İ.İ.B.F. Bursa, Samet Matbaası, İstanbul 1973, s.553.

⁴⁴⁴ Faroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yay. İstanbul 1994, s.140.

Programda ayrıca resmi ithalatçı ve ihracatçı birliklerinin kaldırılacağı, şeker, çay ve kahve satışının serbest bırakılacağı, özel sermayenin deniz nakliyatı yapmasına izin verileceği yönünde tavizler de yer almaktadır.⁴⁴⁵

Halkın DP'ye karşı beklenmeyen teveccühü karşısında bir tercih yapmak durumunda kalan CHP'nin liberalleşmeye yönelik politikaları içeren programı DP tarafından sert bir şekilde eleştiriye uğramıştır. Başlangıçta CHP'nin ekonomik ve siyasal liberalleşme konusunda DP ile zıt görüşlerde yoğunlaşmış olmasına karşın programdaki bu değişim ilgi çekici bir durum olarak gündeme gelmiştir. DP'liler aslında baştan beri serbest girişim olmadan demokrasiyi gerçekleştirmenin imkânsızlığına, yani devlet sektörünün özel sektörün gereklerine bağımlı hale gelinceye kadar siyasi demokrasinin güvencede olmayacağına vurgu yapmaktaydılar.

DP'lilere göre kötü olan devlet müdahalesi değil, devlet girişiminin özel sektörle çok az ilgisi bulunan "müdahaleci kapitalist" tekeli bir bürokrasi tarafından yönetilmiş olmasıydı.⁴⁴⁶ Parti kurucularından Celal Bayar devletin ekonomide rolünü oynadığı fertlerin elinde geniş yatırımlar yapmalarına olanak sağlayacak sermayenin birikmesine hizmet ettiğine şimdi ise devletin ekonomideki rolünün azalması gerektiğine inanıyordu. Bayar öncelikle Devletçilikten ayrılmayı değil, Devletçiliğin yeniden ayarlanmasını düşünüyordu.⁴⁴⁷

Sonuçta hiç yadsınamayacak bir gerçek vardı ki o da CHP hükümetlerinin 1946-1950 yılları arasında geçen dört yıl boyunca liberalleşme politikasına hız kazandırdıklarıdır. Buna neden olarak bir tarafta halkın muhalefet partisi DP'ye yönelişinin önünü kesme isteği ve diğer yandan da Türkiye'nin giderek Batı'yla artan dış ilişkilerinin etkisi yer almaktadır.

Gerçekten de çok partili siyasal hayata geçişle birlikte önemli bir biçimde değişim sürecine giren devletçilik politikasında ABD ile olan ekonomik

⁴⁴⁵ Öztürk, a.g.e., s.194-295.

⁴⁴⁶ Ahmad, a.g.e., s.153.

⁴⁴⁷ Yıldız Sertel, **Türkiye'de İlerici Akımlar**, Art Yay, İstanbul 1969, s.66.

ilişkilerin belirleyici bir rolü olmuştur. Başka bir ifadeyle ABD' yardımı edinebilme ve bu yardımı gerçekleştirebilme isteği Devletçilik Politikasında tasfiyenin önemli bir etkeni olmuştur. Nitekim Türkiye bu yardımları kolaylaştırabilmek için IMF ve Dünya Bankası üyeliğini edinebilmek amacıyla 7 Eylül 1946 yılında aldığı kararlarla bu yöndeki ilk adımı atmıştır.⁴⁴⁸

4.2.1.1. 7 Eylül 1946 Kararları

Savaş sonrasında Türkiye'nin ekonomi politikasına ilk yaklaşımı enflasyon, vurgun ve olağan dışı spekülasyonlar sebebiyle Türk parasının iç ve dış dengeleri bakımından ortaya çıkan farkı giderebilmek amacıyla 7 Eylül 1946'da yapılan devalüasyon ve beraberindeki liberalizasyona dair önlemler alınması biçiminde olmuştur. Bunda muhakkak ki ABD yardımını sağlayabilme ve yardımı gerçekleştirebilme arzusu etkin olmuştur. Devalüasyon, dönemin şartlarına ve yöneldiği yeni ekonomi politikalarının gereği olarak yapılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında artan savunma harcamalarının Merkez Bankası kaynaklarından karşılanabilmesi sonucu Türkiye ilk defa yüksek enflasyonla tanışmış, 1939'da başlayan fiyat artışları 1943'e kadar hızla sürerken 1943'ten sonra toptan eşya fiyat endeksi inişe geçmişti.

1944 yılından sonra Almanya ve müttefiklerinin yenilgisinin anlaşılmasının hemen ardından bir yandan dış ticaretimiz diğer ülkelerden mal alımına yönelmiş, diğer yandan da tarım işçilerinin tüketimden üretime geçmeleriyle üretim artmış ve bütçe yükü azalma yoluna girmiştir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alagon, Ekim Yayınevi İstanbul. 1995, s.154.; Ali Gevgili, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yay. Ankara,1987, s.154.

⁴⁴⁹ A. Başer Kafaoglu, **Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerde Enflasyon**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1951, s.165.

Türkiye'nin dış ticareti 1939'dan itibaren sürekli fazla vermiş ve 1946 yılı sonunda ülkenin elindeki altın stoku 210.8 tona yükselmiş, ekonominin dış ticaret açığı ile ölçülebilen dışa bağımlılığı sürekli olarak azalmıştır.

İşte iç ve dış piyasaları ayıran seviye farkının kendiliğinden düzelmeye yüz tuttuğu tam bu sırada durumun bir müddet daha gelişmesini beklemeden⁴⁵⁰ alınan 7 Eylül kararlarının gerekçesi şu sözlerle açıklanmıştır:

“Dar günler içinde hükümet programını hazırlama çalışmaları yaparken devalüasyon ihtiyacı kendini gösteriyordu... Bir taraftan takas ve kliring sistemi ile dış ticaret tecrübesinin verdiği netice memnun edici değildi. Öte yandan dış müşteriler mallarımızın pahalılığından ve primli para sisteminden şikayetçi ve alımda nazlı idiler. İçerdeki müstahsil yurttaşlarımız da çok emekle ve masrafla elde ettikleri mahsulün sağladığı az gelirden memnun değillerdi... Öte yandan da para ayarlamasını mecburi kılan Bretton Woods'a katılmayı milli menfaatlerimiz bakımından zorunlu gördük. Aksi halde dünya ticareti bakımından yavaş yavaş mefluç ve tecrit edilmiş bir hale düşebilirdik. Başka bir deyişle Bretton Woods anlaşması ile milletlerarası para sandığına iştirakimiz ve döviz fiyatını artırmamız sayesinde ihracatımızın inkişafı dışarı satılacak milli mahsulleri arttırmak kaliteyi yükseltmek için en büyük teşvik yerine geçecektir. Bu karar önümüzde beliren dış pazarları her gün biraz daha kaybetmek tehlikesini önlemiştir. Bu operasyon sayesinde ele geçecek nispeten bol dövizle ithalatı geniş ölçüde besleyebileceğiz; pazarlarımızda bol ithalat eşyalarının bulunuşu ayrıca ucuzluk faktörüdür.”⁴⁵¹

Savaş sonrası dönemde devalüasyon yapılarak dış yardım arayışı içine girilmesi, iktisadi zorunluluktan değil dış çevrelerin etkisiyle ortaya çıkan siyasi ve ideolojik bir tercihin iktisat politikasına yansımalarıdır. Kapitalist dünya sisteminin savaş sonrası güçlü devleti ABD'de sistemin daha iyi işleyebilmesi için gerekli olan asker ve siyasi boyutlardaki kurumsal düzenlemeler oluşturulmaya başlanmış ve Türkiye gibi çevre konumundaki ülkeler ise kurumsal düzenlemelerde ve iktisadi iş bölümünde ABD'nin öngördüğü konum ve işlevi benimsemek zorunda kalmışlardır. İktisadi bir zorunluluk

⁴⁵⁰ Feridun Ergin, **Para Siyaseti**, Hale Matbaası, İstanbul 1966, s.326.

bulunmamasına karşın dış yardım arayışı içine giren Recep Peker Hükümetinin böyle bir amaçla devalüasyon kararı vermesi siyaset ve ekonomi politikası konusunda yeni huzursuzlukların kaynağını oluşturacaktır.⁴⁵²

Hükümete göre devalüasyon kararının başlıca amaçları; yabancı para birimleriyle ihraç fiyatlarını bir ölçüde ucuzlatmak, bir ölçüde de ihraç malı üreticilerinin kazançlarını artırmak olmuştur. Devalüasyonla ihracat gelirlerinin ortağı ve ithalatın liberalize edileceği bir dönemde yüksek maliyetle çalışan yerli sanayi kuruluşlarının korunacağı ümit edilmiştir.⁴⁵³

Peker hükümetinin sonunu hazırlayan 7 Eylül kararları olarak tanınan bu tedbirlerin temelini, serbest rekabet yoluyla iç fiyatları dünya piyasası fiyatlarına uydurmak ve böylece ekonomiye istikrar kazandırıp barış dönemi şartlarına uymasını sağlamak oluşturmuştu. Bunun sonucunda ithalat serbest bırakılmış ve savaş yıllarında birikmiş dövizler ithalatla ihracatı denkleştirmeye dikkat etmeksizin ihracata harcanmıştır. Bretton Woods anlaşması uyarınca liberal kur politikalarını öneren IMF ile anlaşmanın tek yolu olan bozulmuş Türk Lirasının değerini düşürmeyi amaç edinen CHP, TL değerini \$ 1.00= TL 1.30'dan \$ 1.00= TL 2.80 olarak düşürmüştü, ayrıca ithalat işlemlerini hafifletmiş ve Merkez Bankasından altın satışını serbest bırakmıştır.⁴⁵⁴

7 Eylül kararlarına karşı DP'nin eleştirileri daha çok kararların zamansızlığı yönündedir. Dünya piyasalarında Türkiye'nin ihraç mallarına karşı talep artmaktayken para değerini düşürmek fiyatların yükselmesine yol açacaktır. Devalüasyonun amaçlarından birisi ithalatı kısmak olduğuna göre, ithal malları fiyatları zaten yüksekken alınan böyle bir karar fiyatları daha da artıracaktır. Yüksek fiyatları nedeniyle ithalatın zorlaşması savaş içinde

⁴⁵¹ Bilsay Kuruç, **Türkiye'de İktisat Politikasının Resmi Belgeleri**, Söylev, Demeç ve Yazılar, S.B.F. Yay. Ankara 1963, s.98.

⁴⁵² Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Adalet Matbaacılık, Ankara 1991, s.136.

⁴⁵³ Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, s.185.

⁴⁵⁴ Karpat, **a.g.e.**, s.150.

yenilenemeyen üretim araçlarının satın alınmasını güçleştirip sınai kalkınmayı baltalayacaktır.⁴⁵⁵

Benzer bir eleştiri de İstanbul Tüccar Derneğinden Naci Aday'ın derneğin yayın organı İktisat Dergisinde yer alan *"filhakika paramızı kamufle vaziyetten kurtararak normale irca için serbest piyasanın verdiği 8 lira üzerinden ayarlamak doğru olurdu. İngiliz lirası 8 liraya dolarla aynı nispette değer bulduğu bir zamanda paramızı 11 kûsur liraya indirmemiz hatalı olmuştur. Zira bir taraftan bu şekilde iştira kabiliyetimizi daraltmış diğer taraftan da mallarımızın sürümü için bu kadar muazzam bir fark yaratmış olduk. Bunun bu derecesine lüzum yoktur... Bu karar bilhassa ithalat maddelerimiz üzerinde tesirini olanca kuvveti ile göstermiş ve müstehlik halkın tahammül edemeyeceği fiyat yükselişlerine amil olmuştur. Ve tüccarlar malını satamaz bir hale gelmişlerdir."* ifadelerinde görülmektedir.⁴⁵⁶

Gerçekten de alınan tedbirlerle ülkenin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik şartlar göz ardı edilmiştir. Paranın sınırlı elde toplandığına ve ekonomik amaçlar dışında kullanıldığına dikkat edilmemiş, halkın satın alma gücünün düşüklüğü unutulmuştur. Bu tedbirlerin daha çok küçük bir grubu teşkil eden işadamlarının gereksinimlerini karşılamak üzere alındığı gözlenmiştir.⁴⁵⁷ Öyle ki Celal Bayar, Afet İnan'ın bazı dostlarına bu kararı önceden haber verdiğini öne sürmüştür.⁴⁵⁸

Sonuçta 1946 devalüasyonundan sonra hükümetin izlediği fiyat, bütçe ve tüketim politikasında gelişmeler umulan sonucu vermemiştir. Savaştan sonra 7 Eylül kararlarıyla; yerli mallar ve ticaret ofisinin kaldırılması, Sümerbank mallarının serbestçe fiyat kontrol bürolarının kaldırılması, savaş içinde MKK'na dayanılarak el konulan fabrikalar ve imalathanelerden önemli bir kısmının sahiplerine geri verilmesi, tahıl ve un taşınmasına konulan yasakların kaldırılması, ticaret rejiminin serbest dövizli sisteme süratle çevrilmesi gibi hızla kaldırılan tedbirler sonucu savaş boyunca baskı altına alınan tüketim

⁴⁵⁵ Eroğlu, a.g.e., s.19.

⁴⁵⁶ Naci Aday, **Serbest Para ve İktisadi Rejim, Türkiye İktisat Mecmuası**, İstanbul 1948, s.15-16.

⁴⁵⁷ Karpat, a.g.e., s.150.

⁴⁵⁸ Bozdağ, a.g.e., s.63.

eğiliminin birden bire ortaya çıkmasına ve fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte ithal mallarına yoğun bir biçimde ihtiyaç duyulan bir zamanda hükümetin paranın değerini % 50 oranında düşürmesi mali bir hata olarak yorumlanmıştır. Bunun üzerine eldeki ihraç malları ucuz fiyatlara satılmış fakat ithal eşyanın pahalılaşması karşısında devletin sınai yatırımlara daha fazla para harcaması gerekmiş, üstelik devlet işletmelerinin rantabl olmayan çalışma tarzı üretimin maliyetini yükseltmiştir.⁴⁵⁹ Bu arada hükümetin kontrolünden kurtulan temel tüketim maddelerinin satışı birden hızlanmış, hayat pahalılığı artmıştır.

Devalüasyonun sonuçta, savaş psikolojisinden henüz kurtuluş halkın tüketimi artırma eğiliminde olduğu dikkate alınmaksızın zamansız bir biçimde yapılması, fiyat ve gelir seviyelerindeki değişiklik göz önüne alınmadan yeni kurun gereğinden fazla düşürülmesi ve fiyat istikrarının sağlanamamış olması nedeni ile başarıya ulaşamaması hükümetin itibarını düşürmüş ve halkı muhalefet partisi DP'ye yaklaştırmıştır.⁴⁶⁰

1939-1950 Döneminde Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Açığı	İhracat/İthalat Oranı %
1939	99,647	92,498	7,149	107,7
1940	85,728	53,018	32,710	161,7
1941	94,678	57,550	37,128	164,5
1942	126,648	113,625	13,023	111,5
1943	197,813	156,188	41,625	126,7
1944	178,908	126,881	52,027	141,0
1945	168,407	97,051	71,356	173,5
1946	215,829	119,695	96,134	180,3

⁴⁵⁹ Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, Sermet Matb., İstanbul 1970, s.139-140; Kafaoğlu, **a.g.e.**, s.185-190; Karpat, **a.g.e.**, s.151.; F. Neumark, **Türkiye'de Harp Sonrası Maliye Meseleleri**, İ.Ü. **İktisat Fakültesi Dergisi**, Cilt:8, İstanbul Ekim 1946, Temmuz 1947, s.82-83.

⁴⁶⁰ Kafaoğlu, **a.g.e.**, s.182-188.

1947	223,301	244,644	-21,343	91,3
1948	196,799	275,053	-78,254	71,5
1949	247,825	290,097	-42,272	85,4
1950	263,424	285,664	-22,240	92,2

Kaynak: DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1990**, s.291; <http://www.ekodialog.com/Turkiye-iktisat-tarihi/>

4.2.1.2. Peker Hükümetinin Sona Ermesi

Recep Peker hükümetinin ortaya koyduğu otorite anlayışı, programı ile bir çelişki teşkil ediyordu. Çünkü tarif edilen hükümet otoritesi hürriyetin kendisini tehdit eder nitelikteydi.

Bu arada DP'nin kuruluşunun yıldönümünde baştan sona hürriyetçi bir atmosferde yapılan ilk kurultayının büyük etkisi olmuş, kongrede demokrasinin gelişmesi için gerekli görülen tedbirler tartışılmış ve kongrenin sonunda, Hürriyet Misakı⁴⁶¹ olarak anılacak bildiri kabul edilmiştir. Hürriyet Misak'ı dört madde üzerinde yoğunlaşmıştır: Kanunlarda bulunan anayasaya aykırı ve antidemokratik hükümlerin tasfiyesi; demokratik ve tam güvenceli yeni bir seçim kanununun hazırlanması; parti başkanlığı ile devlet başkanlığının aynı kişide bulunmaması; idarenin tarafsızlığının sağlanması. Bu adımlar hükümetçe kabul edilmediği ve uygulanmadığı takdirde Demokrat Parti, Meclisi terk edeceğini ve mücadelesine halkın içinde devam edeceğini belirtti.⁴⁶²

Bu ılımlı atmosfere daha fazla dayanamayan Recep Peker Hükümeti sert tutumunu ortaya koymaya başladı ve bir dizi katı düzenlemelere gitti. Demokrat Parti Kurultayı sonrasında, kurultayın estirdiği havayı dağıtmak ve

⁴⁶¹ Zürcher, Hürriyet Misakı teriminin 1920'deki Misak-ı Milli'nin kasıtlı bir taklidi olduğunu belirtmiştir. Zürcher, **a.g.e.**, s.310.

⁴⁶² Eroğul, **a.g.e.**, s.22-24.

DP'nin meclisten çekilme tehdidini hükümsüz kılmak maksadıyla, Mareşal Fevzi Çakmak ve DP ileri gelenlerinin solcu basınla yakın ilişki kurdukları iddiası ortaya atıldı. Muhalefeti eleştiri bombardımanına tutan Peker, onları halkı kışkırtmakla suçlayarak, basına ve DP'ye İstiklal Mahkemelerinin halen kanunen mevcut olduğunu hatırlatarak göz dağı verdi.⁴⁶³ Fakat bu teşebbüsler boşa çıkacaktı; çünkü artık Türkiye'de kuvvetli ve kararlı bir parlamento içi muhalefet, canlı ve etkin bir bağımsız muhalif basın vardı.⁴⁶⁴

İki parti arasında gerginlik had safhaya ulaştığında muhalefet Peker'i başına buyruk hareket etmekle suçlarken, Peker de arkasında İnönü ve CHP desteğinde Bayar ve muhalefete saldırıyordu. Sonunda İsmet İnönü hadiseye müdahale ederek ünlü 12 Temmuz Beyannamesini yayınladı. Beyanname iki parti arasındaki sürtüşmede Demokrat Parti'yi haklı çıkarır nitelikteydi. Bu beyanname ile İnönü, Peker'e bir ihtar ve yanında olmadığı izlenimini vermiş oluyordu. Beyanname ile İnönü'nün desteği de kaybedildiğinden Peker Hükümeti'nin sonu gelmiş oluyordu.⁴⁶⁵

Bu gelişmelerin yanısıra Peker'in sertlik yanlısı tutumu, CHP'de ikinci farklı bir grubun varlığını da ortaya çıkardı. Bu grup Nihat Erim'in başını çektiği çoğunluğunu genç milletvekillerinin oluşturduğu 35 kişilik, basının nitelemesiyle, mutedillerden oluşuyordu.⁴⁶⁶ 12 Temmuz Beyannamesi ile otoritesi sarsılan ve sert tutumu rahatsızlık veren Peker'e güdülen parti içi muhalefet hükümeti güvenoyuna kadar sürüklemiştir. Peker'e 35 kişilik mutediller grubunun güvensizlik oyu vermesi dolayısıyla aslında hükümetin güvenoyu almış olmasına rağmen Peker hastalığını gerekçe göstererek istifa etmiştir.

⁴⁶³ Karpat, **a.g.e.**, s.161-162.

⁴⁶⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, T.T.K. Yay. Ankara 2000, s.306.

⁴⁶⁵ Bila, **a.g.e.**, 121-123.

⁴⁶⁶ Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.173-174.

4.3 Savaş Sonrası Planlama Çalışmaları

4.3.1. İvedili Sanayi Planı

İkinci Dünya Savaşının, II. Sanayi Planının uygulanmasını aksatmış olmasına rağmen sanayileşmeye yönelik çabalar savaş sonunda da devam etmiştir. Ancak savaş sonrası döneme bir planla girmek yalnız Türkiye'ye has bir durum değil, o dönemde hemen bütün ülkelerde ulusal ve uluslararası düzenin sağlanmasına yönelik bir dizi çalışma yapılmıştır. İngiltere'de yayınlanan ünlü "Beveridge Raporu" ile Doğu Avrupa ülkelerindeki planlama çalışmaları bunun en belirgin örnekleridir.

1944 yılında Saraçoğlu Hükümeti de Almanlara karşı Sovyetler Birliği'nin büyük saldırı başlattığı sırada yani savaşın sonuna henüz bir yıl kalmışken harp sonrası kalkınma plan ve programının hazırlanması çalışmalarını başlatmıştır. Şevket Süreyya Aydemir'e göre Türkiye'nin bu işe başlaması Saraçoğlu Hükümeti için ileri görüş ve CHP'nin savaş sonrası içinde ümit verici bir işarettir.⁴⁶⁷

Hazırlık kararını müteakip bakanlıklar arası (maliye, iktisat, tarım, ticaret) bir planlama komisyonu kurulmuş ve sekreteryasını ise Ekonomi Bakanlığı'nın Sanayi Tetkik Heyeti Reisi olan Şevket Süreyya Aydemir üstlenmiştir. Komisyon kurulmasına karşın sanayi planı Sanayi Tetkik Heyeti Reisliğince yürütülen bir çalışma olmuştur. Plan dokümanının geliştirilmesinde Etibank ve Sümerbank'ın da katkıları olmuştur. Bunda her iki bankanın II. Sanayi Planının uygulanmasında yüklendikleri sorumluluklar nedeni ile bilgi birikimine sahip olmaları etkili olmuştur.⁴⁶⁸ Uzun bir hazırlık sürecinin ardından hazırlanan ve 4

⁴⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam** 1938-1950, s.397-398.

⁴⁶⁸ İlhan Tekeli, II. Dünya Savaşı Strasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Planı ve Programları, **ODTÜ Geliştirme Dergisi**, Ankara 1979-1980 Özel Sayı, s.296-297.

bölümden oluşan plan 7 Mayıs 1945'te Bakanlar Kuruluna sunulacak duruma getirilmiştir.

Planın birinci bölümünü oluşturan "Genel Rapor"da Türk sanayiinin gelişimi anlatıldıktan sonra mevcut sanayi yapısının yetersizlikleri ve sonrası tartışılmış, sanayileşme stratejisi ve politikalarıyla değişik sanayi kesimlerinde yapılacak yatırımlar özetlenmiştir.⁴⁶⁹ Sanayi Tetkik Heyeti Başkanı sıfatıyla Şevket Süreyya Aydemir'in hazırladığı öz raporda; savaş sonrasındaki olası dünya konjonktürü, Türkiye'nin karşılaştacağı dış koşullar, izlenmesi gereken sanayileşme ve iktisadi kalkınma politikası, iş ve işçi politikaları hakkındaki görüş ve öneriler bildirilmiştir. Ayrıca özel sektörün sermaye birleştirebilmek, kredi bulmak, işletmelerde çağdaş teknikler kullanmak ve toplumsal gerekleri yerine getirmek, rantabl çalışmak ve pazar bulmak koşuluyla sanayi kesiminde geniş iş sahaları bulabileceği belirtilmiş fakat mahalli maliyetli teşebbüslerle küçük ve orta üniteler şeklinde kurulması daha elverişli olan tesislere yönltilmesi istenmiştir.⁴⁷⁰ Öz Raporda, Genel Rapor'da yer almamış olan iş ve işçi konuları, gümrük politikaları, uluslararası para düzeni içinde Türkiye'nin yeri, fiyat politikaları gibi çok önemli politika sorunları yer almıştır.⁴⁷¹

Planın teknik düzeydeki yönetimi ise Kadro Hareketinin önemli temsilcileri olan Şevket Süreyya Aydemir ve Sümerbank Konjonktür Müşaviri olan İsmail Hüsrev Tökin tarafından belirlenmiştir. Anılan uzmanlar Kadrocu planlama anlayışını hazırlanan planda geniş ölçüde uygulamaya kavuşturmuşlardır.⁴⁷² Yani Öz Rapor 1933-1934 yıllarında yayınlanmış olan Kadro Dergisi etrafındaki devletçi düşünce hareketinin siyasi bakımdan ne anlama geldiğini belirtmiştir.⁴⁷³ Öz Raporu hükümetin desteği ile hazırlayan teknokrat kadrolar 1930'lu yılların sonlarına doğru hız kaybetmeye başlayan savaş döneminin olağanüstü koşullarında tamamen duran sanayileşmenin

⁴⁶⁹ A.g.m.,s.300.

⁴⁷⁰ Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, s.315.

⁴⁷¹ Tekeli, a.g.m., s.300.

⁴⁷² İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Savaş Sonrası ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, ODTÜ, Ankara 1981, s.3.

⁴⁷³ Tezel, a.g.e., s.301.

Devletçi sanayileşme modeli çerçevesinde sürdürülmesine imkan tanıyacak bir gelişme stratejisi önermişlerdir.⁴⁷⁴

Planın sanayileşme programı içinde yer alan projeleri 1938 planının uygulanamayan projelerinin çoğunu içermiştir. Planın hareket noktası mevcut sanayi olmuş, çoğu birinci ve ikinci plan dönemlerinde kurulan sanayilerin ölçekleri, üretilen mal kompozisyonlarının kombine içi dengesi ve randımanları açısından sorunları incelenerek, bu fabrikaların revizyona tabi tutulması, ölçeklerinin büyütülmesi ve optimum kuruluşlar haline getirilmesi istenmiştir. Projelerin saptanmasındaki hareket noktası ise gelecekteki ülkenin talebi olmuş, ancak ülke talebinin halkın düşük alım gücüne göre değil, ihtiyaçların çeşitli olduğu ve hayat standardının gelişmiş ülkelerinkine yakın bir şekilde hesaplanması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁷⁵

Dikkati çeken önemli bir nokta da, “Türkiye’ye ithal edilen her şeyi yurt içinde üretmek” şeklinde açığa vurulan ithal ikamesi anlayışıdır. Sanayi sektörü devlet eliyle geliştirilirken, belirli ölçütlere göre seçici olmak, belirli askeri ölçekler ve maliyet koşulları arayarak yatırımları ilerde dış piyasalara da açabilecek bazı alt sektörlerde toplamak gibi bir amaç taşıdığı da görülmüştür.⁴⁷⁶

Ekonomi Bakanlığı geniş kapsamlı projeler arasında Sümerbank ve Etibank tarafından uygulanması istenenleri öncelikle seçerek daraltmış ve bir plan hazırlamış, Bakanlar Kurulu da 2 Ağustos 1945’te 5 yılda uygulanacak bu İvedili Planı kabul etmiştir. 1946 yılının yazında son halini alan “İvedili Plan”daki projeler için dış siparişlerin verilmesine başlanmıştır.⁴⁷⁷

İvedili Plan önceki sanayi planlarından farklı olarak;

- Enerji kaynakları etrafında sanayi tesisleri kurmaya dayanan bölgesel ihtisaslaşmaya yer veren,

⁴⁷⁴ Turgut, **a.g.e.**, s.134.

⁴⁷⁵ Tekeli, **a.g.m.**, s.308.

⁴⁷⁶ Tezel, **a.g.e.**,s.316.

- Teker teker proje toplamından ziyade geniş kapsamlı bir “iş planı” niteliğinde,
- Piyasa analizi ve projeksiyonuna değil de normatif üretim hedeflerinin tüketim normlarına göre 10 yıllık hesaplandığı,
- Bir sektörler koalisyonu niteliğinde,
- Harpte elde edilen birikim ile finanse edilecek, bir plandı.

Planın uygulanması aşamasında iç ve dış politikada önemli değişiklikler yaşanmış, seçim sonrasında Recep Peker Hükümetinin Ekonomi Bakanlığı'na Fuat Sirmen alınarak yerine Tahsin Bekir Balta getirilmiştir. Böylece savaş sonrası kalkınma planı da kabinedeki hazırlayıcısını ve sözcüsünü kaybetmiştir. O tarihten sonra da planlama hareketi hükümete hiçbir zaman önceki hızını yakalayamamış, bir süre sonra da geri plana atılmıştır.⁴⁷⁸

Bununla birlikte planın dayandığı Türkiye'nin harp sonunda tarafsız kalacağı ana varsayımı Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskısı sonucu gerçekleşmemiştir. Bu durumda savaş döneminde biriktirilmiş olan ve özellikle planın dış finansmanının hiç olmazsa bir kısmı için kullanılması mümkün altın ve döviz stokunu askeri amaçla saklaması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca da dış çevrelerin böyle bir planlamayı desteklemedikleri kısa bir süre sonra açığa çıkmıştır. Bunun üzerine ilk kez planın ağır sanayi kesimleriyle ilgili bölümlerinin uygulamasından vazgeçilmiştir.⁴⁷⁹ Bu şekilde, İkinci Sanayi Planından beri kurulmak istenen makine sanayi bir kez daha gerçekleşme şansını kaybetmiştir.⁴⁸⁰

Planın dış kaynaklarla değil, devlet kredisi ve harp birikiminin değerlendirilmesiyle finanse edilmesi hesabı yapılmıştı. Oysa hem tarım ve ticaret burjuvazisi bu birikimini sanayiye aktarmaya niyetli değildi, hem de

⁴⁷⁷ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s.106.

⁴⁷⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.140.

⁴⁷⁹ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s.106.

⁴⁸⁰ Tekeli-ilkın, a.g.m., s.106.; Tezel. A.g.e., s.323.

Soğuk Savaş taraflaşması içinde Türkiye'nin siyasi olduğu kadar iktisadi alanda da Batıyla birlikteliğini belli edecek kurumsal ilişkiler geliştirmesi gerekiyordu. Bu koşullarda bir Amerikan değerlendirme raporunda İvedili Plan'ın komünist sistemi çağrıştırdığının belirtilmesi ve Ticaret Vekili Tahsin B. Balta'nın "iktisadi teşebbüsleri kredi yerine vergiyle karşılamanın adil olmadığı"ni söylemesi, devletin iktisat politikasında dümen kıracağıının işaretlerini veriyordu.

İvedili Plan'ın hazırlanmasında önemli rol oynayan Ş. S. Aydemir'in Plan'ı devletçilik-halkçılık eksenine yerleştirmesi de ayrı bir rahatsızlık yaratıyordu. Sanayileşmenin memlekette "yeni bir içtimai tabaka" yaratacağı ve planda yer alan sanayi ve maden meselelerinin bir "işçi siyaseti" olduğu ifadeleri sistemin sınırlarını fazlaca zorlamıştı. Bu sebepten plan fiili olarak lağvedilirken, kadrolar nezdinde de el değiştirdi.

Öz Rapor'daki ekonomi ve devlet anlayışına dayanan bir sanayileşme politikasını Amerikalıların desteklemeyeceklerinin anlaşılması üzerine CHP yönetimince hem siyasi hem de teknokrat çevreler liberal ekonomi politikasından yana olanların oluşturduğu yeni kadrolarla değiştirilmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak da 1947 yılında Ekonomi Bakanlığı Başdanışmanı Süleyman Vaner'in başkanlığı ve kadrolarıyla liberal düşünceyi temsil eden kişilerden oluşan yeni bir heyete Kalkınma Planı hazırlama görevi verilmiştir.

4.3.2. 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (Vaner Planı)

1946 İvedili Plan'da öngörülen harcamalarla ilgili tartışmalar sürerken, hükümet 1947 Şubatında daha çok özel kesim yanlısı bürokratlardan oluşan

ve İktisat Vekaleti Başmüşaviri Kemal Süleyman Vaner başkanlığındaki bir komisyona 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nı hazırlattı.⁴⁸¹

Bu dönemde Türkiye'ye gelen ABD'li uzmanlar, savaştan çıkmış Avrupa'nın gıda maddeleri ihtiyacının karşılanmasında, tarımda karşılaştırmalı üstünlüğü olduğu iddia ettikleri Türkiye'ye büyük işler düştüğünü söylüyorlar. Türkiye'nin tarıma, hafif sanayiye öncelik veren bir kalkınma politikası uygulayarak daha çabuk ve kolay kalkınacağını telkin ediyorlardı. Bu uzmanlar dış kredi çevrelerinin sözcüsü gibi davranıyorlardı. 1947 Planının hazırlanmasında ve savaş sonrası ekonomi politikasının oluşturulmasında bu uzmanların öğüt ve önerilerinin etkili olduğu söylenebilir.⁴⁸²

Vaner Planı, 1930'lardan beri sürdürülen plan çalışmalarından çok farklı iktisadi-siyasi tercihleri yansıtıyordu.⁴⁸³ Bu plan 1930'lu yılların Beş Yıllık Sanayi Planları ve 1946 İvedili Sanayi Planı'na göre daha dengeli bir kaynak dağılım ve büyüme öngörüyor⁴⁸⁴ ve 1948-1952 arasındaki beş yıllık devrede zirai kalkınma ön planda tutuluyordu.

Planın esaslarından birisi, özel teşebbüslerin faaliyet göstermek istedikleri veya isteyecekleri sahalarda tam bir serbesti ve emniyet içinde faaliyet göstermelerini sağlamak ve fertler tarafından başarılacak her türlü iktisadi faaliyetlerin özel müteşebbisler ve sermayelere hasredilmesiydi.⁴⁸⁵ Plan, yatırımların tahsisinde tarıma, enerji sektörüne, karayolu ulaştırmasına ve haberleşme sektörlerine öncelik veriyordu. Planın bu tercihlerinde dış finansman ile ilgili beklenti ve değerlendirmelerin ağır bastığı görülüyordu.⁴⁸⁶

1947 Planının uygulaması öngörülen dış kaynakların temin edilmesine bağlı olduğundan dış kaynak temin edilemediği için plan uygulamaya

⁴⁸¹ Oya Baydar, (ed), Gürel Tüzün, **1950-1960 döneminde Sanayileşme**, 75 Yılda Çarklardan Chip'lere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Nisan 1999, s.157.

⁴⁸² Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950**, 5. Bs. Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2002., s.324.

⁴⁸³ **A.g.e.**, s.327.

⁴⁸⁴ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, 5. Bs., Ezgi Kitabevi, Bursa 2002, s.100.

⁴⁸⁵ Tezel, **a.g.e.**, s.328.

konulamamıştır. Vaner Planı'nda önceki planlarda bulunmayan yenilik ise hem global hem de sektörel olarak milli gelir artış hızı hedefleri belirtilmesidir. Çalışma, "büyüme hızı" kavramını kullanan ilk Türk planıydı.⁴⁸⁷

Vaner Planı kendinden önceki tüm planlardan, hem öncelikleri ve hem de yönü itibarıyla farklılık gösteriyordu.

- Plancılara, gelişme hızı, strateji gibi ana hedeflerle ilgili açık ve kesin bir talimat verilmemiş sadece kredi temini gayesiyle, dış ekonomilerde gelişmelerin dikkate alınması istenilmekle yetinilmişti.
- Tarım ve tarımla ilgili ulaşım ve enerji tesislerine öncelik verildi.
- Sanayi yerine "yol ve vasıta ıslahı" başlığı altında tarım ve altyapı yatırımlarına yönelindi.
- Devletçi bir anlayış yerine "hususî teşebbüslere tam serbesti ve emniyet"i ön plana çıkaran bir ilkedden hareket edildi.
- Dönemin vasatî teknik sermayesine ulaşmak için başta traktör olmak üzere ABD'den yapılan ithalat döneme damgasını vurdu.
- Sosyal sektörlere yer verilmedi.
- Kredi alabilmek için hazırlandığından, enerji dışında uzun vadeli değildi.
- Girdi-Çıktı ilişkileri kısmen göz önüne alınarak, önceki plan ve projeler mahallî mahiyetli tesislerden oluşurken; bu plan 8 sektörlü geniş kapsamlı bir yapıdaydı.
- Sektörel bir plan olmanın ötesinde makro büyüklüklere (millî gelir v.s.) ilişki kuruldu, ancak sektör hedefleri makro modelden çıkartılmadı.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ Tekeli, **a.g.e.**, s.20.

⁴⁸⁷ Tezel, **a.g.e.**, s.328.

⁴⁸⁸ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s.16-18.

Eski Kadrocular'ca hazırlanan İvedili Plan'ın devlet kredisi ve harp birikimiyle finansmanı önerilmişken, Türk Ekonomi Kurumu üyelerince hazırlanan Vaner Planı dış krediyi esas alıyordu.

Batı ittifakına dahil olan Türkiye'den beklenen, özel sermaye alanını genişleten, dünya piyasasında tarım ve hammadde ihracatçısı ve sınai ürün (başta traktör olmak üzere) ithalatçısı bir rol üstlenmesiydi. Keza Sovyetlerin etkisine karşı Marshall yardımı olarak bilinen hibe ve kredi halinde yabancı sermaye akışından faydalanmak için siyasi ve ekonomik bir yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyuldu. Bu sebeple, iptal edilen İvedili Plan yerine yazılan Vaner Planı, Batının koşullarını kabul eden salt bir niyet mektubu niteliğindedir ve uygulanamadı.⁴⁸⁹

4.3.3. Vaner Planı'nın İktisadi Politikanın Dönüşümündeki Önemi

Marshall yardımının uygulanması için kurulan Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi yardım gönderilecek ülkelere yönelik bir anket çalışması yaptı. Türkiye de, Batılıların tercihleri doğrultusunda doldurduğu bu anketle Vaner Planı'nın da içeriğini belirlemiş oluyordu. Avrupa'nın tarımsal ihtiyacını karşılamayı amaçlayan plan, ABD'yi yeterince memnun edemediğinden kredi talebinde bulunan 16 Avrupa ülkesinden sadece Türkiye'ye kredi vermedi.

Plandaki projelerin bir bölümü 10 yıllık uygulama programlarına dönüştürülerek bir kısmı özel sektöre devrolundu. Yine de Plan, hükümetlerin elinde her vesileyle müracaat edecekleri ve zaman zaman da uygulayacakları sektörel planların hazırlanmasında kullanacakları bir kılavuz metin oldu.⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ Yalçın Küçük, *Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine*, ODTÜ Gelişme Dergisi, Ankara 1981 Özel Sayı, s.79-115.

⁴⁹⁰ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 İktisadi Kalkınma Planı*, ODTÜ Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, Ankara 1981, s.12-15.

1946 İvedili Sanayi Planı ile Vaner Planı arasındaki geçiş, Cumhuriyet tarihimizin erken dönemlerinde tanıştığı plancılığın olağandışı koşullarda taşıdığı sınıai karakterin daha fazla borç eksenli kalkınma plancılığına doğru dönüşümüne denk düşüyordu. Alkan Soyak'a göre; *"1946 Planı ve Vaner Planı her ne kadar uygulama olanağı bulamadıysa da, genç Cumhuriyetin iktisadi kalkınma arayışlarında dayandığı strateji ve felsefenin nasıl bir köklü dönüşüme uğradığını gösteren birer belge olarak tarihe mal olmuştur."*⁴⁹¹

Oysa ki, 1947-1948'den sonra Türkiye ekonomisine, adeta 1920'lerdeki gibi tarım sektörü öncülük etmeye başlamıştır.⁴⁹²

Türkiye'nin içinde yer aldığı Batı dünyasıyla birlikte yaşadığı her dönemin kendine özgü bir dönüm noktası vardır. Planlama sürecinde yaşanan bu geri dönüş, söz konusu bu dönemeçlerin en belirgin biçimidir. Bundan sonraki kamu yönetimindeki değişim idari reform politikaları ekseninde yürüyecek ve planlama pratikleri de paralel bir değişim yolunu izleyecektir.⁴⁹³

Kemal Süleyman Vaner, hazırlanmasına öncülük ettiği planı DP'nin uyguladığını söylemekle birlikte; sanayi, madencilik ve altyapı bakımından 1936'daki İkinci Sanayi Planı, 1946'daki İvedili Plan ve 1947 Vaner Planı'nın projeleri bakımından birbirinin aynı olduğu, bu yüzden DP'ce uygulanan yatırımların hangi plana ait olduklarını anlamamanın güç olduğu söylenebilir. Planın öncelikleri ve ağırlıkları açısından 1948-1960 döneminin öncü belirleyicisi, bir fotoğrafı niteliğindedir.⁴⁹⁴

⁴⁹¹ Alkan Soyak, **Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'yi İhtiyaç Var mı?**, Doğu Üniversitesi Dergisi, İstanbul 2003, s.167-182.

⁴⁹² Bilsay Kuruç, 1961 Anayasası ve Planlı Ekonomi, Kili, S. (ed). **27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, Boyut Kitapları, İstanbul 1988, s.71-84

⁴⁹³ Bkz. Birgül Ayman Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi-Yapısal Uyarılama Politikaları**, TODAİE İmge Kitabevi, Ankara 2005.

⁴⁹⁴ Günçe, **a.g.e.**, s.121.

4.4. 1948 Türkiye İktisat Kongresi

22-27 Kasım 1948'de, Ahmet Hamdi Başar'ın kurduğu İstanbul Tüccar Derneğinin girişimiyle İstanbul'da yapılan Türkiye İktisat Kongresi, 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nden sonraki en önemli ve özellikli bir kongredir. Bu kongre halk kuruluşları tarafından tamamen halkın, İnönü'nün ekonomi politikalarına karşı demokratik bir kalkışma niteliği taşıması daha da büyük bir önem arz etmektedir. Öyle ki 27 yıllık CHP iktidarının değişerek DP'nin iktidara gelişinin ve dolaylı olarak da 1960 Darbesi'ne yol açan etkenlerden biri olması özelliğine de sahiptir.

Kongrede Türk Sanayici ve İş Adamları ülke ekonomisinde söz sahibi olmak isteklerini ortaya koymaları, muamele vergisi gibi sanayileşmeye engel teşkil eden vergilerin kaldırılması veya yeniden gözden geçirilmesi talebi ön plana çıkmıştır. Yurt çapında 1100 kadar katılımcı Kongreye katılmıştır.

Kongrenin toplanmasını ve idaresini sağlamak için İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, İstanbul Bölge Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçılar Derneği ve İstanbul Tüccar Derneği'nden üçer temsilci ile Türk Ekonomi Kurumu temsilcilerinden oluşan bir Tertip Komitesi oluşturulmuştur.

Kongreye milletvekilleri, devlet teşekkülleri mensupları, profesör ve akademisyenler, gazeteciler, tüccarlar, sanayiciler ve iş adamları katılmışlardır. Kongre görüşmelerini basın uzun süre gündemde tutmuştur.⁴⁹⁵

1948 Türkiye İktisat Kongresinin Devletçilik Hakkındaki Rapor ve Kararı:

“ 1- Devletin iktisadi siyaseti, hususi mülkiyete dayanan ferdin iktisadi hürriyetlerini koruyan, iktisadiyat sahasında hususi teşebbüsü esas tutan ve milli ekonomiye rehberlik eden ve içtimai adaleti ehemmiyetle ele alan bir sistem olmalıdır.

⁴⁹⁵ Basında yer alan haber başlıkları için bkz. Günlük Basında 1948 Türkiye İktisat Kongresi, <http://ekutup.dpt.gov.tr>. (14.03.2010)

2- ... devlet, milli iktisat tarihimizin kuruluş devresinde kurucu ve genişletici vazifesini ifa etmiş ve iktisadi binanın temelini atabilmek için birçok sahalarda işletmeciliğe girmiş ve bazı sahaları fiili veya kanuni inhisarı altına almıştır. Devlet iktisadi yapının temellerini bu suretle attıktan ve kurulan müesseseleri yeter derecede işlettikten sonra, işletmecilik faaliyetlerini ancak birinci derecede amme hizmetleri sayılan işlere ve asıl vazifesi olan ve iktisadi siyasetin işletmecilik dışında kalan tetkik, tanzim ve murakabe sahalarına hasretmelidir. Devlet bu gibi hizmetler dışında kalan, zirai ticari ve sınai mahiyetteki işlerden peyderpey elini çekmeli ve bilhasasa hiçbir suretle serbest piyasadaki teşebbüsler karşısında hem rakip hem de murakıp durumunda bulunmamalıdır.

3- Tabiatı iktizası inhisarı mahiyette olan veya henüz hususi teşebbüsçe ele alınamayacak bulunan ve rasyonel bir şekilde işletilmek şartıyla devlet elinde kalmasında mahzur görülmeyen işletmelerden başlıcaları şunlardır: ...

4- Devlet bundan böyle amme mahiyetini haiz olmayan işletmelere devam etmemeli ve yeni tesisler ve tevsiler yapmamalı ve mevcut işletmeleri peyderpey hususi teşebbüslere ve kooperatiflere devretmek üzere esaslar hazırlamalıdır.

5- Devletin teşvik, murakabe ve müdahalesiyle ilgili mevzuat ve bilhassa tatbikat şekilleri hususi işletmelerle devlet teşebbüslerini müsavi hukuki ve iktisadi şartlar altında bulundurmaları ve hususi sermayeye emniyet telkin edecek bir istikrar arzetmelidir. Milli ekonomimizin dünya ekonomi şartlarına tedricen intibak kudretini gösterebilecek bir şekilde gelişebilmesi için iktisadi faaliyetlere engel olan veya bunları güçleştiren vergi ve resimleri esaslı bir şekilde tetkikten geçirilmesi, diğer taraftan da himaye politikasının kademeli bir şekilde hafifletilmesi mevzuu üzerinde durulması muvafık olur.

Devlet tabiatı iktizası inhisar kurmadığı sahalara hususi teşebbüsün de katılmasına hiçbir suretle mani olmamalı, müsavatsızlık yaratmaktan çekinmeli ve serbest rekabete fırsat vermelidir. Bu arada hususi teşebbüslerin küçük müstahsil ve müstehliki ezen vaziyetteki inhisarın gelişmesine karşı da uyanık ve tedbirli bulunmalıdır.

6- ... ecnebi sermayenin anormal imtiyazlara malik olmamak şartıyla Türk ekonomisine katılmasını ..., ... lüzumlu görüyoruz.

7- Memleketimizin iktisadi bünye ve münasebetlerini tetkik etmek üzere ilmi hüviyetleri veya iş hayatındaki başarılarıyla tanınmış bitaraf iktisatçılardan mürekkep bir enstitünün kurulmasını lüzumlu görürüz. ...”

1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde devletçilik hakkındaki rapor ve kararın yanısıra, vergi reformu uzun uzadıya tartışılmış; dış ticaret, maliye politikası ve fiyat politikası gibi ana başlıklar altında pek çok konuda önemli müzakereler yürütülmüş ve kararlar alınmıştır.

Kongrenin, devlet dışı bir inisiyatif olan İstanbul Tüccar Derneğinin girişimiyle gerçekleştirilmiş olması ve yüksek temsil gücü dolayısıyla önemi daha da artmıştır. Kongre'de İnönü'nün ekonomi politikalarına karşı halk kuruluşları tarafından demokratik bir kalkışma niteliği taşınması önemini daha da artırmaktadır. Bu bakımdan Kongre, 27 yıllık Cumhuriyet hükümetleri politikasının değişerek, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin ezici çoğunluğuyla iktidara gelmesi, Milli Şef'in sona ermesi ve dolaylı olarak da 1960 Darbesi'ne yol açan etkenlerden biri olması özelliğine de sahiptir.

4.5. Dönem Sonu Türkiye Ekonomisinin Yapısı

Recep Peker'in istifasından sonra kurulan Hasan Saka hükümeti ile birlikte iktidar-muhalefet yakınlaşması hızlanmıştır. Bu yakınlaşmayı simgeleyen gelişmeler olarak İnönü'nün itibarı kurtarma gezileri ve Devletçilik hakkındaki tartışmalar öne çıkmıştır.⁴⁹⁶

CHP güçlenen muhalefet karşısında amaçlarını yeniden tanımlamak, programını daha spesifik meseleler üzerine kurmak ve bunları yaparken toplum yapısındaki gelişmeyi, halkoyunu ve partiler arasındaki rekabeti de

⁴⁹⁶ Bila, a.g.e., 125.

hesaba katmak durumunda kalmıştır.⁴⁹⁷ İşte bu gelişen şartlar CHP'yi 1947 Kurultayına yönelten unsurlar olmuştur.

17 Kasım 1947'de toplanan Kurultay müfritler ile mutedillerin sert tartışmalarına sahne olmuştur. Kurultay ile birlikte, parti başkanlığı ve devlet başkanlığı birbirinden ayrılmış, valilerin il başkanlığı yapmaları geleneğine son verilmiş, yerel yönetim kurullarının başkanlarının seçimle göreve gelmeleri v.s. değişiklikler benimsenmişti. Ayrıca özel sektörün kârlı bulunmadığı alanlara devletin girmesine ve devletin kâr amacı gütmemesine karar verilmiştir. Cumhuriyetçilik ve Devrimcilik ilkeleri yumuşatılmış, ilk defa dine yönelik politikalarda serbestliği teşvik edici adımlar atılması isteği dile getirilmiştir.⁴⁹⁸ Bu kongre ile CHP demokratik rekabete ayak uydurmaya başlamış, gerçek anlamda bir siyasi partiye daha da benzer hale gelmiş, DP'nin parti programına çok daha yaklaşmıştır.⁴⁹⁹

Hasan Saka Hükümeti döneminde CHP'nin en önemli politikası, DP muhalefetinin eline koz vermemek üstüne kurulmuştur. Bunun için DP'nin muhalefetinin yoğunlaştığı noktalarda tedbirler alınmış ve hukuki değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Kısaca bu dönemde DP'nin Hürriyet Misak'ında belirtilen esaslar yerine getirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde iktidar muhalefet ilişkileri o kadar iyi bir durumdadır ki DP muhalefet yapacak konu bulmakta zorlanıyordu. En büyük eleştiri alanı ise adil seçim sisteminin getirilememesi noktasında odaklanmış, bu bağlamda hükümet liberalleşmede başarısız görülmüştür.⁵⁰⁰ Bocalama içine giren Hasan Saka Hükümeti Ocak 1949'da ikinci istifasını verdi ve yerine daha ılımlı bir demokrasi gündemini getiren Şemsettin Günaltay Hükümeti göreve geldi.

Günaltay Hükümetinin gelişi CHP'li aşırıları çileden çıkartmıştı. Zira bu serzenişler hiç de boşuna değildir. Çünkü Günaltay ile birlikte yeni bir döneme

⁴⁹⁷ Karpat, **a.g.e.**, s.178-179.

⁴⁹⁸ Bila, **a.g.e.**, s.126-128.

⁴⁹⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s.311.

⁵⁰⁰ Tanör, **a.g.e.**, s.283-287.

girilecek ve aşırıların Kemalizm anlayışları ile hiç de bağdaşmayan uygulamaların altına imza atacaktı.

Oldukça liberal olan Günaltay'ın programı CHP'nin 1947'deki kararlarını yansıtıyor, ekonomi alanında özel teşebbüsün geliştirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Hükümetin ilk uğraşı ilgili tüm kesimlerin fikirleri alınarak yeni bir seçim kanununun hazırlanması oldu. 1950'de seçim kanunu DP'nin arzuladığı biçimi alacaktır.⁵⁰¹ Günaltay Hükümetinin ılımlı tutumundan en çok zararı geçmiş konuları seçim malzemesi yapmak zorunda kalan Demokratlar görüyorlardı. Bu dönemde DP büyük yaralar aldı ve parti bölünmenin eşiğine geldi.⁵⁰²

Burada önemli bir hususun altını çizmek gerekir ki II. Dünya savaşı'ndan sonra dünyada uluslararası ilişkilerde köklü değişiklikler yaşanırken, iktisat biliminde Keynesgil yaklaşımın uygulamaya yansmasıyla, Batı ülkeleri ekonomik darboğazları kısa sürede aşmayı başarmışlardır. Özellikle yurtdışı efektif talep veya toplam harcama düzeyini yükselterek işsizliği önlemişler ve istikrar içinde büyüme sürecine girerek refahlarını arttırmışlardır. Bu önemli sonucu, eski alışkanlıkları olan emperyalist sömürgeciliğe gerek kalmadan başarmışlardır. Batı Avrupa ülkeleri bu başarıya devletin yol göstericiliği veya düzenleyiciliği görevini üstlenmesiyle ulaşmışlardır. Örneği Fransa, iktisat biliminde "yol gösterici planlama" uygulamasının ilk örneğini vererek 1947-1953 yıllarını kapsayan ve hazırlayıcısı J. Monnet'in adını taşıyan "Monnet Planı" uygulamaya koydu. Benzer uygulama diğer Avrupa ülkelerinde de görüldü. Amaç, ekonominin makro dengelerini korumak ve gerekli yönlendirici önlemleri, tüm çıkar çevreleri ile işbirliği yaparak zamanında almaktır. Oysa ki bu dönemde Türkiye'de, devleti, kamu kuruluşlarını, kamu görevlilerini suçlamak ve onları iş yapamaz hale getirmek moda haline gelmişti.

1946 yılına salt iktisadi bakımdan da bir dönüm noktası özelliği kazandıran faktör, on altı yıldır kesintisiz olarak uygulanan kapalı, korumacı,

⁵⁰¹ Ahmad, a.g.e., s.45.

⁵⁰² A.g.e., s.43-44.

dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikasının yavaş yavaş gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı; dış açıkların yükseldiği; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla varlığını sürdüren bir ekonomik yapının yerleşmesi sonucunu doğuracak bazı gelişmelerin de ortaya çıktığı yıllar olmuştur.

1940'lı yılların sonlarında özel sektör tekstil sanayinde küçük ölçekli başarılı yatırımlar gerçekleştirmişlerdi. Ayrıca ticaret ve bankacılık sektörlerinde yeni örgütlenmelere giriştiler ve güçlendiler. Örneğin Yapı ve Kredi Bankası (1944), T. Garanti Bankası (1946) ve Akbank (1948) gibi bankalar bu dönemde faaliyete geçtiler. Ancak bu dönemde gerçekleşen sınai yatırımların % 90'ını Sümerbank finanse etti.⁵⁰³ Sümerbank özellikle pamuklu dokumada modern teknolojinin ülkeye getirilmesinde ve bu alanda nitelikli mühendis, teknisyen ve işçi yetiştirilmesinde öncülük etmiştir.

CHP'nin son hükümetleri siyasal, ekonomik ve mali tarihimizde yeni dönemi başlatan Kurumlar Vergisi Kanunu (1949) Gelir Vergisi Kanunu (1949) Vergi Usul Kanunu (1949) Posta Kanunu (1950) gibi yasaları çıkardılar.

1935'te en katı şekliyle CHP Programında yer alan ve 1937'de anayasaya giren devletçilik, 1939 yılında resmi iktisat politikası olmaktan çıkarılmıştır. Korkut Boratav, 1940-45 dönemindeki ekonomi yaklaşımının müdahaleci niteliğini şekillendiren unsurun savaş ekonomisinin belirleyiciliğinde ortaya çıktığını söylemektedir.⁵⁰⁴

Bu dönemde "Savaş Zenginleri"nin ortaya çıkışıyla birlikte devletçilik tam anlamıyla ters tepmiş, bu dönemden itibaren devletçiliğe yoğun bir muhalefet yönelmiş ve CHP'nin 1943 programında daha ılımlı bir devletçilik tanımı yapılmıştır.

Devletçiliğin tam anlamıyla hücumu uğraması ise 1946'dan sonra başlamıştır. 1946'da başlayan liberalizasyon hareketi hem devlet tanımını hem

⁵⁰³ <http://www.ekodialog.com/Türkiye İktisat Tarihi/devletçiliğin-gerileme-dönemi.html> (09.12.2009)

⁵⁰⁴ Boratav, a.g.e., s.95.

de devletçiliği etkilemiştir. Muhalefetin isteği, devletin iktisadi faaliyet alanındaki fonksiyonlarına sınırlama getirilmesi yönünde olmuştur. Devletçilik Politikasına muhalefet daha çok köylüler ve sınırlı gelirli olanların yanında girişimde bulunmak için güvenli bir ortam arayan sermayedarlardan oluşan iki sosyal sınıftan geliyordu. Bu kesimlerin muhalefeti 1946-1948 arasında ekonomide yaşanan durgunlukla iyice revaç buldu. 1948 Türkiye İktisat Kongresinde ise bu sınıfların Devletçilikle ilgili yeni görüşleri daha açık bir ifade biçiminde ifade edilmeye başlandı.⁵⁰⁵

Muhalefetin baskısı karşısında CHP, 1943'te ılımlılaştırdığı Devletçilik İlkesini 1947'de özel sektör lehine daha da daraltmıştır. Ancak yine de devletin elinde çok büyük bir alan kalmıştır.

“Devlet ...mili ekonomide kamu menfaatlerini ve hizmetlerini ve milli savunmayı sağlamak üzere doğrudan doğruya kendi tarafından yapılmasını gerekli gördüğü teşebbüsleri, kurduğu ve kuracağı teşekküllerde, üzerine almak görevindedir.

Bu işler, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulmaması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve P.T.T. gibi teşebbüslerden ibarettir.”⁵⁰⁶

Devlet, ağır sanayi, madencilik, enerji, savunma endüstrisi gibi büyük kalemleri bünyesinde toplamıştır. Bu yüzden bugün dahi Türkiye’de bir ülkenin ekonomisinde çok önemli bir yere sahip bu alanlarda büyük bir gelişme gözlenememiştir. Bu alanların dışında kalan alanların özel sektöre kurulmasında herhangi bir mahsur görülmemiştir:

“Partimiz, 8’inci maddede belirtilenler dışında kalan her türlü ekonomi işlerinin özel teşebbüsler eliyle kurulmasını, Devletin bu teşebbüsleri teşvik etmesini, korumasını ve bunlara gerekli yardımlarda bulunmasını esas tutar.

Partimiz, özel teşebbüslerin tam bir güvenlik içinde çalışmasını sağlamak üzere yurtda hangi işlerin nerelerde, ne kadar zamanda ve hangi ölçülerde yapılmasının milli

⁵⁰⁵ Karpat, a.g.e., s.250-253.

⁵⁰⁶ CHP Programı, 1947.

*ihtiyaçlar bakımından zaruri ve uygun olduğunu Devletin belli plan ve programlarla ilan etmesini gerekli bulur.*⁵⁰⁷

Buradan da, özel sektör lehine gelişmeler zikredilse de halen özel sektöre tam bir güvenin bulunmadığı anlaşılıyor. Diğer taraftan, planlı kalkınmacı anlayışın CHP tarafından savunulmakta olduğunu da burada görüyoruz. Tüm bunlara karşın, CHP, 1940'tan sonra yumuşamaya başlamış olan Devletçilik Politikasına son darbeyi 1947 Kurultayı ile vurmuştur. Bu kurultay sonucunda CHP'li aşırılıkların devletçilik anlayışı ılımlıların anlayışına boyun eğmiş bulunuyor. 1947 Kurultayı Devletçiliğin, resmi anlamlı ve orijinal bir iktisat siyaseti olarak tarihe karışmasını belgelemektedir.⁵⁰⁸

Cumhurbaşkanı İnönü 1949 Meclis açış konuşmasında, hükümetin memleketin iktisadi kalkınmasında bundan böyle özel girişime daha çok yer vereceğini söylüyordu. 1950 seçim kampanyasında ise hem Demokratlar hem de Halkçılar iktisadi kalkınmada özel teşebbüse dayanmanın yararını ısrarla vurguladılar. Ne var ki, Demokratlar geçmişin devletçi uygulamalarına saldırıp devlet fabrikalarını özel sektöre satmayı vaat ederken, Halk Partililer bu kez, devletçiliği Türkiye'nin kapitalist gelişmesinde "zorunlu fakat geçici" bir aşama olarak mazur göstermeye çalıştılar.⁵⁰⁹

Bununla beraber, 1950 seçimlerine gelindiğinde CHP'nin seçim propagandasındaki ekonomik vaatlerde yer alan Devletçiliğin daha da sınırlanacağını, özel teşebbüsün teşvik olunacağını, kredi kolaylıkları sağlanacağını, yabancı sermayeye müsait şartlar sunacağını,⁵¹⁰ vaat ederek, hem Devletçiliğin artık tamamen terk edildiğini belirliyor ve hem de bu terk edişte muhalefetin ve toplumsal sınıfların rolüne işaret etmiş oluyordu. Devletçiliğin aksi bir ekonomi politikası izleneceğine dair yapılan vaat ile oy talep ediliyordu.

⁵⁰⁷ **CHP Programı**, 1947.

⁵⁰⁸ Boratav, **a.g.e.**, s.270.

⁵⁰⁹ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**,s.78.

⁵¹⁰ Karpat. **a.g.e.**, 206.

Tarım ve tüketim malları sanayine önem veren, özel girişimin öncülüğünü savunan ve dış ticaret ile kambiyo rejimlerinde serbestleşmeyi öngören bu stratejiler, 1947 yılında üye olunan IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların da görüşleriyle uyumlu idi. Yine de 1947 yılından itibaren askeri ve 1948 yılından itibaren ekonomik yardımlar alan Türkiye'nin 1945-1950 yılları arasında reel GSMH'sinde istenilen büyüme sağlanamamıştır.⁵¹¹

Türkiye'deki aydın çevreleri arasında, Devletçiliğin Türkiye'de toplumsal gelişme sorununa getirilmek istenen kapitalist-olmayan bir çözüm biçiminde değerlendirilmesine ısrarla devam edilmiştir. Yön dergisiyle birlikte ortaya çıkan "yeni devletçi" ideoloji, 1960'lar ve 1970'ler Türkiye'sinde önemli sonuçlar getirdi. "Cuntacılık" hevesleri "kadroculuk" anlayışlarını çok kere tarif ettiği için, bu "Yeni Devletçi"lerden bazıları, Türkiye'nin "kurtuluşunu" "ilerici" asker-aydın kadrolarının öncülüğünde görmekteydiler.⁵¹²

Özetle dönemin belirleyici özellikleri; devletçilik politikasının çözülmesi ve sanayileşme çabalarının yavaşlamasıdır. Diğer yandan ülkenin yabancı yardımına ve dış borçlanmaya açılması da bu dönemin diğer bir yönünü oluşturmaktadır.

⁵¹¹ Eren, a.g.e.,s.134.

⁵¹² Tezel,a.g.e.s.467.

SONUÇ

Tarihi gelişim süreci içerisinde sanayileşen Batı ekonomilerine koşut gelişmelerin görülmediği Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle İttihat ve Terakki döneminde gündeme gelen "Milli İktisat" politikası ve diğer "devlet eliyle sanayileşme" çabaları bir başlangıç olmanın ötesine geçememişti. İmparatorluğun son dönemine gelindiğinde ekonomik yapı, ilkel tarım toplumu olma özelliğinden pek de bir şey kaybetmiş değildir.

1920'lerin başında kazanılan zaferin muzaffer liderlerinin, daha o günlerdeki, iktisadi zaferlerle taçlandırılmadıkça tam bağımsızlığın elde edilemeyeceği inanç ve kararıyla; Cumhuriyetin kuruluş yıllarının koşul ve imkânları içerisinde özellikle de Lozan'ın ekonomik hükümleri ve mevcut gümrük kısıtlamaları altında on yıllık bir liberal arayışın ardından hızlı sanayileşme ve kalkınma çabalarına devletin bizzat işletmeci olarak katılması için 1930'lu yılların beklenilmesi gerekecektir.

Büyük buhran sonrası dünya ekonomilerinin içine düştüğü olağandışı şartlarda ve daha henüz kalkınma iktisadının temel kavramlarının dahi bilinmediği bir dönemde Türkiye'nin gündemine gelen Devletçilik Politikası az gelişmiş bir ülkenin demokratik esaslar içinde Devlet eliyle sanayileşme çabalarının ilk ve başarılı bir örneğini oluşturmaktadır.

Türkiye'de Devletçilik denildiğinde esas olarak, 1932-39 yıllarında uygulanma imkânı bulan ve özünü Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamasının oluşturduğu; devletin bilinçli bir biçimde iktisadi alana bizzat kurduğu işletmelerle katılması ve buna yönelik getirilen bir dizi yasal ve kurumsal düzenlemeyi anlamak gerekir. Tarihi zorunluluktan doğan bir uygulama olan Devletçilik geçici olarak, belli amaçlar için öngörülmuş pragmatist bir iktisadi kalkınma arayışıdır. İşte 1933'lerden sonra izlenen bu politika, ekonomiye gittikçe daha çok bir karma ekonomi niteliği getirmiş ve

Devletin ekonomiye egemen olması düşüncesi 1933-1938 yılları arasında daha da ağırlık kazanmıştır. Asıl Devletçilik bu yıllardaki uygulamaların temel esprisinde belirmektedir. 1938 yılını izleyen yıllarda devletçi espri zayıflamaya yüz tutmuştur.

Aksine iddialara karşın Devletçilik, yeni bir iktisadi sistem değildir. Cumhuriyet tarihimizin hiçbir döneminde Kapitalist sistemin esasından uzaklaşılmaş olup, esas olarak Devletçilik Kapitalist yoldan kalkınma arayışları içerisinde müdahaleci bir sistem esasının benimsenerek denenmesidir.

Atatürk hiç bir dönemde ekonomik hayatta devletçiliği genişleterek bir devrim yapmak niyetinde olmamıştır. O'nun bu konudaki söylevleri daima "ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla birlikte" cümlesi ile başlamaktadır. O'nun zihninde ekonomik hayatın esas sahipleri ferdi teşebbüslerdir. Ferdin şahsi faaliyeti ekonomik hayatın esas muharriri kalmalıdır. Bunu doğal karşılamak gerekir. Çünkü, Atatürk ve arkadaşlarının zihnindeki yeni toplum modeli Batı modelidir.

Kurtuluş savaşının kazanılmasından sonra batı ülkelerinin kurumları yavaş yavaş ülkeye kazandırılırken, ekonomik yapıda özel kesimin temel unsur olduğu gözden uzak tutulmamıştır. Devletin ekonomik hayata işletmeci olarak müdahalesi, zorunlu bir ara dönem olarak düşünülmüştür. Devletçilik fikrinin doğuşu ve uygulamasının yönlendirilmesinde Atatürk ve ekonomiye Liberal yaklaşımlarıyla tanınan Celal Bayar ikilisinin tayin edici rolünü gözden uzak tutmamak gerekir.

1934 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında gerçekleştirilen 20 kadar büyük sanayi kuruluşuyla uygulama imkanı bulan ve öngörülenden daha evvel tamamlanan sanayi yatırımlarıyla ekonomiye kazandırılmak istenen ivmenin o dönemin koşullarında son derece başarılı sonuçları, bu döneme ait araştırmaların hemen hemen tümünde vurgulanan bir husus olmuştur.

Burada bizim çalışmamızın ana temasını ise, dönemin koşulları içerisinde çok başarılı sonuçlar veren Devletçilik Politikasının tarihi misyonu ortaya konularak; uygulaması tamamlanabilseydi şüphesiz büyük bir kalkınma hamlesini gerçekleştirmesi mümkün olan Devletçilik Politikasından, hangi sebeplerle duraksama ve tasfiyeye gidildiğinin belirlenmesi konusu etrafındaki tartışmalar oluşturmaktadır.

Daha Birinci Plan'ın uygulamasının devam ettiği günlerde hazırlıkları başlatılan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı bize Birinci Plan'la gelinen noktanın Devletçilik Politikasıyla hedeflenen sanayileşme hedefinin henüz başlangıç seviyesinde olduğunu ve asıl kalkınma hamlesinin İkinci Plan'la ekonomiye kazandırılmak istenildiğinin ipuçlarını vermektedir. Bunun içindir ki İkinci Plan, hem kapsamı hem de hedefleri bakımından birincisinden farklılık göstermektedir. Şöyle ki, Birinci Sanayi Planı kapsamında 20'ye yakın sanayi işletmesi kurulurken, İkinci Plan'da değişik endüstri kollarında 100'e yakın sanayi kuruluşu öngörülmüştür. Daha da önemlisi, İkinci Sanayi Planı temel esprisi bakımından da birincisinden ayrılmakta; Birinci Plan'da ithal ikamesi yaklaşımıyla iç tüketimin karşılanması öngörülmekteyken İkinci Plan'da dışarıya yönelme önerisi gündeme getirilmektedir. Sanayileşme ve kalkınmanın nihai göstergelerinden en önemlisi de zaten dış pazarlarda rekabet edebilme gücüne erişmiş olmaktır.

Devletçilikten asıl beklenen, sanayileşme yoluyla kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve tam bağımsızlık hedefine ulaşılması arzusudur. Bu bakımdan gerek İkinci Sanayi Planı, gerekse İkinci Dünya Savaşı sonrasında uygulanmak üzere hazırlanan İvedili Sanayi Planının devletçi karakteri ve dönemin CHP elitlerinin yaklaşımı bize Birinci Plan dönemi sonunda Devletçilik Politikası ile elde edilmek istenen hedeflerin henüz başında olduğunun düşünüldüğünü ve devletçilik uygulamasına daha devam edilmek düşüncesinde olduğunu göstermektedir.

Atatürk sonrası devlet adamlarının ve bürokratların yanlışları ve kusurlarının yanısıra II. Dünya Savaşı'nın yarattığı iktisadi bunalım, çok partili

dönemle birlikte “Devletçilik”e karşı güçlerin örgütlenmesine ve güçlenmesine imkan verdi. Halkın büyük çoğunluğunu oluşturan köylü ve esnaf, ülkede başlatılan hızlı sanayileşme sürecinin kendi çıkarlarına ters düştüğü inancıyla davranırken, “savaş zenginleri” büyük tüccarlar ve üreticiler de devleti rakip görüyorlardı. Böylece ortaya çıkan büyük güç ve siyasi kadro, yanlışları düzeltmek yerine, sistemi kökten değiştirmeyi tercih edeceklerdi.

Devletçilik Politikasında yaşanan duraksamaya yol açan etkenlerin başında daha İkinci Dünya savaşı öncesinde yaşanan Almanya ile siyasi yakınlaşma neticesinde girilen ve Türkiye aleyhine sonuçlar doğuran ticari ilişkiler gelmektedir. Bu dönemde sanayileşme sürecini tamamlamış güçlü Alman ekonomisi karşısında cılız Türkiye ekonomisinin eşit olmayan koşullar içinde etkileşimi söz konusu olmuştur. Türkiye kendine biçilen çevre ekonomi olma rolünü yürütme durumunda bırakılmıştır.

Türkiye fiilen cephede savaşmamakla birlikte İkinci Dünya Savaşının tüm olumsuz koşullarına bütün ağırlığıyla katlanmak durumunda bırakılmıştır. Olağanüstü koşulların yaşandığı bu dönemde Türkiye tüm beşeri ve sermaye kaynakları azami dikkatini savunma stratejisine ayırmak durumunda kalmıştır. Bu sebeple düşen üretim dolayısıyla yaşanan enflasyon süreci, halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşanan güçlükler hükümetlerin uğraşmak zorunda kaldığı zor koşulları oluşturmuştur. Esas olarak, Savaşın ağır şartları hükümetlere Devletçilik uygulaması için gerekli finansman ve diğer imkânları tanınamıştır.

Savaştan zaferle çıkan hür dünya cephesinden dünyaya yayılan siyasi ve iktisadi etkilerinin Türkiye’deki yansıması siyasi hayatımızda çok partili siyasal hayata geçişi gündeme getirirken; bunun iktisadi alandaki tezahürü ise A.B.D. ile girilen ilişkilerde ülkemize önerilen ‘mukayeseli üstünlük’ anlayışı ile tarım sektörü öncülüğünde kalkınmaya yönelme ile başlayan Devletçilik Politikasının istem dışı tasfiyesi biçiminde olmuştur. Bu nedenle esas olarak Marshall yardımları ile başlayan, borçlanma ve dışa bağımlılık olgusu ile bunların iç

politikadaki etkileşim süreci bir daha geri dönülemeyecek biçimde Türkiye'nin gündemine yerleşmiştir.

Savaş yıllarında hükümetlere verilen olağanüstü yetkilerin kullanılma imkânları ile Devletçilik politikasında duraklama sürecinin aynı döneme rastlaması ise bizi Devletçiliğe yeterince inanan aydın ve entelektüel kesimlerin yetişmemiş olduğu ve sonucuna götürmektedir. Ayrıca Atatürk sonrası dönemde devrimlerin heyecanının kaybedildiğini ve Devletçi uygulamalara devamını getirecek siyasi iradenin kalmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Savaş yıllarında başta Milli Korunma Kanunu olmak üzere yapılan pek çok düzenlemeyle hükümete verilen olağanüstü yetkilere rağmen ekonominin iyi idare edilememiş olmasının toplumda Hükümete ve onun politikalarına karşı antipati oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde hükümet, uygulamalarıyla toplumun geniş kesimini oluşturan köylü ve işçileri memnun edemediği gibi, bütün gayretine rağmen önleyemediği savaş zenginleri ile giriştiği mücadele neticesinde sermaye kesimlerinin de desteğini kaybetmiştir. Savaş sonrasında da bu kesimlerin ittifakıyla da Devletçiliğe karşı Liberal söylemlerle gündeme gelen Demokrat Partinin iktidarını gündeme taşımıştır. Bu gelişmeler de Devletçi politikaların sonunu hazırlamıştır.

Diğer yandan, Devletçilik Politikasının ortaya çıkışı pragmatik bir davranışla gelişmiş ve geçici bir uygulama olarak öngörülmüş; uzun dönemleri kapsayan bir perspektif plan oluşmamıştır. Bu da yönetici kesimler arasında entelektüel birikim ve Devletçiliğe inancın oluşmasında zafiyete yol açmıştır.

Savaş sonrası dönemin kalkınma stratejisi için hazırlanan İvedili Sanayi Planı Devletçilik Politikasında yeni bir hamleyi gündeme getirmekle birlikte, daha çok dış koşulların etkisiyle bu plandan vazgeçilmek zorunda kalınmış ve bunun yerine daha liberal bir içerikle Vaner Planı hazırlanmıştır. Bu durum Devletçilik Politikasının tasfiye sürecine girmesinin en açık göstergesi niteliğindedir. Siyasal alanda yaşanan köklü dönüşüm neticesinde de

Devletçiliğe sahip çıkması beklenen CHP kesimlerinin de DP'nin liberal söylemleriyle yarışır hale geldiklerini görüyoruz.

İncelediğimiz dönem üzerine elde ettiğimiz sonuçlar bizi, tam bağımsızlık ülküsünün gerçekleştirilmesi deneyiminin, savaş yılları ve hemen akabinde yaşanan Devletçilik politikasındaki duraklama ve gerileme ile Demokrat Parti döneminde görülen kesin dönüşüm sonucu sona erdiği yargısına götürmektedir. Günümüz Türkiye'sinin toplumsal yapısının kökeninde de bu olgunun önemli rolü bulunduğunu söyleyebiliriz. Devletçilik Politikasından geri dönüşle birlikte daha emekleme dönemindeki sanayimiz, sanayileşmiş Batılı ekonomilerin etki ve insafına bırakılmış ve onların yönlendirmeleri doğrultusunda şekil alabilmiştir.

Ayrıca, 1923'den 1960 yılına kadar uzanan ve değişik politikalar içinde değişik nitelikler göstererek devam eden muhtelif dönemlerde, Türkiye'nin ekonomik sisteminin temelde hiç bir zaman kapitalist yapısını yitirmemiş olduğunu vurgulamak gerekir. 1933'lerden sonra izlenen politika, ekonomiye gittikçe daha çok bir karma ekonomi niteliği kazandırmıştır. İncelediğimiz dönem sonunda uygulamış olduğu ekonomi politikaları içinde Türkiye, başarılı sayılabilecek bir kalkınmaya ulaşamamıştır.

İşte bu dönem sanayileşme ve ticarete kapitalist, tarımda prekapitalist bir yapıyı muhafaza ederek ve geliştirerek yürütölmek istenilen kalkınma politikası başarıya ulaşamadığından 1960'dan sonra plancılığa dönölmüştür.

Türkiye'de yukarıda belirtilen temel doğrultudan, çeşitli dönemlerde görölen bazı sapmaların geçici olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Nitekim çeşitli sektörlerde devlet işletmelerinin üretimdeki payı azalmasına devam etmektedir. Ekonomi politikasını belirleyen Devletin bu gerçeği esas alarak, yeni araçlar geliştirmesi gerekmektedir. Artık büyüyüp gelişen ekonomik bünyede, devletin piyasa güçlüklerine daha fazla ağırlık vermesi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan 24 Ocak 1980

önlemlerini ekonomimizde, doğal bir gelişmenin sonucu olarak değerlendirmek gerçeğe daha uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ACAROĞLU, Türker, **Açıklamalı Atatürk Kaynakçası**, T. İş Bankası Yay. Ankara 1981.
- AFETİNAN, A., **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara 1969.
- AFETİNAN, A., **Devletçilik ilkesi ve T.C.'nin I. Sanayi Planı**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1972.
- AHMAD Faroz ve Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.
- AHMAD, Faroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yay. İstanbul 1994.
-, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alagon, Ekim Yayınevi İstanbul. 1995,
- AKANDERE, Osman, **Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- AKAR, Rıdvan, **Varlık Vergisi-Tek Parti Rejiminde Azınlık Politika Örneği**, Belge Yay., İstanbul 1992.
- AKSOY, Suat, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.
- AKTAR Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yay. İstanbul 2000.
- AKTAN Reşat, **Türkiye İktisadı**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968.

- ALACAKLIOĞLU, Suat, **Cumhuriyetimizin Kalkınmasında Özel Teşebbüsün Yeri**, İstanbul Ticaret Odası Yay. İstanbul 1974.
- ALKİN, Erdoğan, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, Yapı Kredi Bankası Yay., Ankara 1981.
- ALPAGO, Hasan, **IMF Türkiye İlişkileri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002.
- ALTINTAŞ, Mustafa; **Türkiye’de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları**, Kalite Matbaası, Ankara 1978.
- ALTUĞ, Yılmaz, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, Yapı Kredi Bankası Yay., Ankara 1981.
- ARMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991.
- ARTUN Tuncay, **Türkiye’de Bankacılık: İşlevi-Gelişimi, Özellikleri ve Sorunlarıyla**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1980.
- ATAÖV, Türkkaya, **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**, SBF Yay., Ankara 1977.
- AVCIOĞLU, Doğan; **Türkiye’nin Düzeni**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1977.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **İnkılâp ve Kadro**, Ankara 1968.
-; **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
-; **Menderes’in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998.
- AYSAN, Mustafa A, **Atatürk’ün Ekonomi Politikası**, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A.Ş., İstanbul 1980.
- AYSAN, Mustafa -ÖZMEN, Selahattin, **KİT Türkiyede ve Dünyada Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1981.

- BALKANLI, Ali O., **Türkiye’de Ekonomik Gelişme ve Kriz**, Filiz Kitabevi, İstanbul 2002.
- BARUTÇU Faik Ahmet, **Siyasi Anılar** (1939-1954), Milliyet Yay. İstanbul 1977.
- BAŞKAYA, Fikret, **Paradigmanın İflası**, Doz Yay., 1991.
- BAŞOL, Koray; **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Eskişehir 1995.
- BENGİ, Hüsnü, **Milli Korunma Kanun ve Kararları**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1943.
- BERKES, Niyazi; **Türkiye İktisat Tarihi**, II Cilt, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970.
- BİLA, Hikmet, **Sosyal Demokrat Düzen İçinde CHP ve Sonrası**, Milliyet Yay., İstanbul, 1987.
- BİLEN, Alber, **Türk Sanayiinde Kırk Zorlu Yıl**, Final Ofset Matbaacılık, İstanbul 1988.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş Yay., Ankara 1982.
-, **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974.
-, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988.
- BOZDAĞ İsmet, (Der) **Celal Bayar Başvekilim Adnan Menderes**, Baha Matbaası, İstanbul, 1969,
- BURÇAK Rıfki Salim, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş**, Olgaç Yay. Ankara 1979,
- CEM, İsmail; **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1970,
- C.H.P. Programı, Devlet Matbaası İstanbul 1961.

- ÇAVDAR Tefik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- ÇELEBİ, Kemal, **Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları**, Emek Matbaacılık, Manisa 1998.
- DERİN, Haldun, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul,1940.
- DİNLER, Zeynel, **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi, Bursa 1995,
- EKİNCİ, Necdet, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler**, Toplumsal Dönüşüm Yay. İstanbul 1997.
- ELDEM, Vedat; **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- ERDEM, Burhan, **Kamu Maliyesi**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No:13, Ed., 2. Fasikül, Ankara 1987.
- EDOĞAN Mustafa, **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1992.
- EREN, Aslan, **Türkiye’nin Ekonomik Analizi**, Bilgehan Matb., İzmir 2001,
- ERER Tekin, **Türkiye’de Parti Kavgaları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1966,
- ERGİN Feridun, **Para Siyaseti**, Hale Matbaası, İstanbul 1966,
- EROĞUL Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 1990.
- ERTAN, Temuçin Faik, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1994
- GEVGİLİ, Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yay. Ankara,1987,
- GOLOĞLU, Mahmut, **Milli Şef Dönemi (1934-1945)**, Kalite Matb., Ankara 1974,

- HERSLAG, Z.Y., **Türkiye’de İktisadi Planlama**, İktisadi Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1968.
- IRMAK, Esin, **Dünden Bugüne Kapitalist gelişme ve Türkiye Ekonomisi**, Etki Yay., İstanbul 1992.
- IRMAK, Sadi, **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, Yapı Kredi Bankası Yayını, Ankara 1981, s.128.
- KABASAKAL, Mehmet, **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991,
- KARAKOYUNLU, Yılmaz, **Türk Çağdaşlaşma Sürecinin Ekonomik Boyutu**, Diyalog Yay., İstanbul 1997.
- KARATEPE Şükrü, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayıncılık, İstanbul 1993,
- KARLUK, Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Basımevi, İstanbul 1999.
- KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967
- KAZGAN, Gülten, **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Bilgi Üniv. Yay. İstanbul 1999.
- KEPENEK, Yakup-YENTÜRK, Nurhan; **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994,
- KEYDER, Çağlar, **Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye**, Birikim Yay., 1976,
-, **Dünya Ekonomisi içinde Türkiye 1923-1929**, Yurt Yayınevi, Ankara 1982.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**, V. Teori Yay., Ankara 1985.
- KIRAY, Emine, **Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi**, Yurt Yayınları, Ankara 1986.

- KOP, Kadri Kemal, **Milli Şef'in Söylev Demeç ve Mesajları**, İstanbul 1945.
- KÖKSAL, Bilge Aloba-İLKİN, A. Rasih, **Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi**, Yapı Kredi Bankası Yay. 1973.
- KURUÇ Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası** A.Ü.S.B.F. Yay. No:569 Ankara 1988.
- KUYUCUKLU, Nazif; **Türkiye İktisadı**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1993,
- KÜÇÜK, Yalçın, **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978.
- NADİ, Nadir, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yay., İstanbul 1979.
- OĞUZ, Ünal, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s.123.
- ORUZ, İsmail Hakkı- YIRCALI, Sırrı, **Türkiye'de Fiyat Murakabesi: Mevzuat ve Tatbikat**, Numune Matbaası, İstanbul 1944,
- ÖKÇÜN, A. Gündüz; **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir**, Haberler-Belgeler-Yorumlar, S.P.K. Yayını No: 59. Ankara 1997.
- ÖKTE, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yay. İstanbul 1951,
- ÖNSOY, Rifat, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii**, T. İş Bankası Kültür Yay., No:291, Ankara 1988.
- ÖZTÜRK, Kazım, **TBMM Hükümet Programları**, Baha Matbaası, İstanbul 1968.
- PAMUK, Şevket, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1999
- PARASIZ, İlker, **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları ve Uygulamaları**, Ezgi Kitabevi, İstanbul 1998.

- PAYASLIOĞLU, Arif, **Türkiye’de Siyasi Partilerin Ekonomik Görüşleri**, Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı, İ.İ.B.F. Bursa, Samet Matbaası, İstanbul 1973.
- ROZALİYEV, Y., N.; **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)**, Onur Yayınları, Ankara 1978.
- SAYAR, Ahmed Güner, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Der Yayınevi, İstanbul 1986.
- SAĞLAM, Dünder, **Devletçilik İlkesi İçinde Özel Sektör-Kamu Sektörü Dengesi, Atatürk’ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği**, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul 1981.
- SENCER, Muzaffer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş Yay. İstanbul 1971.
- SERİN, Vildan, **Para Politikası: Tarihi-Teorik Gelişmeler ve Türkiye Uygulaması**, Marmara Üniv. Yay. No:440 İstanbul 1997.
- SERTEL, Sabiha, **Roman Gibi**, Belge Yay., İstanbul 1987.
- SERTEL, Yıldız, **Türkiye’de İlerici Akımlar**, Art Yay, İstanbul 1969,
- SEYİDOĞLU, Halil; **Uluslararası İktisat**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1988.
-; **Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Turhan Kitabevi, Ankara 1982.
- SÖNMEZ, Mustafa, **Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye**, Tüm İktisatçılar Birliği Yay. Ankara 1978,
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yay., İstanbul 2006.
- ŞANLI, Bahar, **Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti: Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerine Etkileri**, Işıklı Yayın Tanıtım, İstanbul 1997.

- TALAS, Cahit, **Ekonomik Sistemler**, Sevinç Matbaası, Ankara 1969.
- TANER, Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
-, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Doğan Yayınları, Ankara 1971.
- TANİLLİ, Server, **Devlet ve Demokrasi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1993.
- TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Der Yay., İstanbul 1995.
- TEKELİ İlhan - İLKİN Selim, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, ODTÜ Yay., Ankara 1981.
- TEZEL, Yahya Sezai; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yay., Ankara 1986,
- TOKER, Metin, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Akis Yay., Ankara 1971.
-, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 3. Baskı, Bilgi Yay., Ankara 1990.
- TOKGÖZ, Erdinç, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi**, İmaj Yay., Ankara 2004.
- TOPRAK, Zafer, **Milli İktisat-Millî Burjuvazi (1908-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995.
-,” **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik**, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.
- TUNA, Yusuf, **Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye**, T.C. Dz. KK. Deniz Harp Okulu Komutanlığı, İstanbul 1990
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiyede Siyasi Partiler**,1859-1952, İstanbul 1952.
-, **İslamcılık Cereyanı**, Cumhuriyet Yay. İstanbul 1962,
- TURAL, M. Akif, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar**, Kültür Bakanlığı Yayını No: 848.

- TURGUT Serdar, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Adalet Matbaacılık, Ankara 1991,
- UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayın Grubu, Ankara 1998.
- ÜLMAN, Haluk, **Türk Amerikan Münasebetleri**, Sevinç Matbaası, Ankara 1991,
- ÜNAL, A. Necip, **Türkiye’de Ekonomik Yapı Değişmeleri 1923-1988**, T.O.B.B. Yayını, Ankara 1989.
- YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim**, Yenilik Basımevi, Cilt: II, İstanbul 1970.
- YAŞA, Memduh ve İlim Heyeti, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980.
- YENAL, Oktay, **Cumhuriyetin İktisat Tarihi**, Homer Kitabevi, Ankara 2003.
- YERASİMOS, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye-Dünya Savaşından 1971’e**, Belge Yay. İstanbul 2004.
- YETKİN, Çetin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1983,
- ZEYTİNOĞLU, Erol, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1972.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul 1995,

MAKALELER

- AĞAOĞLU, Samet, **Milli Korunma Kanununun Tatbikatı**, Siyasi İlimler Dergisi, No.114 İstanbul 1940,
- ARMAOĞLU, Fahir, **İkinci Dünya Harbinde Türkiye**, A.Ü.S.B.F. Dergisi Cilt 13, No: 2 Ankara 1958.
- AYTEKİN, Halil, **Köylerin Bugünkü Durumu**, Yurt ve Dünya, Sayı: 36, 1943,

- BARKAN, Ö. Lütfi, **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri**, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt VI., Ekim1944-Ocak 1945.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c.2.
- DERİNGİL, Selim, **II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası**, Tarih ve Toplum, Cilt: 6, Sayı:35, İstanbul 1986.
- ERTEM, Barış, **Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı**, B.Ü.S.B.E. Dergisi, Cilt 12, Sayı: 21, Haziran 2009,
- GÜNÇE, Ergin, **Türkiye’de Planlamanın Dünü-Bugünü-Yarını**, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1981 Özel Sayısı.
- GÜRSEL, Seyfettin, **Osmanlı Dış Borçları, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, s.672-687.
-,” **1838- Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.3, s.688-690.
- GÜLÖKSÜZ Yiğit-GÜLÖKSÜZ Güven, **Kırsal Yapı**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, s.1246.
- İNSEL, Ahmet, **Devletçiliğin Anatomisi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.2,
- KEYDER, Çağlar, **Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi**, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.3.
- KAZGAN, Haydar, **“Duyun-u Umumiye” Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3.
- KAZGAN, Gülten, **Tarım**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 9, s.2426.
- MANİSALI, Erol, **Cumhuriyetin 50. Yılında Dış Ekonomik İlişkiler**, İktisat Fakültesi Mecmuası, 1970-1971, No:1-4, İstanbul 1974, s.104.

MARDİN, Şerif, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişimi (1838-1918)**", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.3,

ÖZDEMİR, Hikmet, **Türkiye'de Köylü Politikası**, Ekin Belleten, Yaz Sayısı, 1988,

ÖZMEN, Selahattin, "Üretimde Devlet: Kamu İktisadi Teşebbüsleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.2.**

PAMUK, Şevket, **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm**, II. Tez Dergisi, Sayı: 7, İstanbul 1987

....., **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük**, Tarih ve Toplum, Cilt 6, Sayı:35, İstanbul 1986,

SAĞLAM, Dünder, **Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları**, Ekonomik Yaklaşım Dergisi AİTİA, Cilt 2, Sayı: 1, 1981,

TOPÇUOĞLU, Nazmi, **İaşe Durumumuz**, İktisadi Yürüyüş Dergisi, Cilt 5, Sayı: 50-60 İstanbul, 1942,

TOPRAK, Zafer, **Tanzimat'tan Sonra İktisadi Politika**, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.3, s.668-672.

.....," **İkinci Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce**, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.3, s.635-640.

TÖKİN, İ. Hüsrev, **Türkiye'de Fiyat Politikası**, Türk Ekonomisi, Sayı:5 1943,

ÜLKEN, Yüksel, **Atatürk ve İktisat, Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını, 1992.

DERGİLER

Ayın Tarihi
İktisat Fakültesi Mecmuası (Diş Ticaret Özel Sayısı)
İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi
İktisadi Yürüyüş Dergisi
O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi
Siyasi İlimler Dergisi
Türkiye İktisat Mecmuası Türk Ekonomisi
Tarih ve Toplum
Yurt ve Dünya

GAZETELER

Akşam
Cumhuriyet
Milliyet
Son Havadis
Ulus
Vatan

ANSİKLOPEDİLER

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
İslam Ansiklopedisi
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

DOKTORA VE YÜKSEK LİSANS TEZLERİ

ACAR, Dilek, **Ekonomi Politikası Açısından Devletçilik ve Cumhuriyet Dönemi Devletçilik Uygulamaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.S.B.E. İstanbul 2006,

ATABAY, Mithat, **Çok Partili Dönemde Bir Muhalefet Partisi: Millet Partisi (20 Temmuz 1948-27 Ocak 1954)**, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, A.Ü.S.B.E, Ankara 1991,

ÇETİN, Hasan, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Durumu (1939-1945)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi S.B.E., Bursa 2007.

HAYTOĞLU Ercan, **Milli Kalkınma Partisi ve Siyasi Hayatı**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İzmir 1990,

KAHRAMAN, Serpil, **İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları, 1920-1939** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.S.B.E. İstanbul 2005.

KILIÇ, Oğuzhan Altuğ, **1946'dan 1950'ye geçişte Cumhuriyet Halk Partisinin İdeolojik Pozisyonunda Değişiklikler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü.S.B.E. Ankara 2006.

SALEPÇİOĞLU, M., Adil, **Küreselleşme Süreci Bağlamında Yalın Kalite Analizi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul 1999.

SOMEL, Ali, **1930'lardan 1960'lara Geçişte Devletçilik ve Planlamanın Dönüşümü: Forum Dergisindeki Tartışmalar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü.S.B.E. Ankara 2006.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/tarih/ders_notlari/bahar_yariyili/

<http://www2.dpt.gov.tr/must/tarihce.asp>,

<http://baybul.com/ansiklopedik-bilgiler/87173-birinci-bes-yillik-sanayi-plani.html>

<http://www.ekodialog.com/Türkiye-iktisat-tarihi>

http://www.belgenet.com/parti/chpkurultay_ek1.html.

<http://www.tdm.gov.tr/ead/DTDERGI/>

<http://www.akintarih.com/ataturk>

<http://www.ekutup.dpt.gov.tr/planlama/>

<http://www.tbmm.gov.tr>